

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

FILOZOFICKÁ FAKULTA

HISTORICKÝ ÚSTAV

DIPLOMOVÁ PRÁCE

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

FILOZOFICKÁ FAKULTA

HISTORICKÝ ÚSTAV

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**ČESKOSLOVENSKÉ STÁTNÍ POHŘBY 1948 – 1968. POHŘEBNÍ
RITUS, SYMBOLIKA, MEDIÁLNÍ OBRAZ**

Vedoucí práce: PhDr. Jitka Rauchová, Ph.D.

Autor práce: Bc. Petra Zajíčková

Studijní obor: Historie (HISn)

Ročník: třetí

2013

Anotace

ZAJÍČKOVÁ, Petra, *Československé státní pohřby 1948 – 1968. Pohřební ritus, symbolika, mediální obraz*, diplomová práce, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, Historický ústav, 2013, 128 stran + 25 stran příloh.

Tato diplomová práce se zabývá, na základě dostupných pramenů, organizací a podobou státních pohřbů, významných politických činitelů, které byly pořádány mezi léty 1948–1968. Celá práce je rozdělena do pěti samostatných kapitol, její součástí je rovněž seznam pramenů literatury k této problematice a obrazové přílohy. První kapitola se zaměřuje na teoretický popis vývoje pohřebního ritu. Druhá kapitola se zabývá vlastním úmrtím daných osobností a jeho dopadem na širokou veřejnost. Třetí část popisuje problematiku organizace pohřbu a další části rituálu, které probíhaly v době mezi úmrtím a pohřbem. Čtvrtá kapitola se věnuje vlastním dnem pohřbu, a to zejména průběhem smuteční tryzny a pohřebním průvodem. Poslední pátá část se zaměřuje na rozvoj kultu osobnosti a dalších forem uctívání zesnulých osob. V závěru své práce shrnují všechny získané poznatky k této problematice.

Annotation

ZAJÍČKOVÁ, Petra, *Czechoslovak state funerals 1948-1968. Funeral rites, symbolism, media image*, Diploma thesis, Faculty of Philosophy, University of South Bohemia, Institute of History, 2013, 128 pages + 25 pages supplements.

This thesis deals with the available sources, organizations and form of state funerals of important political figures, which were held between the years 1948-1968. Whole thesis is divided into five separate chapters, includes also a list of sources of literature on the subject and image attachments. The first chapter deals with theoretical description of the evolution of the burial rite. The second chapter deals with the death of the personalities and its impact on the general public. The third part describes the organization of the funeral and other rituals that took place in the period between death and burial. The fourth chapter deals with its own day of the funeral, and especially the process of mourning and remembrance ceremony funeral procession. Last fifth part focuses on the development of the personality cult and other forms of worship of deceased persons. At the end of the thesis, all acquired knowledge to this issue.

Prohlašuji, že jsem svou diplomovou práci s názvem „*Československé státní pohřby 1948 – 1968. Pohřební ritus, symbolika, mediální obraz*“ vypracovala zcela samostatně za použití uvedených pramenů a literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., v platném znění, souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejich internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky vedoucího a oponenta práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textů mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Hynčíně, 25. 11. 2013

.....

Poděkování

Na tomto místě bych chtěla poděkovat především své vedoucí PhDr. Jitce Rauchové, Ph.D za její kritické připomínky, ochotné rady a hlavně trpělivost během přípravy této diplomové práce. Dále bych chtěla poděkovat své rodině a přátelům, za jejich morální podporu, pochopení a trpělivost během celé doby mého studia.

Obsah

1	Úvod	9
2	Proměny pohřebního ritu ve 20. století	16
3	Úmrtí	21
3.1	Úmrtí Jana Masaryka, Edvarda Beneše, Klementa Gottwalda, Antonína Zápotockého, Václava Noska a Václava Kopeckého	22
4	Mezi smrtí a pohřbem	33
4.1	Organizace smutečního obřadu. Jednotlivé úkony a jejich rozdělení	34
4.2	Rozkaz pro armádu.....	42
4.3	Vystavení ostatků.....	45
4.4	Přítomnost zahraničních pozorovatelů a oficiálních delegací	51
4.5	Medializace.....	54
5	Den pohřbu	62
5.1	Smuteční trizny v Československu a v zahraničí.....	63
5.2	Projevy.....	69
5.3	Poslední cesta Prahou a místo pohřbu	77
5.4	Struktura pohřebního konduktu	86
6	Život po smrti	97
6.1	Místo posledního odpočinku.....	101
6.2	Uctění památky zesnulých osobností	107
7	Závěr	114
8	Seznam zkratk	116

9	Seznam literatury a pramenů	117
10	Seznam příloh	124
11	Přílohy.....	128

1 Úvod

Smrt hraje důležitou roli v životě každého člověka, ať už se ho přímo týká nebo je to smrt vzdálená. Pohled na konec života se s postupem času mění a s ním se liší také provedení pohřebního obřadu. Dříve byla smrt běžnou součástí každodenního života jednotlivce. Philippe Aries rozděluje ve své knize *Dějiny smrti* chápání tohoto fenoménu do pěti fází. V první fázi, která podle něj probíhala od antiky po středověk, šlo o smrt „ochočenou“, konec života byla přijímána poměrně dobře jako součást běžného řetězce událostí. Ve druhém období, které datoval od 13. do 16. století, pak smrt dostávala individuálnější rysy, a už to není pouze součást vývoje, který míří k poslednímu soudu. Třetí fázi pak tento autor řadil do 17. a 18. století, kdy se stále ještě smrt vázala k běžnému životu jednotlivce, ale již začínala být chápána jako něco nebezpečného až surového. K následujícímu 19. století se váže čtvrtá fáze, kdy se zájem lidí nesoustředil hlavně na vlastní smrt, ale více se zajímali o úmrtí svých rodinných příslušníků a přátel. Konečně poslední fáze se vztahuje k 20. století, kdy byla smrt vytěšňována z běžného života společnosti. Konec života se stával anonymním a smrt je odsunuta pryč z rodinného kruhu do chladných a neosobních prostor v zdravotních zařízeních.¹ V rámci běžného života smrt prakticky vymizela, lidé se dožívali stále vyššího věku, možnost vidět umírající jedince se stala výjimečnou událostí. Lidé se tudíž začali smrti děsit a z toho důvodu jim představa starosti o umírajícího byla svým způsobem odpuzivá.² Umírající se tedy ocitá v anonymním prostředí bez blízkosti své rodiny, jejímž členům by připomínal jejich vlastní smrtelnost. Konec života se ve společnosti stal naprosto tabuizovaným tématem, o kterém nechce veřejnost nic slyšet. Snaha vyhnout se smrti v její reálné podobě se odráží rovněž v procesu odstranění tělesných pozůstatků zemřelého, došlo k jeho zdokonalení, aby se co nejméně dotýkal světa živých.³ I přesto že došlo k takovému dalekosáhlému odosobnění smrti, tak rituály které ji doprovázejí, zůstávají podobné a vycházejí z předchozích modelů.

V každém z popisovaných období hrály důležitou roli rituály, které se pojily s životem jednotlivce. Ten se skládal z několika etap, které jsou od sebe odděleny tzv. přechodovými rituály, mezi které patří například sňatek či pohřeb. Ty napomáhají

¹ Phillippe ARIES, *Dějiny smrti* I, II, Praha 2000.

² Norbert ELIAS, *O osamělosti umírajících*, Praha 1998, s. 12.

³ TAMTÉŽ, s. 23.

jedinci dostat se do nové životní situace. Důležité z hlediska výzkumu smrti je tedy sledování rituálů, které s ní souvisejí, a jejich interpretace.

Charakteristikou přechodových rituálů „*rites des passage*“ se dříve zajímala kulturní antropologie. Centrem jejího zájmu byly a stále jsou, vzdálené, a od té evropské civilizace velmi odlišné kultury.⁴ Přechodové rituály ve své práci rozdělil Arnold van Gennep na tři části: odlučovací „*preliminární, separation*“, pomezí „*prahové, marge*“ a konečně na fázi přijetí „*postliminární, agregation*“.⁵ V první části obřadu, takzvané odlučovací se jedinec odděluje od svého dřívějšího postavení ve společnosti. Ve druhé, pomezí fázi, není postavení jedince zcela jasné a nemá žádné rysy minulého ani nadcházejícího stavu.⁶ V konečné fázi přijetí je přechod dokončen a subjektu je udělen nový status ve společnosti.⁷ V případě pohřebních obřadů pak bývá největší důraz kladen právě na fázi odlučovací.

Pohřební rituál je souborem symbolů a gest, které jsou srozumitelné pro všechny členy společnosti. Interpretovat takové symboly a gesta nám pomáhá přístup tzv. „*zhuštěného popisu*“. Tuto metodu prosazoval Clifford Geertz a jejím cílem je na základě pozorování rituálu a jeho rozložení do co nejmenších částí, tj. symboly a gesta, dojít k poznání celku.⁸

Důležitým přístupem ve studiu rituálu je antropologie, konkrétně symbolická. Antropologie obecně se zaměřuje na člověka, lidskou společnost a její kulturu. Symbolická antropologie se zabývá kulturou, jako systémem symbolů a významů, které je nutné interpretovat pro správné pochopení situace.⁹ Z toho důvodu je to v rámci zpracování tohoto tématu velmi důležitý přístup. Symbolická antropologie se primárně zaměřuje na sdílení symbolů a jejich významů v rámci společnosti.¹⁰ Clifford Geertz vymezuje symbol takto: „*je to jakýkoliv objekt, akt nebo událost sloužící k přenosu*

⁴ Pavel KRÁL, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, České Budějovice 2004, s. 21.

⁵ Arnold van GENNEP, *Přechodové rituály*, Praha 1996, s. 18-19.

⁶ Victor TURNER, *Průběh rituálu*, Brno 2004, s. 95.

⁷ Václav SOUKUP, *Přehled antropologických teorií kultury*, Praha 2000, s. 175.

⁸ TAMTÉŽ, s. 182.

⁹ Masarykova univerzita v Brně, přehled soudobých antropologických směrů, dostupné online na https://is.muni.cz/el/1421/podzim2008/RLB33/um/Prehled_soudobych_antropologickyh_smeru.pdf [25. 11. 2013].

¹⁰ TAMTÉŽ.

*myšlenek nebo významů.*¹¹ Mezi největší představitele tohoto směru patří například. výše jmenovaný Clifford Geertz, Victor. W. Turner a Mary Douglasová. Ovšem výše jmenované přístupy se převážně věnují kultuře jako celku. Pro zpracování mé práce bylo ovšem podstatné zaměření na konkrétního jedince, což umožňuje historická antropologie, která staví do centra své pozornosti individuum. Zajímá se o konkrétního člověka jako o jednotlivce se vším jeho jednáním, myšlením a pocity.¹² Zajímají ji zvláštnosti, Historická antropologie se v tomto ohledu odklání od přístupu sociálních dějin, které se lidskou společností zabývají jako celkem a jedince vidí pouze jako jejího nositele.¹³

Tato práce je zaměřená na státní pohřby nejvýznamnějších politických činitelů, které se uskutečnily v prvních dvou desetiletích vlády Komunistické strany v Československu. Konkrétně tedy mezi rokem 1948, kdy se moci po únorovém převratu chopila komunistická strana a rokem 1968, který představuje další mezník v dějinách Československého státu, když došlo k prvnímu uvolnění moci totalitního režimu. Cílem této práce je porovnat a zjistit rozdíly mezi jednotlivými zkoumanými obřady. Přičemž jsem se zaměřila především na výzkum významu symbolů a jejich prezentaci v československých médiích.

Organizace všech pohřbů mnou vybraných osobností byla pod naprostou kontrolou komunistického režimu. To platí i pro Jana Masaryka¹⁴ a Edvard Beneše¹⁵,

¹¹ Masarykova univerzita v Brně, přehled soudobých antropologických směrů, dostupné online na https://is.muni.cz/el/1421/podzim2008/RLB33/um/Prehled_soudobych_antropologickyh_smeru.pdf [25. 11. 2013].

¹² Richard von DÜLMEN, *Historická antropologie*, Praha 2002, s. 11.

¹³ TAMTÉŽ.

¹⁴ Jan Masaryk (1886–1948), jeden z nejvýznamnějších československých diplomatů, později také politik. Dráhu diplomata nastoupil hned po skončení první světové války a v letech 1919 – 1920 působil ve funkci chargé d'affaires ve Washingtonu. Do roku 1925 pak pracoval jako osobní tajemník Edvarda Beneše, který zastával post ministra zahraničních věcí. Ještě v roce 1925 byl jmenován do pozice československého velvyslance v Londýně, ve které setrval až do roku 1938, když rezignoval kvůli okupaci Sudet. V Londýně zůstal a od roku 1940 působil jako ministr zahraniční v exilové vládě Edvarda Beneše. V Československu byl již v této době velmi populární, a to také díky rádiovému vysílání BBC „Volá Londýn“. Po skončení druhé světové v nové vládě obsadil post ministra zahraničních věcí, který zastával až do své smrti v roce 1948 (Vladimír VANĚK, Jan Masaryk, Torst 1994).

kteří představovali politické činitele, jež navazovali na prvorepublikovou tradici a ztělesňovali jistotu demokratického vývoje v poválečném uspořádání Československa. Jejich pohřby byly zajímavé tím, že komunistický režim využil této příležitosti k prezentaci sama sebe, jako vhodné a lidové vlády. Nejdůležitější událostí mnou studovaného období však byly jistě smuteční obřady komunistických prezidentů Klementa Gottwalda¹⁶ a Antonína Zápotockého¹⁷. Zejména pak pohřeb prvního

¹⁵ Edvard Beneš (1884 - 1948), významný československý politik. Už od počátku první světové války se Beneše aktivně podílel na činnosti vnitřního odboje, avšak v září 1915 odešel do zahraničí, kde pokračoval ve spolupráci s Tomášem G. Masarykem. Po vyhlášení Československé republiky v roce 1918 byl jmenován ministrem zahraničních věcí, ovšem do vlasti se vrátil až v roce 1919. V letech 1921 až 1922 působil na postu předsedy československé vlády. Kromě toho pracoval jako poslanec parlamentu za Českou stranu národně sociální. Poté co abdikoval Tomáš G. Masaryk, byl v roce 1935 po jistých obtížích jmenován novým prezidentem. Z funkce hlavy státu abdikoval v roce 1938, a to kvůli přijetí mnichovské dohody. Ihned poté odecestoval do Velké Británie, kde začal posléze pracovat na sestavení Československé exilové vlády, který byla uznána v roce 1940. Po skončení války se stal opět československým prezidentem. V této funkci setrval až do roku 1948, když musel kvůli zdravotním obtížím abdikovat a ještě téhož roku zemřel (Zbyněk ZEMAN, Edvard Beneš, politický životopis, Praha 2000).

¹⁶ Klement Gottwald (1896–1953), významný komunistický funkcionář. Jeho politické směřování začalo již před první světovou válkou, když působil v dělnickém tělovýchovném hnutí. V roli komunistického funkcionáře se poprvé objevil ve 20. letech na Slovensku, kde rovněž působil jako redaktor tamního stranického tisku. Mezi roky 1926–1929 přesunul svou politickou činnost do Prahy, kde pracoval v sekretariátu KSČ. Již zde získal své první stoupence, těm se podle sídla sekretariátu v pražském Karlíně, začalo říkat „karlínští kluci“. Do této skupiny patřili například také Antonín Zápotocký a Václav Kopecký. V roce 1929 se Klement Gottwald dostal do vedení strany, kde obsadil post generálního tajemníka. Podobně jako dalším vlivným komunistickým funkcionářům se Gottwaldovi podařilo emigrovat do SSSR a zpátky do Československa se vrátil v roce 1945, jaký jako místopředseda nové vlády, jejím předsedou se stal o rok později. Vrcholem jeho kariéry bylo bezpochyby jmenování československým prezidentem, v této funkci vystřídal v roce 1948 Edvarda Beneše. Ve funkci prezidenta se udržel až do své smrti v roce 1953 (Klára CABALKOVÁ, Největší Čech, Praha 2005).

¹⁷ Antonín Zápotocký (1884–1957), původně sociálně demokratický a později komunistický politik. Zpočátku působil podle vzoru svého otce jako sociálně-demokratický politik na Kladensku. V této době rovněž působil jako redaktor levicově orientovaného tisku. Na Kladensku později působil v dělnických odborech a v roce 1920 se podílel na organizaci generální stávkou a účastnil se pokusu o puč. Za tyto aktivity byl nakonec uvězněn a propuštěn byl až o devět měsíců později. Své působnosti v odborech se ani po takovéto zkušenosti nevzdal. Od roku 1922–1925 zastával funkci generálního

komunistického prezidenta představoval vrchol v organizaci takovýchto pohřebních rituálů. Poslední dva zkoumaní zemřelí, Václav Nosek¹⁸ a Václav Kopecký¹⁹ byli pevně spojeni s vedením komunistické strany a aktivně se zapojovali do pořádání smutečních obřadů obou zmíněných komunistických prezidentů.

První kapitola se zaměřuje na popis základních aspektů vývoje pohřebního ritu od novověku po 20. století, a především na změny ve způsobu organizace pohřbu. Zajímavý je zejména vliv náboženství a ideologie na způsob pohřbení těla zemřelého. Druhá část této práce se zabývá vlastní příčinou úmrtí jednotlivých osobností a případnými problémy, které byly spojeny například s nepřirozenou smrtí Jana Masaryka. Kromě tohoto se tato kapitola věnuje reakcím na úmrtí daného činitele, které se objevovaly v zahraničí, a to na základě názorů diplomatů, členů tiskových agentur a

tajemníka KSČ. Jako jedinému s vysoce postavených funkcionářů KSČ se mu nepodařilo dostat do sovětského exilu. V roce 1939 byl chycen při pokusu o útěk z Československa a nakonec byl uvězněn v koncentračním táboře v Oranienburgu. Po roce 1945 se vrátil do vedení Ústřední rady odborů, stal se také členem předsednictva ÚV KSČ a poslancem Národního shromáždění. V období února až června 1948 zastával post místopředsedy vlády, a poté se stal jejím předsedou. Vrchol jeho politické kariéry přišel v roce 1953, když byl jmenován československým prezidentem. V této funkci setrval až do své smrti v roce 1957 (Životopis Antonína Zápotockého, dostupné online na http://www.totalita.cz/vysvetlivky/o_zapotockya.php [25. 11. 2013]).

¹⁸ Václav Nosek (1892–1955), významným československý komunistický politik. Svou politickou dráhu začal v sociálně demokratické straně, ale v roce 1921 se stal členem KSČ. Ještě před válkou byl činný v odborech a dokonce se dostal do užšího vedení strany. Během války pak působil jako místopředseda exilové Státní rady československé. Hned v roce 1945 obsadil post ministra vnitra a v této funkci působil až do roku 1953. O té doby jeho politický vliv upadal a od roku 1954 až do své smrti zastával post na méně významném Ministerstvu pracovních sil (Životopis Václava Noska, dostupné online na http://www.totalita.cz/vysvetlivky/o_nosekv.php [25. 11. 2013]).

¹⁹ Václav Kopecký (1897–1961), významný komunistický funkcionář a novinář. Členem KSČ se stejně jako předchozí osobnosti stal v roce 1921. Navíc v tomto období začal působit jako redaktor komunistického tisku, konkrétně od roku 1928 pracoval v redakci Rudého práva. V roce 1929 se dostal do užšího vedení KSČ, během války pak pobýval v edilu v Moskvě, kde se stal členem zahraničního vedení KSČ. Jeho politický vliv stoupal a v roce 1945 se dokonce podílel na vypracování Košického vládního programu. Od roku 1945–1953 působil jako ministr informací, poté obsadil post ministra kultury, na kterém setrval do roku 1954. Podobně jako v případě Václava Noska jeho vliv upadal a od roku 1955 zastával post místopředsedy vlády a později dostával další, spíše symbolické funkce (Životopis Václava Kopeckého, dostupné online na http://www.totalita.cz/vysvetlivky/o_kopeckyv.php [25. 11. 2013]).

emigrantů z Československa. Kromě zájmu ze zahraničí uvádím také odezvu na úmrtí v domácím prostředí, kde jsem potřebné informace získávala zejména z dopisů, které byly často zasílány přímo vládě a z obecních kronik.

Třetí oddíl se věnuje problematice příprav smutečních obřadů, povinnostem a událostem, které se odehrávaly v období mezi vlastním úmrtím a pohřbem. Konkrétně jsem se zaměřila na způsob organizace a legislativu, dále na přítomnost zástupců vlády ze zahraničí. Zvláště zajímavý byl rituál vystavení těla, kterému byla věnována zvláštní péče. Čtvrtá část této práce se zaměřila na vlastní den konání pohřbu, který představoval vyvrcholení snažení pořadatelů. Zabývá se rovněž událostmi, které probíhaly mimo Prahu. Konkrétně jsem se zaměřila na smuteční shromáždění, která probíhala po celém Československu a také v zahraničí. Také je zkoumán průběh vlastního pohřbu, zejména pak trasa smutečního konduktu a jeho struktura.

Poslední kapitola je zaměřena na způsob uctívání zemřelého a uchování jeho osoby v paměti obyvatelstva. Hlavně se zabývá problematikou vytváření kultu osobnosti v případě prvního komunistického prezidenta Klementa Gottwalda. Kromě toho je v oddílu uveden osud a přenášení některých tělesných ostatků, ke kterému došlo po roce 1989.

K vypracování této diplomové práce byla využita teoreticky zaměřená literatura, která se zabývá úmrtím v rámci dějinného vývoje.²⁰ Kromě toho byly důležitým zdrojem informací, k podobě pohřebního ritu, rovněž články v časopisu *Dějiny a současnost*.²¹ Literaturu jsem ve větší míře používala k popisu politické situace, která silně ovlivňovala podobu pohřebního obřadu a jeho přípravy. V rámci popsání struktury a vlastního průběhu pohřbu v konkrétních případech nebyla literatura většinou dostupná, například k pohřbu Klementa Gottwalda se ve své knize částečně věnoval pouze Jiří Pernes.²² Další dostupná odborná literatura se zabývá zejména obecně jednotlivými komunistickými funkcionáři. Kromě odborné literatury jsem ve velké míře využila

²⁰ P. ARIES, *Dějiny smrti I, II*, Praha 2000; Michael KERRIGEN, *Historie smrti. Pohřební zvyky a smuteční obřady od starověku do současnosti*, Praha 2008.

²¹ Milena LENDEROVÁ, *S pietou popel shrnuce...aneb kremace v Čechách*, *Dějiny a současnost* č. 1, 2001, s. 23-27.

²² Jiří PERNES, *Takoví nám vládli. Komunističtí prezidenti a doba, v níž žili*, Praha 2010.

rovněž publikací, které byly vydány přímo u příležitosti úmrtí jednotlivých osobností, to platí v případě Jana Masaryka a Klementa Gottwalda.²³

Kromě literatury jsem informace čerpala také z dobového tisku, zejména jsem vycházela ústředního periodika československé Komunistické strany *Rudého práva* a novin *Obrana Lidu*, které představovaly hlavní tiskovinu ministerstva vnitra. Kromě dvou zmiňovaných tiskovin jsem pracovala s novinami jako například *Mladou frontou*, *Svobodným slovem* a časopisem *Besedou naší rodiny*, který vycházel mezi roky 1945–1948.

Hlavním zdrojem poznatků pro tuto práci se staly archivní prameny, které jsou uloženy v Národním archivu v Praze. Nejvíce je pracováno s fondy Úřadu předsednictva vlády a politického byra ÚV KSČ. Během zpracovávání těchto pramenů jsem narazila na problémy se zastaralými archivními pomůckami a nedokonale zpracovanými fondy. Tyto překážky se projevíly v rámci dokumentů, které se týkaly Klementa Gottwalda, které byly zařazeny v rámci fondu o železničním neštěstí v Podivíně.²⁴ Dostupné materiály jsou často zachovány pouze torzovitě, což se hlavně vztahuje k osobnostem Antonína Zápotockého, Václava Noska a Václava Kopeckého.²⁵ Problém představovala rovněž roztroušenost pramenů. Absence pramenů k některým tématům je patrně způsobena skartací. Navíc některé fondy jsou nepřístupné z důvodu digitalizace, což se týká například fondu Václava Noska, který by byl velmi přínosný k tomuto výzkumu, protože obsahuje například informace o zahraničních reakcích na nejasné úmrtí Jana Masaryka.²⁶

Další prameny, které byly využity k sepsání této práce, pocházejí ze Státního okresního archivu v Českých Budějovicích, kde jsou uloženy obecní kroniky, které jsem využívala k popsání reakcí na úmrtí daných osobností na domácí úrovni. Konkrétně jsem se zaměřila na obce v okolí Českých Budějovic.

²³ *Jan Masaryk. Tak jsme ho znali*, edice Zrcadlo doby, Praha 1948; *Na půl žerdi. Jan Masaryk odešel*, edice Zrcadlo doby, Praha 1948; *Dokumenty o nemoci a úmrtí Klementa Gottwalda*, Praha 1953; *Klement Gottwald 1896–1953*, Praha 1954.

²⁴ Národní archiv Praha (dále NA Praha), Úřad předsednictva vlády - běžná spisovna 1945-1968, sign. 897. kart. 1704.

²⁵ NA Praha, Úřad předsednictva vlády - běžná spisovna 1945-1968, sign. 22.37, kart. 3031.

²⁶ NA Praha, Ministerstvo vnitra II - Noskův archiv (1945-1953), čj. 2262, kart. 44; čj. 903, kart. 37; čj. 15169, kart. 58; čj. 244, kart. 115.

2 Proměny pohřebního rytů ve 20. století

Pohřeb představoval vyvrcholení smutečních dnů, které začínaly úmrtím dané osobnosti. Tento rituál byl vždy velmi propracovaný a na správný průběh byl kladen velký důraz. Na podobě takového obřadu se vždy odrážely sociální a náboženské požadavky společnosti a v případě státem organizovaných pohřbů, také nároky vládní moci.

Vlastní technologický způsob pohřební zemřelého byl velmi dlouhou dobu stejný, a právě na jeho podobě se projevovaly náboženské požadavky. Nárok katolické církve byl zcela jasný, tělo zemřelého nesmí být zničeno. Z toho důvodu až do poloviny dvacátého století naprosto převažoval pohřeb do země, tzv. kostrový. Pohřeb žehem nebyl možný, katolická církev totiž vždy považovala plameny za symbol pekla a spálení těla bylo tedy chápáno jako trest. Kromě toho bylo často argumentováno tím, že jde o již přežitý pohanský ritus.²⁷ Kremace, která byla před příchodem křesťanství v Evropě velmi rozšířena, se začala objevovat až v druhé třetině 19. století. Obnova této formy pohřbu se pochopitelně nejdříve objevila v protestantských německých zemích, kde bylo první krematorium postaveno v Gothě roku 1878.²⁸ Myšlenka znovu využití tohoto ritu ovšem nevycházela pouze z postupné sekularizace společnosti, ale rovněž ze zvýšených nároků na komunální hygienu, které se v Evropě projevovaly již od poloviny 18. století.²⁹

V Českých zemích nebyla z náboženských důvodů kremace před první světovou válkou povolena vůbec, avšak v roce 1899 zde vznikla Společnost pro spalování mrtvol, která tento způsob pohřbu propagovala. Zastánci takové formy pohřbu nejčastěji argumentovali tím, že kremace je hygieničtější a rozumnějším způsobem nakládání s tělesnými ostatky zemřelých. K jedněm z hlavních propagátorů pohřbů žehem v českých zemích patřil Vojtěch Náprstek, který v roce 1883 přišel s návrhem na

²⁷ M. LENDEROVÁ, „První česká matka po smrti upálená“ aneb pohřeb paní Augusty Braunerové; in: Helena Lorenzová–Taťána Petrasová (edd.), Fenomén smrti v české kultuře 19. století, Praha 2001, s. 241.

²⁸ Oficiální stránky krematoria v Gothě, dostupné online na <http://www.gotha.de/leben-in-gotha/natur-umwelt/friedhoefe-bestattungen/gothaer-friedhoefe/gothaer-hauptfriedhof/krematorium.html> [1. 11. 2013].

²⁹ M. LENDEROVÁ, „První česká matka po smrti upálená“, s. 240.

vybudování pražského krematoria.³⁰ Realizace jeho záměru se ovšem nezdařila. V 19. a na počátku 20. století nebyl zájem o pohřeb zpopelněním příliš velký. Z důvodu nepřející legislativy bylo totiž nutné tělesné ostatky zemřelého převést do krematoria v Německu, což pro většinu obyvatelstva představovalo velký finanční problém. Dalším problémem byl zákaz uložení urny se zpopelněnými ostatky zemřelého na hřbitov, a to díky zákazu katolické církve. Toto omezení se podařilo obejít pouze v případě Augusty Braunerové a Ludwiga Schreinerera.³¹

Povolení provádění kremací proběhlo až v nově vzniklém Československu. Celou záležitost řešil zákon č. 180/1919 Sb.³², později se danou problematikou ještě zabýval zákon č. 264/1921 Sb.³³ a vládní nařízení č. 194/1923 Sb.³⁴ Podle platné legislativy mohla kremace proběhnout pouze ve státem schválených zařízeních, a to na základě jasného přání zemřelého. Nutností bylo rovněž doložení lékařského potvrzení a vyjádření ohledače mrtvol, které dokazovalo, že nebožtík zemřel přirozenou smrtí a neexistovalo tedy podezření násilné smrti či sebevraždy.³⁵

Počet kremací narůstal, avšak názor katolické církve na zpopelnění se nezměnil i přes přibývající počet zemřelých, kteří tento způsob pohřbu začali využívat. Naopak církevní představitelé ještě několikrát kremaci odsoudili a zakázali. Jejich stanovisko se pomalu začalo měnit až po druhé světové válce, kdy se jasně ukázaly hospodářské a hygienické přednosti pohřbu zpopelněním. Ovšem i přes to k úplnému povolení pohřbu žehem došlo až v roce 1962.³⁶

V rámci státních pohřbů po druhé světové se ve způsobu nakládání s ostatky zemřelých jasně projeví požadavky vládních představitelů. Komunistická vlády se

³⁰ M. LENDEROVÁ, *S pietou pole shrnouce...aneb kremace v Čechách*, Dějiny a současnost, č. 1, 2001, s. 23.

³¹ TÁŽ, *S pietou pole shrnouce*, s. 24.

³² Sbírka zákonů a nařízení československého státu z roku 1919, dostupné online na <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1919.html> [2. 11. 2013].

³³ Sbírka zákonů a nařízení československého státu z roku 1921, dostupné online na <http://ftp.aspi.cz/aspi/opispdf/1921.html> [2. 11. 2013].

³⁴ Sbírka zákonů a nařízení československého státu z roku z roku 1923, dostupné online na <http://ftp.aspi.cz/aspi/opispdf/1923.html> [2. 11. 2013].

³⁵ M. LENDEROVÁ, „*První česká matka po smrti upálená*“, s. 243.

³⁶ TAMTÉŽ.

v rámci své ideologie potřebovala vymezit vůči katolické církvi, která pro ni představovala jistou konkurenci. Avšak v případě nekomunistických politiků Jana Masaryka a Edvarda Beneše byl zvolen tradiční způsob pohřbu do země, a to s ohledem na přání zesnulých a jejich rodin. Na přání zesnulého bylo přihlédnuto, protože oba zemřelí se nehlásili ke komunistické straně a její ideologii. Taková výjimka se ovšem neprojevila při pohřbech komunistických funkcionářů, kdy byla ve všech případech zvolena forma pohřbu žehem.

Nejen způsob nakládání se tělem zemřelého, ale taktéž celá organizace pohřbu prošla mnohými změnami. Smuteční obřad nikdy nebyl záležitostí čistě soukromou, a právě proto se na jeho uspořádání kladl velký důraz. Možnost účastnit se posledního rozloučení s panovníky, prezidenty a dalšími, pro veřejnost důležitými osobnostmi, byla populární a z toho důvodu velmi hojné využívána. Státem organizované smuteční obřady vždy vzbuzovaly ve velké míře mezi obyvatelstvem zvědavost. Rovněž z toho důvodu byly státní pohřby pojímány často jako manifestace síly a vyjadřovaly tak moc stávající vlády. Ovšem takové masové události mohly v některých případech přerůst v manifestaci odporu vůči vládnoucímu režimu.

Kvůli nutnosti zapůsobení na všechny zúčastněné nebylo na organizaci takového obřadu nikdy nic ponecháno náhodě. Přípravy pohřbů byly dlouhou dobu hlavně záležitostí rodiny zesnulého, avšak ta z jeho pořádání byla postupně vytlačována. V období novověku měli rodinní příslušníci na pořádání celého obřadu velký vliv, ovšem s organizací pohřbu také vypomáhali jednotlivci, kteří měli s podobnými záležitostmi praktické zkušenosti.³⁷

Velkou změnou prošly zvyklosti v pořádání pohřbů v 19. století, kdy se o organizaci smutečního obřadu již nestaraly jednotlivé osoby, ale za tímto účelem vznikaly specializované společnosti, které se zaměřovaly na přípravu pohřbů, například pořádání smuteční slavnosti Marie Schwarzenbergové zajistila pražská firma *Enterprise des pompes funebres*.³⁸

³⁷ P. KRÁL, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, s. 192-193.

³⁸ Zdeněk BEZECNÝ, *Smrt šlechtice*, in: Helena Lorenzová – Tat'ána Petrasová (edd.), *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*, Plzeň 2000, s. 264.

Vlastní podoba pohřbu se postupně vyvíjela a jednotlivé obřady se inspirovaly těmi, které jim předcházely. Hlavní přelom představuje 19. století a pořádání tzv. národních pohřbů. Ty přinesly nové postupy, které byly později uplatňovány v případě státních pohřbů ve 20. století. V rámci těchto pohřbů se již jasně projevuje naprosté vytlačení rodiny zesnulého z pořádání smutečního obřadu. V rámci pořádání pohřbů „národních vůdců“ se v roli organizátora objevují různé spolky a společnosti. Navíc naprosto převažují požadavky veřejnosti, protože zesnulá osoba se stala v okamžiku svého úmrtí jejím majetkem.³⁹

Podobný přístup se projevoval rovněž v případě státních pohřbů, které byly organizovány ve 20. století. Ze zemřelé osobnosti se tak stává národní symbol, ke kterému se mohlo obyvatelstvo později obracet. Pohřeb se tedy stával čistě veřejnou záležitostí a rodina byla z jeho pořádání postupně vytlačována do takové míry, že v některých případech nebylo nahlíženo ani na přání zemřelé osobnosti.

Kromě vytlačování rodiny z pořádání pohřbu se rovněž projevuje vliv sekularizace společnosti. Církev přicházela o své výsadní místo v konduktu a tvořila spíše jeho doplněk. V případě národních pohřbů v 19. století zajímaly, původní místa církevních představitelů na čelních místech, zástupci významných národních spolků a organizací. Tento trend ostatně přetrval a poznamenal rovněž pohřby státníků ve 20. století. Tento fakt ovšem nebyl jedinou změnou v uspořádání smutečního konduktu. Národní pohřby přinesly rovněž účast členů Sokola, kteří suplovali vojenské složky, které byly do té doby pevnou součástí pohřbů panovníků.⁴⁰ Tento úkol sokolstvu zůstal i nadále po vzniku Československa a jeho ozbrojených složek. Jak lze vidět na pohřbu Jana Masaryka, zástupci Sokola měli v rámci čestné stráže u rakve stejné postavení jako příslušníci armády. Úpadek této funkce přinesl až rozvoj komunistické strany, která nakonec Sokol spolu s ostatními tělovýchovnými jednotami „zakázala“ a sjednotila do jednoho mládežnického sdružení.⁴¹

³⁹ Jiří RAK, *Pohřeb jako národní manifestace*; in: Helena Lorenzová – Taťána Petrasová (edd.), *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*, Plzeň 2000, s. 57.

⁴⁰ Luboš VELEK, *Stáří, smrt a pohřeb politických vůdců*; in: Helena Lorenzová–Taťána Petrasová (edd.), *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*, Plzeň 2000, s. 307.

⁴¹ Pavel ZVĚŘINA, článek o pionýrské organizaci, dostupné online na <http://www.totalita.cz/vysvetlivky/po.php> [24. 11. 2013].

Změny oproti novověkým pohřbům lze vysledovat rovněž ve struktuře pohřebního průvodu, v rámci 19. a 20. století se projevovaly odlišené sociální požadavky veřejnosti. Velký vliv měla změna postavení žen. V rámci novověkých pohřbů byly i blízké příbuzné řazeny až v zadní části pohřebního konduktu. Avšak v rámci pohřbů ve 20. století bylo takové postavení minulostí. Na nejvíce čestném místě, a to přímo za rakví velmi často kráčely právě ženy, jako například v případě Klementa Gottwalda.⁴²

Ovšem ne vše se změnilo, i přes rozsáhlé změny, které byly uskutečněny v rámci národních pohřbů 19. století, základní struktura pohřebního průvodu zůstávala od novověkých smutečních obřadů stejná. Tento fakt je nejlépe vidět v rozvrstvení smutečního průvodu při státních pohřbech ve 20. století. Pomyslné centrum tvořila rakev a kolem ní byly soustředěny ty nejvýznamnější osobnosti. Další rozvrstvení bylo také jasně dané, osoby i věci byly seřazeny podle svého významu. Podobně v první části průvodu se objevují zástupci škol a různých organizací mládeže, které představovaly protiklad proti odcházejícímu stáří.⁴³

⁴² NA Praha, Úřad předsednictva vlády - běžná spisovna 1945-1968, sign. 897. kart. 1704.

⁴³ P. KRÁL, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, s. 198.

3 Úmrtí

Významní vládní činitelé a jiné důležité osobnosti byli vždy pod neustálým dohledem a jejich zdravotní stav byl úzkostlivě sledován. Veřejnost byla v případě choroby či úmrtí informována především tiskem a rozhlasem. Touto formou bylo obyvatelstvo také připravováno na možné úmrtí významných osobností veřejného života. U významných osob bylo v případě nejistoty vždy nutné přesně určit příčinu úmrtí, aby nemohlo dojít k nějakým pochybnostem. Pokud se objevilo podezření o příčinách úmrtí nebo o správnosti postupu lékařů, byla vždy provedena pitva. Povinnost uskutečnění pitvy k určení pravé příčiny úmrtí a správných lékařských postupů ostatně vymezoval i zákon o pohřebnictví, který prošel úpravami v roce 1951.⁴⁴ Tento podnět byl motivován také tím, že na význam pitvy byl velký důraz kladen v SSSR.⁴⁵ Konkrétní je v tomto bodě až vyhláška ministerstva zdravotnictví o pohřebnictví č. 47/1966 Sb.⁴⁶ Pokud dotyčný zemřel přirozenou smrtí, byla vydávána lékařská zpráva, ve které byla uvedena přesná příčina úmrtí. Výjimku tvořily případy, kdy dotyčný nezemřel přirozenou smrtí. K takovému postupu došlo v případě Jana Masaryka. Jeho smrt totiž nezpůsobilo onemocnění, a proto tedy nebyly zveřejněny lékařské zprávy, ale pouze vyjádření, že bude provedeno vyšetřování.⁴⁷ I přesto, že vyšetřování ještě probíhalo, byla v oficiálních prohlášeních jako příčina smrti s jistotou uváděna sebevražda.⁴⁸ V případě zkoumaných prezidentů byly informace o zhoršujícím se nebo vážném zdravotním stavu v novinách zveřejňovány den před vlastním úmrtím. Další den pak byly spolu s oznámením o úmrtí v novinách zveřejňovány i další podrobnosti o smrtelné nemoci.

⁴⁴ NA Praha, Úřad předsednictva vlády - běžná spisovna 1945-1968, sign. 1957, kart. 93.

⁴⁵ TAMTÉŽ.

⁴⁶ Právní předpisy upravující postavení církví a náboženských společností a další související otázky z let 1945–1989, dostupné online na <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/z1a.htm> [4. 7. 2013].

⁴⁷ Rudé právo, 11. března 1948, s. 1.

⁴⁸ TAMTÉŽ, s. 1-3.

3.1 Úmrtí Jana Masaryka, Edvarda Beneše, Klementa Gottwalda, Antonína Zápotockého, Václava Noska a Václava Kopeckého

Jako nejproblematictější z hlediska zkoumaných úmrtí významných osobností se jeví Jan Masaryk. Ten totiž podle oficiální verze ukončil dobrovolně svůj život skokem z okna Černínského paláce brzy ráno 10. března 1948. Informaci o smrti oblíbeného politika se předsednictvo vlády dozvědělo od Václava Noska ještě během dopoledne.⁴⁹ Veřejnosti pak byla zpráva sdělena prostřednictvím Československého rozhlasu, který tuto informaci začal vysílat v poledne. Masarykovo úmrtí bylo překvapivé, a dokonce také novináři se ještě dodatečně ujšťovali o správnosti informace v kanceláři ČTK.⁵⁰

Hned po jeho úmrtí se objevilo mnoho spekulací o pravém důvodu konce Masarykova života, a tyto pochybnosti vyvolávají diskuze dokonce také dnes. Oficiální zdroje mluvily o sebevraždě, i když z počátku se objevila úvaha o nešťastné náhodě.⁵¹ K pochybnostem vedla hlavně zmatečnost při vyšetřování smrti ministra zahraničních věcí. Problémy se objevily již při prvotním vyšetřování, do kterého začal zasahovat ministr vnitra Václav Nosek. Pitva byla provedena narychlo bez soudního příkazu a bez přítomnosti Masarykova osobního lékaře.⁵² Ovšem při pitvě byla přítomna StB, a na její příkaz navíc Masarykovi nebyla sejmuta posmrtná maska a bylo zakázáno další antropologické vyšetření.⁵³

Dalším důležitým aspektem bylo také období, kdy Masaryk zemřel. Únor 1948 představoval zlom ve vývoji Československé republiky. Jan Masaryk zůstal jediným nekomunistickým ministrem, který nepodal demisi a měl nadále zůstat v nové vládě, kterou sestavoval Klement Gottwald. Jeho přítomnost v nově vzniklém kabinetu měla zajišťovat jisté zdání demokratického vývoje.

V případě Edvarda Beneše nebylo úmrtí až tak překvapivou záležitostí. První příznaky nemoci se u něj totiž ukázaly už v roce 1943, tehdy se projevilo krvácení do

⁴⁹ *Na půl žerdi. Jan Masaryk odešel*, edice Zrcadlo doby, Praha 1948, s. 2.

⁵⁰ TAMTÉŽ.

⁵¹ Lubomír BOHÁČ, *Jan Masaryk (úvahy o jeho smrti)*, Praha 2005, s. 20.

⁵² TAMTÉŽ, s. 29–45.

⁵³ TAMTÉŽ, s. 20.

mozku a prezident trpěl častými migrénami.⁵⁴ Od roku 1945 se jeho stav pravidelně zhoršoval, 7. června 1948 se pak prezident právě s ohledem na špatný zdravotní stav rozhodl pro abdikaci.

Jeho zdravotní stav se po celou dobu velmi zajímala KSČ. Lékařské zprávy byly zasílány Rudolfu Slánskému, generálnímu tajemníkovi KSČ. Tyto informace měl navíc k dispozici také předseda vlády Klement Gottwald, který si zajišťoval zprávy přímo od kancléře Jaromíra Smutného.⁵⁵ Benešovo zdraví bylo pro komunisty důležité. Svou přítomností v politice totiž po smrti Jana Masaryka jako jediný potvrzoval zdání demokratického vývoje v Československé republice. Také jeho podpisy zákonů měly dávat najevo, že byly přijaty v rámci demokratických postupů. Z tohoto důvodu, byl také Gottwald proti jeho abdikaci a doporučoval půlroční ústavní dovolenou.⁵⁶ Ovšem dlouhodobé setrvání ve funkci prezidenta by jistě skončilo konfliktem. Beneš by se totiž nakonec stal nepříjemným symbolem bývalého demokratického zřízení.

Za necelé tři měsíce, 3. září 1948, Edvard Beneše zemřel na následky mozkové mrtvice. Další den byla veřejnost informována o posledních dnech prezidentova života. V tisku byl zveřejněn vývoj zdravotního stavu od 30. srpna do 3. září.⁵⁷ Obyvatelstvo se samozřejmě nesmělo dozvědět, že se na zdravotním stavu hlavy státu neblaze projevil spor s Klementem Gottwaldem o nové ústavě, kterou nechtěl podepsat.⁵⁸

Soustrast nad úmrtím Jana Masaryka a Edvarda Beneše projevovalo obyvatelstvo celého Československa. Na Úřad předsednictva vlády přicházely ve velkém množství kondolence, některé byly dokonce adresovány přímo do rukou předsedy vlády.⁵⁹ Soustrastné telegramy a dopisy pocházely buď od jednotlivců, továren nebo spolků či jiných společností.⁶⁰ Obě tyto osobnosti se totiž podílely na osvobození Československa a jejich přítomnost v politice budila u obyvatelstva důvěru.

⁵⁴ Karel KAPLAN, *Poslední rok prezidenta. Edvard Beneš v roce 1948*, Brno 1994, s. 58.

⁵⁵ TAMTÉŽ, s. 84.

⁵⁶ TAMTÉŽ, s. 88-90.

⁵⁷ Rudé právo, 4. září 1948, s. 1.

⁵⁸ K. KAPLAN, *Poslední rok prezidenta*, s. 98-106.

⁵⁹ NA Praha, Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 25/9, kart. 7.

⁶⁰ TAMTÉŽ, sign. 25/9, kart. 7; sign. 818, kart. 1650–1652; sign. 25/3, kart. 5.

Projevy soustrasti a záznamy o smutku se objevovaly rovněž v obecních a školních kronikách. Úmrtí ministra zahraničních věcí Jana Masaryka a bývalého prezidenta Edvarda Beneše se v obecních kronikách objevuje v menším množství než v případě další hlavy státu Klementa Gottwalda, což bylo dáno snahou tyto dvě osobnosti zastínit. Objevovaly se krátké zápisy, které stručně informovaly o vlastní smrti, a také o tryzně, která se konala v den pohřbu. Záznamy pak bývaly doplněny o ilustrace, fotografie a popřípadě obrázky z novin.

Konkrétně zápisy, které se týkaly ministra zahraničních věcí, dokládaly, že obliba Jana Masaryka byla spojena nejen s jeho působením v exilové vládě, ale také s osobností jeho otce, prezidenta Tomáše G. Masaryka: „*Ve středu 10. března t. r. oznámil čsl. rozhlas v dopoledních hodinách bolestnou zprávu, že ukončil svůj život syn prezidenta Osvoboditele Dr. Jan Masaryk, ministr zahraničí.*“⁶¹ V případě Edvarda Beneše se podobné přípisky neobjevovaly, zápis pouze stručně sděloval den úmrtí.

Ovšem takové kondolence nepocházely pouze z domácího prostředí, ale byly doručovány rovněž projevy soustrasti ze zahraničí. Z oficiálních zahraničních zdrojů se kondolence očekávaly, jednalo se totiž o čestnou povinnost. Ovšem zveřejňovány byly pouze projevy soustrasti, které pocházely z komunistických států.

Úmrtí Jana Masaryka a Edvarda Beneše vyvolalo v zahraničí velký zájem. V případě ministra zahraničních věcí diskuze vyvolávala jeho nepřírozená smrt. V prvních chvílích se zahraniční média přikláněla k verzi nešťastné náhody, ale to netrvalo dlouho, a nakonec se v zahraničí rozšířil názor, že ministr zahraničních věcí byl zavražděn.⁶² Do Československa se zahraniční tisk nedostal, ale rozhlas bylo možné v hraničních oblastech poslouchat. Tyto informace pak byly komunistickým režimem vykládány jako pokus „reakce“ o ohrožení bezpečnosti a celkové poškození československého státu. V jeho případě byly uveřejňovány kondolence z Ruska a také například z Jugoslávie.⁶³

V případě Edvarda Beneše, stejně jako u Jana Masaryka, byla v tisku uvedena informace o soustrastných telegramech z přátelských zemí. Mezi prvními byla už

⁶¹ SOKA České Budějovice, fond Základní škola Dr. M. Tyrše, Hrdějovice, 1929–2001, pamětní kniha 1933-1969.

⁶² Lubomír BOHÁČ, *Jan Masaryk*, s. 43.

⁶³ Rudé právo, 13. března 1948, s. 1.

tradičně uváděna kondolence ze Sovětského svazu a mezi dalšími se například objevilo polské vyjádření soustrasti. Zmínka o kondolenci z Jugoslávie tentokrát chybí, což bylo způsobeno patrně jejím špatným vztahem s Moskvou.⁶⁴

Avšak soustrastné dopisy často posílaly i jednotlivé osoby. V případě Edvarda Beneše se jednalo o soustrastný dopis, který byl zaslán přímo do rukou prezidenta. Jeho autorem byl bývalý občan Československa Antonín Pražák z Burtonu v Ohaiu.⁶⁵

Z hlediska způsobu prezentace příčin úmrtí je ze zkoumaných osobností nejzajímavější Klement Gottwald. Některé zdravotní potíže předsedy vlády a později prezidenta byly totiž státním tajemstvím. Zdravotní zprávy hlavy státu nebyly zpočátku dokonce dostupné ani ošetřujícím lékařům.⁶⁶ Informace o vývoji Gottwaldova zdravotního stavu byly podávány i několikrát denně předsednictvu KSČ, které tak bylo pravidelně seznamováno se všemi podrobnostmi včetně malých změn.⁶⁷ Ve zprávách se nacházely kromě základních faktů i detaily o přesné tělesné teplotě, pulsu a krevním tlaku. Kromě toho byla uváděna i jména lékařů, kteří se o nemocného prezidenta starali.⁶⁸ Tyto podrobnosti nakonec nechyběly ani v oficiálních zprávách pro veřejnost, která se zajímala o každý detail.⁶⁹ Zvýšená pozornost, vzhledem ke zdravotním problémům československého prezidenta se projevila v jednom z dopisů, které byly adresované přímo předsedovi vlády Antonínu Zápotockému. Jeho autorkou byla Marie Třísková z Prahy, která se zejména zajímala o výběr lékařů, kteří pečovali o Gottwaldovo zdraví: *„Obracím se na Tebe s tím, co nás velmi tíží (...) slyšeli jsme jména lékařů, která nám z našeho stranického života nejsou známá. Soudruhu Zápotocký prosíme tě, i když víme, že komunista se prosit nemá, dejte soudruhu Gottwaldovi lékaře, kteří jsou dobrými členy naší komunistické strany, nehleďte na to, jestli mají vysoké tituly, ale dejte mu lékaře – komunisty, kteří ví jak je nám drahý*

⁶⁴ Rudé právo, 7. září 1948, s. 1

⁶⁵ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 25/9, kart. 7.

⁶⁶ Jaroslav CHARVÁT, *Můj labyrint světa. Vzpomínky, zápisky z deníků*, Praha 2005, s. 229.

⁶⁷ *Dokumenty o nemoci a úmrtí Klementa Gottwalda*, Praha 1953, s. 25-30.

⁶⁸ TAMTÉŽ.

⁶⁹ TAMTÉŽ.

*soudruh Gottwald (...) Jedině lékař komunista si bude vědom zodpovědnosti, která je na něho kladena.*⁷⁰

O rozdílném pohledu na smrt zkoumaných osobností vypovídá i výběr ošetřujících lékařů. V případě Edvarda Beneše byli angažováni pouze českoslovenští lékaři. Při léčbě Klementa Gottwalda byli přítomni nejen přední čeští odborníci, ale také sovětskými lékaři. Jejich zpráv, které sepisoval dr. Markov, byly odesílány přímo do SSSR.⁷¹ O vlivu Sovětského svazu a snaze utajit skutečnou příčinu prezidentova úmrtí svědčí mimo jiné průběh pitvy, jež byla prováděna výhradně sovětskými anatomy. Ti přicestovali pouze k tomuto účelu ze SSSR.⁷² Českoslovenští lékaři, kteří se o prezidenta starali celou dobu nemoci, pak byli přizváni pouze na závěrečnou konzultaci.⁷³

Kromě zájmu o lékařské zastoupení přicházely do Úřadu předsednictva vlády nebo přímo předsedovy vlády dopisy, které se věnovaly právě příčině zhoršení prezidentova zdravotního stavu a posléze úmrtí. V jednom z takových listů si Jiřina Lišková stěžuje na rozšířené teorie o původu vážné nemoci: „*Chudák pan prezident Gottwald, kdyby byl nejel do Moskvy, ještě se dočkal páté pětiletky*“.⁷⁴ Kromě těchto domněnek byla přičítána vina na prezidentově onemocnění také vládě Československé republiky. V dopise se na to přímo stěžuje B. Nosková z Prahy: „*Jsme na nejvýše roztrpčeni a rozlobeni na Vás a na celou vládu, že jste vůbec dovolili panu prezidentu jet na pohřeb soudruha Stalina, když víte jakou prodělal těžkou nemoc, že byl jednou nohou v hrobě a lítost nad věrným soudruhem Stalinem a ta veliká zima v Rusku že mu může ublížit; s tím jste nepočítali (...). Špatně jste nám ho soudruhu Zápotocký hlídali, nedbale, nezodpovědně, jen na Vás a na celou vládu budeme naříkat, jest-li p. prezidenta ztratíme, musel by se stát zázrak aby se ztoho dostal (...) Soudruh Gottwald zemřel...vy ho máte na svědomí*“.⁷⁵ Patrně rovněž s ohledem na takové odezvy vydalo

⁷⁰ NA Praha, Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 818, kart. 1650–1652.

⁷¹ Jaroslav CHARVÁT, *Můj labyrint světa*, s. 233.

⁷² TAMTÉŽ, s. 234.

⁷³ TAMTÉŽ, s. 229-236.

⁷⁴ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 818, kart. 1650 – 1652.

⁷⁵ TAMTÉŽ.

Ústřední vedení Komunistické strany Československa oficiální zprávu, kde byla uvedena příčina úmrtí Klementa Gottwalda.⁷⁶

Stejně jako v případě Jana Masaryka a Edvarda Beneše se také v rámci úmrtí Klementa Gottwalda objevují v kronikách zprávy o projeveném smutku. Tyto záznamy dokládají zájem veřejnosti o příčinu onemocnění a následné smrti prezidenta Klementa Gottwalda, což bylo samozřejmě ovlivněno neustálou propagací jeho osoby. Avšak podle množství kondolencí a zájmu účastnit se na posledním rozloučení s prvním komunistickým prezidentem, se dá usuzovat, že alespoň u části obyvatelstva byl zármutek skutečný. Kromě toho lze ze záznamů v kronikách usuzovat, že obyvatelstvo nebylo informováno o skutečné příčině prezidentova onemocnění, a proto mezi veřejností převládal názor o nečekaném zhoršení Gottwaldova zdravotního stavu: „*Dne 14. března 1953 v 11 hodin ráno zesnul po krátké těžké nemoci prezident Československé republiky, předseda Komunistické strany Československa – soudruh Klement Gottwald.*“⁷⁷

Kromě kondolencí a dopisů, které pocházely od obyvatel Československa, se rovněž v případě Klementa Gottwalda objevovaly projevy soustrasti pocházející ze zahraničí. Ovšem v jeho případě byl na jejich zveřejnění kladen větší důraz než u předešlých osobností. V rámci prezentace dobrých vztahů s Moskvou byla jako první opět uvedena kondolence od sovětských vyslanců. Avšak na rozdíl od předešlých úmrtí byly projevy soustrasti mnohem propracovanější a podepisovali se pod ně vedoucí činitelé daných zemí. Kondolence přicházely ze všech komunistických zemí, například z Albánie, Mongolska, Číny, Polska a Bulharska. Ovšem byly rovněž zveřejněny projevy soustrasti, které pocházely z komunistických stran ze západních států, například z Velké Británie, Belgie či Francie.⁷⁸ Většina zemí, které zaslaly kondolence, pak měly své zástupce také na vlastním pohřbu.

Zajímavostí pro zahraniční pozorovatel byl z pochopitelných důvodů bezesporu fakt, že k úmrtí komunistického prezidenta došlo v tak krátké době po smrti Josefa Stalina. Sice nebylo možné předpokládat, že se po jeho smrti změní politické poměry v Československu, ale v rámci změn ve vedení v Moskvě po Stalinově smrti se objevily

⁷⁶ *Dokumenty o nemoci a úmrtí Klementa Gottwalda*, s. 31.

⁷⁷ TAMTÉŽ.

⁷⁸ *Obrana lidu*, 16. března 1953, s. 2

dohady o pravé příčině úmrtí.⁷⁹ Tyto teorie také podpořil fakt, že o pravé příčině špatného zdravotního stavu a potažmo i úmrtí nebyl nikdo přesněji informován. Ohlasy zahraničních pozorovatelů a způsob informování zahraničních agentur samozřejmě zajímaly československou vládu. Zprávy o těchto reakcích jí pak přinášela zahraniční redakce ČTK.⁸⁰ Oficiální vládní kruhy sice náhlé úmrtí československého prezidenta nijak mimořádně nekomentovaly, ale zajímavé informace se objevovaly v poznámkách pozorovatelů zahraničních agentur.⁸¹ V nich se ukázaly pochybnosti o poměrech v zemích komunistického bloku. O nejistotě o důvodu úmrtí také svědčí to, že sami novináři přiznávali *nemožnost poznat, co je pravda a, že všechny dostupné interpretace je nutné přijímat s nedůvěrou.*⁸² V jejich poznámkách se například objevil názor, že za pravou příčinou úmrtí může být Gottwaldova cesta do Moskvy na Stalinův pohřeb: „*za železnou oponou je všechno možné a že není vyloučeno, že muž, který se postupně zbavil Clementise a Slánského, si zároveň vytvořil smrtelné nepřitele*“ a že „*prezident Gottwald byl násilím přinucen, aby se zúčastnil Stalinova pohřbu.*“⁸³

Komunistická vláda se rovněž zajímala o názory československých emigrantů v zahraničí. Jejich výroky svědčí o tom, že v zahraničí neměli ponětí o Gottwaldově venerické chorobě a problémech s alkoholem, jako příklad lze uvést vyjádření emigrantů v Londýně: „*Gottwald byl atlet zářící zdravím...dá se těžko předpokládat, že by mohl být tak rychle skosen záparem plic, třeba i komplikovaným zánětem pohrudnice.*“⁸⁴ Tento náhled svědčí také o kvalitě propagandy, která líčila Gottwalda v tom nejlepší světlo. Pod tímto dojmem se u nich rozšířila teorie o násilné smrti československého prezidenta: „*kruhy československých emigrantů v Londýně nepochybují o tom, že Gottwald byl zavražděn Moskvou.*“⁸⁵

⁷⁹ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 897, kart. 1704.

⁸⁰ TAMTÉŽ.

⁸¹ Například: Retuter, Agence France-Press, Deutsche Presse Agentur.

⁸² NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 897, kart. 1704.

⁸³ TAMTÉŽ.

⁸⁴ TAMTÉŽ.

⁸⁵ TAMTÉŽ.

Kromě anonymních emigrantů byly sledovány i významní političtí činitelé, kteří z Československa odešli. Například politik Petr Zenkl,⁸⁶ který ve svém projevu ve Washingtonu spojoval Gottwaldovo úmrtí s novým vedením v Kremlu a naznačil, že příčinou může být nespokojenost s vývojem v Československu: „*je možné, že Sovětský svaz je nespokojen s klesající československou průmyslovou kapacitou a chtěl proto razit cestu nové komunistické gardě.*“⁸⁷ Podobný názor měl také předseda slovenského „národního osvobozovacího výboru“ dr. Vojtěch Krajčovič,⁸⁸ který ve Washingtonu prohlásil: „*Gottwaldova smrt mohly vyvolat kruhy blízké Malenkovi, protože Gottwald byl stalinec staré linie.*“⁸⁹

Kromě informací získaných od ČTK, docházely do Československa soustrastné dopisy, jejichž autory byli cizinci. Takové soustrastné projevy byly ve většině případů reakcemi na zahraniční vysílání Československého rozhlasu. V rámci propagace Gottwaldovy osobnosti byly takové dopisy vydávány ve speciálních edicích,⁹⁰ v nich byly řazeny podle místa původu. Kondolence například pocházely ze Západního Německa, NDR, Belgie, Holandska, Rakouska, Velké Británie, Itálie, Francie a USA.⁹¹

První československý komunistický prezident zemřel na následky prasknutí výduti na aortě. Ovšem do konečných zpráv o jeho úmrtí se u pochopitelných důvodů nedostala informace o zhoršení prezidentova stavu vlivem cesty letadlem z Leninova pohřbu v Moskvě. Pro veřejnost byl ze stejných příčin tajemstvím také nezanedbatelný vliv Gottwaldova alkoholismu a neléčené syfilidy.⁹²

V případě Gottwaldova nástupce Antonína Zápotockého již zájem podrobně informovat veřejnost o vývoji zdravotního stavu částečně opadl. Příčinou byla zajisté

⁸⁶ Jan RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1992*, Praha 2012, s. 290.

⁸⁷ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 897, kart. 1704.

⁸⁸ J. RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století*, s. 249.

⁸⁹ TAMTÉŽ.

⁹⁰ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 818, kart. 1650–1652.

⁹¹ TAMTÉŽ.

⁹² Český rozhlas, *Nemoc a smrt Klementa Gottwalda*, dostupné online na <http://www.radio.cz/cz/rubrika/historie/nemoc-a-smrt-klementa-gottwalda> [10. 11. 2013]

také snaha o minimalizaci možnosti vytváření kultu osobnosti. Navíc Antonín Zápotocký plnil ke konci života spíše reprezentativní roli.

Jeho zdraví nebylo dlouhodobě příliš dobré, trpěl srdečními potížemi a 13. listopadu 1957 zemřel na infarkt.⁹³ O vývoji jeho zdravotního stavu bylo, jako v ostatních případech, informováno užší vedení strany a vláda. O zprávy o rozvoji prezidentovy nemoci se konkrétně velmi zajímal ministr zahraničních věcí Rudolf Barák, který následně popis vývoje onemocnění Antonína Zápotockého předával dál předsedovi vlády Viliamu Širokému, ten byl považován za nástupce Zápotockého v prezidentském úřadu.⁹⁴ Patřil totiž k velmi významným politikům, kteří se řadili k úzkému kruhu nejbližších spolupracovníků Klementa Gottwalda.

Zájem ze strany československé veřejnosti se objevil rovněž v případě Antonína Zápotockého. Na Úřad předsednictva vlády přicházelo velké množství soustrastných telegramů. Nejčastěji byly takové telegramy odesílány z různých závodů a továren, v nich vzhledem k přístupu režimu k hospodářství slibovali autoři v těchto telegramech splnění pracovního plánu nad rámec možností.⁹⁵ Projevy smutku ze strany pracujících bylo v případě tzv. „dělnických“ prezidentů důležité, navíc právě Antonín Zápotocký byl mnohokrát líčen jako zastánce dělníků. Kromě takových kondolencí přicházely rovněž dopisy od jednotlivců, ovšem větší důraz byl kladen na soustrasti, které pocházeli od představitelů kulturní scény, protože Zápotocký byl často prezentován jako velký podporovatel kulturní oblasti.

Druhému komunistickému prezidentovi již nebyla v kronikách věnována taková pozornost jako jeho předchůdci. Představitelé komunistické strany neměli potřebu v případě Antonína Zápotockého budovat kult osobnosti jako u Klementa Gottwalda, což bylo dáno podobným vývojem v Sovětském svazu.

V rámci projevů soustrasti ze zahraniční byla v případě Antonína Zápotockého situace podobná jako u jeho předchůdce, s tím rozdílem, že se v jeho případě neobjevily dopisy ze zahraniční od soukromých osob. U příležitosti úmrtí tohoto prezidenta se jako

⁹³ Karel KAPLAN–Pavel KOSATÍK, *Gottwaldovi muži*, Praha 2004, s. 213.

⁹⁴ J. PERNES, *Takoví nám vládli. Komunističtí prezidenti a doba, v níž žili*, s. 239.

⁹⁵ Mladá fronta, 15. listopadu 1957, s. 3.

v případě každého úmrtí hlavy státu, už tradičně objevovaly kondolence od spřátelených států.⁹⁶

První dva komunističtí prezidenti zemřeli ve svých funkcích, a proto se pozorovatelé zahraničních agentur zajímali také o možné nástupce na postu hlavy státu. V případě Klementa Gottwalda nebylo z pohledů zahraničních pozorovatelů jisté, kdo po něm „zdedí“ prezidentský post. Nakonec zůstaly dva názory. Jednou teorií byla ta, že nástupce Klementa Gottwalda ještě nebyl určen a druhou byla informace, že další hlavou státu by se měl stát Antonín Zápotocký.⁹⁷ Ten měl velmi silnou mocenskou pozici. Mimoto byl také velmi oblíben mezi veřejností i v komunistické straně.

Na rozdíl od Gottwaldova nástupce byl ten Zápotockého jasně určen, a to přímo vedením v Moskvě. Ještě před vlastním úmrtím Zápotockého v listopadu 1957, u příležitosti oslav 40. výročí Velké říjnové socialistické revoluce, odletěla do Moskvy československá vládní delegace. V jejím čele stál Antonín Novotný, protože v této době už československý prezident pobýval ve státním sanatoriu na Malvazinkách, kde posléze 13. listopadu skončil. O úmrtí Antonína Zápotockého se delegace dozvěděla ještě v Moskvě. Těsně před svým návratem do Československa byli její zástupci povoláni do moskevského Kremlu, kde jim kromě vyjádření soustrasti bylo oznámeno, že nejlepším kandidátem na prezidentský post by byl Antonín Novotný.⁹⁸

Přílišná pozornost pak také nebyla věnována dvěma dalším původně významným komunistům, ministru pracovních sil Václavu Noskovi a místopředsedovi vlády Václavu Kopeckému. Samozřejmě o vývoj zdravotního stavu se přinejmenším v posledních okamžicích jejich života, zajímala vláda i ÚV KSČ. Taková pozornost jim byla věnována vzhledem k jejich reputaci „zasloužených“ komunistů. Tento vývoj úpadku zájmu mimo jiné také vyplývá z toho, že už nebylo třeba po vzoru SSSR budovat tak silný kult osobnosti.

Ministr pracovních sil navíc jako jediný ze zkoumaných osobností zemřel po dlouhé nemoci. Trpěl totiž rakovinou plic a o jeho onemocnění byla veřejnost informována už dříve. Václav Nosek zemřel 22. července 1955. Naproti tomu

⁹⁶ Mladá fronta, 15. listopadu 1957, s. 2.

⁹⁷ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 897, kart. 1704.

⁹⁸ J. PERNES, *Takoví nám vládli*, s. 238.

místopředseda vlády Václav Kopecký skonal po krátké nemoci, 5. srpna 1961, na plicní embolii.⁹⁹

V případě Václava Noska a Václava Kopeckého se podobné uveřejňování kondolencí neobjevovalo, v tisku byly pouze uvedeny smuteční proslovy a projevy soustrasti, které probíhaly u příležitosti dne pohřbu.¹⁰⁰

Mnohem menší zájem veřejnosti o úmrtí Václava Noska a Václava Kopeckého se projevoval rovněž v kronikách, kde se nenacházely záznamy pro veřejnost méně významných osob. Jejich moc totiž během života upadala a nebylo tedy nutné smrt těchto osobností tak propagovat mezi obyvatelstvem. Úmrtí ministrů obecně nebylo v kronikách uváděno. Jejich smrt nebyla totiž považována za tak podstatnou událost. Výjimku tvoří výše uvedené úmrtí Jana Masaryka.

⁹⁹ Rudé právo, 7. srpna 1961, s. 1.

¹⁰⁰ Rudé právo, 23. července 1955, s. 2; Mladá fronta, 10. srpna 1961, s. 1.

4 Mezi smrtí a pohřbem

V co nejkratším období po úmrtí jedince se začalo s přípravami na smuteční obřad. O jeho podobě oficiálně rozhodovala svým nařízením vláda, která také určovala, jestli budou uděleny vojenské pocty a obecně o celkové účasti armády na smutečním obřadu. V případě prezidentů byl státní pohřeb s vojenskými poctami samozřejmostí, protože podle ústavy zastávali funkci vrchních velitelů armády.¹⁰¹ Vlastní podoba státního pohřbu přitom nebyla a ani dnes není ovlivněna žádným zákonem.¹⁰² Pořadatelé smutečního obřadu se pak obecně orientovali podle zákonů, které upravovaly způsoby zacházení s tělem zemřelého a postupy při zařizování pohřbu. Při jeho organizaci bylo dále přihlíženo k obecně uznávaným zvyklostem a přáním rodiny. U sledovaných osob však na přání rodiny většinou nebyl brán zřetel a podobu obřadu určovaly hlavně potřeby organizátora. Úmrtí významných osobností tak mohlo být plně využíváno komunistickou vládou k posílení moci. Jedině v případě Jana Masaryka a Edvarda Beneše se s požadavky rodiny zemřelého počítalo, což se projevilo ve výběru místa, kde byly ostatky uloženy. V případě Benešova pohřbu byla navíc rakev s tělem zemřelého vystavena mimo Prahu v Sezimově Ústí.

V tomto období musely být kromě vlastního pohřebního obřadu přichystány rovněž další záležitosti. Nejdůležitějším krokem bylo jmenování organizátorů, popřípadě speciálních komisí, které zodpovídaly za správný průběh událostí smutečních dnů. Dále pak bylo nutné zařídit odlití posmrtné masky zemřelého, celkovou organizaci vystavení těla a přípravu místa, kde mělo dojít k tryzně. Kromě těchto úkolů bylo nutné předem zajistit přítomnost všech důležitých československých médií, které měly informovat obyvatelstvo v celém Československu.

¹⁰¹Poslanecká sněmovna parlamentu České republiky, text ústavy z roku 1948, dostupné online na http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1948.html; Poslanecká sněmovna parlamentu České republiky, text ústavy z roku 1960, dostupné online na http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1960.html [1. 9. 1013]

¹⁰² Vladimíra VIKTORINOVÁ, *Pohřby na náklady obce jako součást sociální agendy*, Univerzita Brno, Fakulta sociální, 2012.

4.1 Organizace smutečního obřadu. Jednotlivé úkony a jejich rozdělení

Jednotlivé postupy při organizování pohřebního obřadu a detaily postupů s mrtvým tělem až do roku 1951 určoval zákon č. 68/1870 Sb., O veřejné službě zdravotní.¹⁰³ Toto nařízení bylo zrušeno zákonem č. 103/1951 Sb., O jednotné preventivní a léčebné péči.¹⁰⁴ Už v roce 1951 se objevily návrhy na změny v budoucím zákoně o pohřbívání, na kterých spolupracoval rovněž úřad předsednictva vlády, jehož první oddělení se většinou zabývalo organizováním státních pohřbů.¹⁰⁵ Další administrativní norma, která dále řešila problematiku pohřbů, bylo nařízení ministerstva zdravotnictví o pohřebnictví č. 8/1955 Sb.¹⁰⁶ Poslední zákonnou změnu v této oblasti v mnou sledovaném období, pak tvoří zákon č. 20/1966 Sb., O péči o zdraví lidu.¹⁰⁷

Kromě povinnosti o oznámení úmrtí zákon také určoval za jak dlouho dobu po skonu má následovat pohřeb. Minimální doba, po které mělo být tělo pohřbeno, byla určena na 48 hodin. Doba pro pořádání pohřbu ovšem neměla překročit 96 hodin. Právě v tomto omezení vidělo první oddělení předsednictva vlády problém, protože v případě pohřbů význačných osobností, které organizovalo, mohla být tato doba nedostatečná s ohledem na množství úkolů, které bylo nutné splnit.¹⁰⁸ V případě státem organizovaných pohřbů tak mohla být udělena výjimka, aby bylo dostatek času k řádné přípravě smutečního obřadu.¹⁰⁹ Právě délka období, potřebného pro organizaci pohřbu, se u zkoumaných osobností lišila.

Doba, kterou zabraly přípravy na pohřební obřad v případě Jana Masaryka, patřila k těm nejkratším. Na zařízení veškerých záležitostí stačily organizátorům čtyři

¹⁰³ Text zákona č. 68/1870 o organizaci veřejné služby zdravotní, dostupné online na http://www.spolecnost-hygieny.cz/dokumenty/zakon-68_1870.pdf [4. 9. 2013]

¹⁰⁴ Text zákona č. 103/1951 o jednotné prevenci a léčebné péči, dostupné online na http://www.spolecnost-hygieny.cz/dokumenty/zakon-103_1951.pdf [4. 9. 2013]

¹⁰⁵ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 1957, kart. 93.

¹⁰⁶ Poslanecká sněmovna parlamentu České republiky, text zákona č. 8/1955 nařízení o pohřebnictví, dostupné online na <http://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=8&r=1955> [4. 9. 2013]

¹⁰⁷ Text zákona 20/1966 o péči o zdraví lidu, dostupné online na http://www.spolecnost-hygieny.cz/dokumenty/zakon-20_1966.pdf [4. 9. 2013]

¹⁰⁸ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 1957, kart. 93.

¹⁰⁹ TAMTÉŽ.

dny. Ovšem v jeho případě to bylo zvláštní, protože smuteční obřad byl svým rozsahem podobný ceremoniálům, které byly určeny prezidentům. Obecně organizace pohřbů hlav států zabrala o něco delší dobu než u ostatních osobností, u kterých bylo rozhodnuto, že jim bude připraven smuteční obřad na náklady státu.

Naopak nejdelší období zabraly přípravy na pohřeb bývalého prezidenta Edvarda Beneše, celková doba nakonec vyšplhala na sedm dnů. Na délce přípravy obřadu se mimo jiné projeví i zvýšené nároky na zajištění bezpečnosti, a to nejen v den vlastního pohřbu. Převládaly totiž obavy, že by se z jeho pohřbu mohla stát demonstrace proti stávajícímu komunistickému režimu.¹¹⁰ Obyvatelstvo bylo dokonce oficiálně varováno, že hrozí narušení vážnosti pietního obřadu.¹¹¹ Kromě toho se na tak dlouhé době příprav pohřbu projevil fakt, že vystavení těla postupně probíhalo na dvou místech, a to v Sezimově Ústí a v Praze, kde byla rakev s ostatky umístěna v Památníku osvobození na Vítězské.¹¹²

Doba, která uběhla mezi úmrtím a samotným pohřbem, byla v případě komunistických prezidentů Klementa Gottwalda a Antonína Zápotockého stejně dlouhá. Veškeré přípravy totiž nakonec dohromady zabraly šest dní. V jejich případě byla důkladnost přípravy pohřbu důležitá také kvůli tomu, že k jejich úmrtí došlo ještě v době, kdy zastávali funkci hlavy československého státu. Smuteční obřady těchto dvou komunistických prezidentů byly mimo jiné také využívány ke stabilizaci a upevnění režimu v době krize, což hrálo důležitou roli hlavně při pohřbu Klementa Gottwalda. Převládaly totiž obavy, co se stane s komunistickou vládou v Československé republice po jeho smrti.¹¹³

Maximální lhůta pro pohřbení byla nepatrně překročena také v případě dalšího komunistického funkcionáře, ministra pracovních sil Václava Noska. Všechny přípravy na smuteční obřad nakonec zabraly celých pět dní. Naproti tomu při pohřbu posledního komunistického funkcionáře Václava Kopeckého organizátoři stihli zajistit všechny potřebné záležitosti již v průběhu čtyř dní.

¹¹⁰ Karel KAPLAN, *Československo v letech 1948–1953*, Praha 1991, s. 13–15.

¹¹¹ Rudé právo, 8. září 1948, s. 1.

¹¹² NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 25/9, kart. 7.

¹¹³ J. PERNES, *Takoví nám vládli*. s. 155.

Rozhodnutí o vybavení státního pohřbu tedy vydávala formálně vláda, avšak o jeho organizaci se oficiálně mělo starat první oddělení Úřadu předsednictva vlády. To rozdělovalo jednotlivé úkoly mezi ministerstva, která pak přípravami pověřovala další specializované instituce.¹¹⁴ Z důvodu synchronizování všech zúčastněných orgánů byla zřízena meziministerská komise, která spolu s Úřadem předsednictva vlády řídila všechny potřebné práce. Výše popsany model byl využíván při pohřbech Jana Masaryka, Edvarda Beneše, Václava Noska a Václava Kopeckého. Naproti tomu v případě pohřbů Klementa Gottwalda a Antonína Zápotockého, byl veškerý dohled nad potřebnými pracemi svěřen speciální komisi, která byla tvořena z vysokých představitelů ÚV KSČ. Tato komise se po celou dobu pravidelně scházela a na základě jejich schůzí byla vydávána opatření pro pořádání pohřbu. Další postupy pak zůstaly stejné jako v ostatních případech.

Janu Masarykovy se dostalo velmi okázalého pohřbu. O podobě smutečního obřadu se začalo jednat okamžitě, jakmile bylo vládě oznámeno, že je ministr zahraničních věcí mrtev.¹¹⁵ V jeho případě rozhodl o typu smutečního obřadu jako první předseda vlády Klement Gottwald, který okamžitě nařídil připravit pohřeb na náklady státu se všemi vojenskými poctami.¹¹⁶ Až na základě jeho rozhodnutí byl pak vládě „per rollam“¹¹⁷ předložen návrh o uspořádání státního pohřbu ministru zahraničních věcí Janu Masarykovi, a ta jej okamžitě schválila.¹¹⁸ Úkolem zařízení potřebných úkonů v přípravě pohřbu ministra zahraničních věcí byl pověřen odborový přednosta Kanceláře prezidenta republiky Bohumil Červíček. Ten spolupracoval s prvním oddělením úřadu předsednictva vlády, které zastupovali úředníci Antonín Zelenka a Miroslav Jelínek.¹¹⁹ Ihned po úředním potvrzení úmrtí se poprvé sešla meziministerská komise, které předsedal právě Bohumil Červíček, a ta pracovala velmi rychle. Hned

¹¹⁴ Mezi takové organizace patřily například květinářské závody nebo pohřební ústav hlavního města Prahy.

¹¹⁵ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 25/9, kart. 7.

¹¹⁶ TAMTÉŽ.

¹¹⁷ Písemně, ve formě oběžníku. Tento způsob se volí v situaci, kdy je potřeba projednat danou záležitost rychle a proto není čas na řádné jednání.

¹¹⁸ NA Praha, Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 25/9, kart. 7.

¹¹⁹ Petr KOURA–Vítězslav SOMMER, „*Ve vládě s komunisty nebudeme mít žádný vliv*“. *Deníkové záznamy profesora Zdeňka Pešky z let 1945–1948*, dostupné online na <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/0801-131-154.pdf> [30. 8. 2013]

další den po oznámení úmrtí byl totiž stanoven celkový plán pohřbu a tentýž den, ve čtvrtek 11. března 1948, byla svolána porada zástupců jednotlivých ministerstev, kterým byly přiděleny jednotlivé úkoly. Členy komise byli zástupci ministerstev vnitra, zahraničních věcí, národní obrany, školství a osvěty, informací, dopravy, kanceláře prezidenta republiky, nejvyššího účetního kontrolního úřadu a Hl. města Prahy.¹²⁰ Komise se scházela každý den až do vlastního konání pohřbu, rovněž byla ve styku se zástupci zpravodajského filmu, rozhlasu a ČTK.¹²¹ Mezi nejdůležitější schůze patřily ty, na kterých bylo projednáváno zabezpečení smutečního obřadu. Na bezpečnost pohřbu se měla za úkol dohlížet SNB, o správnou podobu a bezpečnost v pohřebním průvodu pak měli pečovat pořadatelé z řad lidových milic. Těch mělo být nakonec přítomno nejméně sto a ještě jim měli pomáhat úředníci prvního oddělení úřadu předsednictva vlády. Dohledem nad smutečním konduktem a rovněž nad rozdělováním civilních účastníků byl pověřen vrchní policejní rada dr. Dunovský z pražského ředitelství Národní bezpečnosti.

Zpráva o úmrtí Edvarda Beneše dorazila do Prahy 4. září 1948 v 18:10 a vláda okamžitě rozhodla, že kvůli jeho národnímu a politickému významu mu bude vypraven důstojný pohřeb na náklady státu.¹²² Vláda také ještě nařídila, stejně jako v případě Jana Masaryka, zřízení meziministerské komise. V jejím čele stanul odborový předseda Bernášek. Na jeho příkaz odcestoval do Sezimova Ústí ministerský rada dr. Antonín Zelenka, aby zjistil přání rodiny zemřelého v záležitostech pořádání smutečního obřadu.¹²³ Na tomto základě bylo později rozhodnuto, že bývalý prezident bude pohřben v Sezimově Ústí na zahradě své vily, smuteční ceremonie ale bude probíhat také v Praze. První návrh na podobu pohřebního obřadu vypracoval odborový přednosta dr. Bernášek ve spolupráci s Antonínem Zelenkou. Tento program předpokládal inspiraci pohřbem prvního československého prezidenta Tomáše G. Masaryka. Konečné rozhodnutí o inspirování pohřbem Benešova předchůdce nakonec příslušelo předsedovi vlády Antonínu Zápotockému.¹²⁴

¹²⁰ NA Praha, Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 25/9, kart. 7.

¹²¹ TAMTÉŽ.

¹²² TAMTÉŽ.

¹²³ TAMTÉŽ.

¹²⁴ TAMTÉŽ, sign. 897, kart. 1704.

Nakonec byl pro vystavení těla vybrán Památník osvobození na Vítkově a pro pořádání smutečního rozloučení byly zvoleny prostory Pantheonu Národního muzea. Ovšem toto rozhodnutí se neobešlo bez problémů. Zpočátku byly tyto prostory považovány za krajně nevhodné, protože přímo ve vybraných prostorách byla umístěna část botanických sbírek.¹²⁵ Pro zvolení Pantheonu národního muzea nakonec přispěl jeho národní význam a jeho umístění na Václavském náměstí. Tento prostor byl totiž velmi vhodný pro pořádání smutečního obřadu. Nakonec byly vybrané prostory Národního muzea vyklizeny, což se ale neobešlo bez problémů. Prostory muzea byly stěhováním poškozeny a opravy nakonec proběhly na náklady státu.¹²⁶ Naproti tomu Památník osvobození na Žižkově zase neměl podle názoru předsednictva vlády vhodnou přístupovou cestu a jeho nedostatečně upravené okolí nevyhovovalo pro vypravení dostatečně důstojného pohřbu.¹²⁷ Nakonec ale zvítězil velký politický a národní význam Památníku osvobození.

V případě Edvarda Beneše došlo na rozdíl od Jana Masaryka také k odlití posmrtné masky a vytvoření odlitku jeho rukou. Výrobu posmrtné masky mělo na starosti přímo první oddělení Úřadu předsednictva vlády, které tímto úkolem pověřilo akademického sochaře profesora Otakara Spaniela, který tak učil ihned v den prezidentova úmrtí.¹²⁸

Jednotlivé úkoly při organizaci pohřbu Jana Masaryka a Edvarda Beneše plnily jednotlivé vládní instituce. Každé ministerstvo bez výjimky mělo za úkol zajistit přítomnost svých zaměstnanců v pohřebním konduktu a smutečních věnců, které byly umístěny u katafalku s rakví. Povinnosti, které byly jednotlivým ministerstvům dále svěřovány, byly v obou případech podobné, lišily se pouze v malých detailech. Například při pohřbu Jana Masaryka mělo přiděleno více úkolů ministerstvo zahraničních věcí, protože zemřelý zastával funkci ministra zahraničí. Kromě starosti o příjezd, ubytování a rozmístění zahraničních hostů, tento úřad zajišťoval vystavení těla v Černínském paláci a spolupráci s rodinou zesnulého.¹²⁹

¹²⁵ Objem sbírky zde uložené představoval cca 100 nákladních aut.

¹²⁶ NA Praha, Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 25/9, kart. 7.

¹²⁷ TAMTÉŽ.

¹²⁸ Lidové noviny, 9. září 1948, s. 1.

¹²⁹ TAMTÉŽ.

Veškerá bezpečnostní opatření týkající se pohřbu mělo na starost Ministerstvo vnitra. Jednalo se o preventivní opatření, zabezpečení dopravy, zřízení pořádkové služby, dohled nad rozmístěním korporací v pohřebním průvodu a zajištění spolupráce SNB. Kromě toho také zajišťovalo spolupráci s krajskými výbory, právě od ministerstva vnitra pocházel rozkaz, který nařizoval smuteční výzdobu ve městě na den pohřbu.¹³⁰ V případě pohřbu Edvarda Beneše pak mělo ministerstvo vnitra spolupracovat se sokolskou organizací, která nabídla skoro 50 000 členů, kteří měli plnit roli pořádkové služby.¹³¹

Veškeré záležitosti týkající se účasti armády pak zajišťovalo ministerstvo národní obrany, do tohoto úkolu spadala například příprava čestné stráže, vojenské hudby a zajištění lafety. Spolu s ministerstvem vnitra organizoval tento úřad smuteční kondukt, jehož velká část se skládala právě z příslušníků vojska. Kromě záležitostí armády spravovalo rovněž toto ministerstvo záležitosti, týkající se účasti legionářů a pomáhalo s organizací příslušníků Sokola.¹³²

Hudební doprovod s výjimkou vojenské hudby zajišťovalo ministerstvo školství a osvěty, konkrétně šlo o pražské pozounéry a smyčcové kvarteto Národního divadla. V rámci uspořádávání smutečního konduktu se toto ministerstvo staralo o přítomnost zástupců vysokých škol, jednotlivých církví a ve statickém špalíru, který lemoval celou trasu pohřebního průvodu, muselo zajistit účast žáků a studentstva. Mimo toho zajišťovali pracovníci tohoto úřadu vyzdobení budovy Národního divadla a taktéž vyzvánění zvonů po celé Praze.¹³³

Ministerstvo informací mělo za úkol postarat se o přítomnost zástupců československých a zahraničních médií. Ta měla zaznamenat celkový průběh smutečního obřadu. Kromě toho mělo povinnost zajistit výzdobu Pantheonu a umístění katafalku v něm.¹³⁴

¹³⁰ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 25/9, kart. 7.

¹³¹ K. KAPLAN, *Československo v letech 1948–1953*, s. 14.

¹³² NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 25/9, kart. 7.

¹³³ TAMTÉŽ.

¹³⁴ TAMTÉŽ.

Při pohřbu Jana Masaryka se na rozdíl od smutečního obřadu Edvarda Beneše angažovalo také ministerstvo dopravy, které dostalo za úkol postarat se o železniční dopravu a obstarávalo automobily pro převoz pozůstalých do Lán.¹³⁵

Kromě jednotlivých ministerstev mělo při organizování pohřbu důležitou úlohu také prezidium Ústředního národního výboru hlavního města Prahy. Pravomoci tohoto úřadu se vztahovaly většinou na území hlavního města. Prezidium zajišťovalo výzdobu celé trasy pohřebního průvodu. Rovněž zabezpečovalo spolupráci s Pohřebním ústavem hlavního města Prahy, který pak obstarával technické úkoly, jako například instalaci katafalku. Kromě těchto úkolů muselo ÚNV zajistit taktéž sjízdnost celé trasy smutečního konduktu a přerušení pražské dopravy v místech, kudy procházel.¹³⁶

Pořádání pohřbů Klementa Gottwalda a Antonína Zápotockého bylo od začátku poznamenáno snahou využít je k posílení režimu a propagaci jeho zájmů. Na rozdíl od výše uvedených smutečních obřadů nebyly tyto organizovány prvním oddělením Úřadu předsednictva vlády, ale celkového dohledu nad vykonáváním všech příprav, se ujalo Politické byro ÚV KSČ.¹³⁷ V případě obou komunistických prezidentů byla jmenována speciální komise, která byla jmenována již zmiňovaným Politickým byrem. Jejími členy byli jmenováni významní členové užšího vedení komunistické strany.

Největší důraz byl pak kladen na přípravu smutečního obřadu Klementa Gottwalda. Komisi, která řídila všechny přípravy, předsedal Antonín Zápotocký. Dalšími jejími členy pak byli jmenováni Viliam Široký, Karol Bacílek, Alexej Čepička, Antonín Novotný, Josef Plojhar, Emanuel Šlechta, Gustav Kliment a Bruno Köhler.¹³⁸

Komise, která se starala o všechno potřebné u příležitosti pohřbu Antonína Zápotockého, pak měla podobné složení. Jejími členy byli Antonín Novotný, Viliam Široký, Karol Bacílek, František Zupka, Emanuel Šlechta a Josef Plojhar.¹³⁹ Tyto

¹³⁵ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 25/9, kart. 7.

¹³⁶ TAMTÉŽ.

¹³⁷ Politické byro nebo také politbyro představovalo nejvyšší orgán KSČ a tvořilo její nejužší politické vedení.

¹³⁸ *Dokumenty o nemoci a úmrtí Klementa Gottwalda*, s. 35.

¹³⁹ NA Praha, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1948, Praha – politické byro 1954 – 1962, arch. j. 21/1, svazek 157.

komise byly sestavovány na schůzích politického byra ÚV KSČ, kde byly taktéž schvalovány důležité úkony v rámci organizace smutečního obřadu.¹⁴⁰

Stejně jako v případě Edvarda Beneše byla sejmuta posmrtná maska. Ovšem v případě Klementa Gottwalda došlo k drobnému nedorozumění. Zařízení tohoto úkolu se chopil Václav Kopecký, avšak nedomluvil se s komisí, což vedlo k dohadům, jestli má tento úkon ministerstvo financí vůbec proplatit.¹⁴¹ Na vytváření Gottwaldovy posmrtné masky se podíleli profesori Akademie výtvarných umění Karel Pokorný a Jan Lauda, dále lektor umělecko-průmyslové školy Václav Pavlis a lektor Akademie výtvarných umění Václav Kotrč.¹⁴² V případě Antonína Zápotockého se na odlití masky podíleli opět profesori Akademie výtvarných umění Karel Pokorný a Jan Lauda, ovšem nikdo další se na tomto úkolu nepodílel.¹⁴³

Dalším důležitým úkolem, který komise měla, patřila také příprava kondolenčních knih, které byly umístěny na předem dohodnutých místech nejen v Československu, ale také na zastupitelských úřadech v zahraničí.¹⁴⁴ V Praze bylo hned několik prostor, kde byly tyto knihy umístěny. Kondolenční archy byly přístupné přímo v prezidentské kanceláři a ve Vladislavském sále na pražském Hradě, dále pak byly v úřadu předsednictva vlády v Praze III., v Ústředním výboru KSČ na Praze I, v Ústředním akčním výboru Národní fronty na Praze XII. Na Slovensku byly umístěny v Bratislavě v Ústředním akčním výboru Komunistické strany Slovenska a v Ústředním akčním výboru slovenské Národní fronty.¹⁴⁵ Jinde v republice se pak tyto knihy objevovaly v krajských městech na jednotlivých místech, kde se konaly smuteční tryzny, dále v prostorách budov národních výborů. Kromě velkých měst byly pak kondolenční knihy umístěny rovněž dokonce v malých obcích, kde byly veřejnosti přístupné například v hostincích.¹⁴⁶

¹⁴⁰ NA Praha, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1948, Praha – politické byro 1954 – 1962, arch. j. 21/1, svazek 157.

¹⁴¹ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign 897., kart. 1704.

¹⁴² *Klement Gottwald. Dokumenty o nemoci a úmrtí Klementa Gottwalda*, s. 32.

¹⁴³ Mladá fronta, 14. listopadu 1957, s. 5.

¹⁴⁴ Konkrétně například byly kondolenční knihy umístěny na velvyslanectví v Číně. Tryzna za Antonína Zápotockého se totiž konala i v ČLR.

¹⁴⁵ *Dokumenty o nemoci a úmrtí Klementa Gottwalda*, s. 38-39.

¹⁴⁶ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign 897., kart. 1704.

Mimořádný úkol se pak komisi dostal u příležitosti organizace smutečního obřadu Klementa Gottwalda. V jeho případě bylo totiž nutné zajistit balzamování ostatků zemřelého. Za tímto účelem ze SSSR přicestovali odborníci, kteří se měli tohoto úkolu zhostit a naučit zdejší lékaře, jak se pak o balzamované tělo správně starat. Dozorem nad provedením všech potřebných úkonů byli nakonec komunistickým sekretariátem pověřeni ministr národní obrany Alexandr Čepička a ministr informací Václav Kopecký.¹⁴⁷ Mimo jiné bylo také určeno, že balzamované tělo prvního komunistického prezidenta bude uloženo v Národním památníku na Vítkově.

V případě Václava Kopeckého a Václava Noska nebyla stanovena speciální komise pro organizaci pohřbu. Organizací celého smutečního obřadu se zabývalo první oddělení Úřadu předsednictva vlády. V případě Václava Noska byl za tuto činnost opět zodpovědný dr. Antonín Zelenka, který už měl na starosti uspořádání smutečních obřadů Jana Masaryka a Edvarda Beneše.¹⁴⁸ Avšak také při pohřbech komunistických funkcionářů si politické byro ÚV KSČ ponechalo kontrolu a schvalovalo některé důležité úkoly.¹⁴⁹ Kromě výše jmenovaných institucí se na přípravě pohřbu se také podíleli rovněž úředníci sekretariátu ÚV KSČ, jako například Václav Slavík či Martin Vaculík. Rovněž při pořádání těchto pohřbů se organizátoři inspirovali smutečními slavnostmi, které proběhly již dříve.¹⁵⁰

4.2 Rozkaz pro armádu

Prezident byl vrchním velitelem armády, toto jeho postavení bylo určeno ústavou.¹⁵¹ Jedním z důležitých kroků bylo tedy vypracování zprávy pro vojsko o prezidentově úmrtí. Oznámení bylo vydáváno v podobě rozkazu pro armádu, které bylo vydáno i v případě úmrtí bývalé hlavy státu Edvarda Beneše. Tento příkaz vždy vydával

¹⁴⁷ J. PERNES, *Takoví nám vládli*, s. 157.

¹⁴⁸ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 22.37, kart. 3031.

¹⁴⁹ TAMTÉŽ.

¹⁵⁰ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 22.37, kart. 3031.

¹⁵¹ Poslanecká sněmovna parlamentu české republiky, text ústavy z roku 1960, dostupné online na http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1948.html;
http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1960.html [1. 9. 1013]

ministr národní obrany. Armádní rozkaz u příležitosti úmrtí bývalého prezidenta Edvarda Beneše byl vydán armádním generálem Ludvíkem Svobodou. V případě Klementa Gottwalda se autorem stal armádní generál Alexej Čepička, při úmrtí Antonína Zápotockého toto nařízení pak vypracoval generálplukovník Bohumír Lomský. Všechny rozkazy byly také ve všech případech publikovány v republikovém tisku.

V těchto rozkazech pro armádu se stejně jako ve všech ostatních proslovech při příležitosti státního pohřbu nešetřilo velkými slovy. Jednotlivé projevy se od sebe samozřejmě lišily a podobně jako ostatní dokumenty, které se u příležitosti úmrtí významné osobnosti uveřejňovaly, byly využívány k propagandě režimu.

V případě Edvarda Beneše bylo vyzdvihováno jeho přátelství s prvním československým prezidentem Tomášem G. Masarykem, dále pak jeho podíl při vzniku samostatného Československa a práce v zahraniční diplomacii. Tento rozkaz byl, jako celý pohřeb, využit k podpoře nově nastolené komunistické vlády a potvrzení důležitosti spolupráce se Sovětským svazem: „*Uzavření spojenecké smlouvy se Sovětským svazem před válkou bylo státnickým činem, který správně ukázal cesty, kterými je třeba se brát, aby byla zajištěna naše svoboda a nezávislost. Stal se čelným představitelem a hlasatelem nové slovanské politiky, založené na demokratických zásadách (...) V únoru 1948 se postavil na stranu lidu a v souhlasu s jeho vůlí přispěl k ústavnímu a demokratickému vyřešení vnitropolitické krize.*“¹⁵² Vojsku byl tedy hlavně vštěpován fakt, že mají za čestnou povinnost chránit odkaz druhého prezidenta Beneše, kterým byla lidově demokratická Československá republika. Protože už Edvard Beneš nebyl hlavou státu, musel v jeho případě rozkaz potvrdit prezident Klement Gottwald.

V případě úmrtí prvního komunistického prezidenta byly podmínky rozhodně odlišné, problémem už nebylo potvrzení vlády komunistické strany v Československé republice, ale nyní se objevily obavy o osud komunistického režimu.¹⁵³ Pochyby o budoucnost komunistické vlády podporovala i prohlubující se společenská a ekonomická krize.¹⁵⁴ V takových podmínkách bylo nutné ukázat sílu komunistické

¹⁵² Rudé právo, 7. září 1948, s. 1.

¹⁵³ J. PERNES, *Takoví nám vládli*, s. 155.

¹⁵⁴ K. KAPLAN, *Československo v letech 1953–1966*, s. 4.

vlády. K tomuto účelu se pohřeb zakladatele komunistického režimu v Československu velmi hodil, a proto bylo už od počátku příprav počítáno se silnou vojenskou asistencí.¹⁵⁵ Podobně jako v případě Edvarda Beneše se i v tomto rozkazu objevilo utvrzování o nutnosti spolupráce s komunistickou vládou a SSSR: „*Semkněme se ještě těsněji kolem Ústředního výboru Komunistické strany Československa a vlády Národní fronty (...) Plnice odkaz soudruha Klementa Gottwalda, budeme po boku slavné Sovětské armády ještě ostražitěji světový mír.*“¹⁵⁶ Nejistota o budoucnost režimu a nutnost zajistit si podporu vojska se projevuje i formulací příslibu rozvoje armády: „*Přisahejme u rakve našeho milovaného učitele a otce nás všech, našeho vrchního velitele presidenta Klementa Gottwalda, že budeme vytrvale upevňovat sílu naší branné moci, že budeme zvyšovat její bojeschopnost a bdělost.*“¹⁵⁷ Zajímavostí je, že v rámci tohoto armádního příkazu je nejen zmiňováno úmrtí vrchního velitele, ale i Stalinovo úmrtí. Navíc zpráva o smrti vůdce SSSR dostala přednost před vlastní informací o skonu presidenta republiky: „*V těchto těžkých dnech, kdy odešel největší člověk naší doby, geniální vůdce a učitel národů Sovětského svazu a všeho pokrokového lidstva, nejlepší přítel našeho lidu Josef Vissarionovič Stalin, postihlo náš lid i naši armádu nové nesmírné hoře.*“¹⁵⁸

U prezidenta Antonína Zápotockého byl armádní rozkaz samozřejmě zpracován také. Na rozdíl od jeho předchůdce už nebylo potřeba obhajovat komunistický režim. V této době bylo nutné podporovat další rozvoj Československa a jeho rozvoj jako socialistického státu: „*Slibme, že dáme všechny své síly pro uskutečnění velikého cíle, jemuž soudruh Zápotocký věnoval svůj život – dobudování socialismu v naší vlasti.*“¹⁵⁹ Také z toho důvodu bylo oznámení o úmrtí vrchního velitele ozbrojených sil inspirováno osobností Antonína Zápotockého, který byl vždy prezentován jako „lidový“ politik. Stejně jako o jeho předchůdce byla pak opět vyzdvihována spolupráce se Sovětským svazem a obrana světového míru.

¹⁵⁵ J. PERNES, *Takoví nám vládli*, s. 155.

¹⁵⁶ *Dokumenty o nemoci a úmrtí Klementa Gottwalda*, s. 36.

¹⁵⁷ TAMTÉŽ.

¹⁵⁸ TAMTÉŽ, s. 36.

¹⁵⁹ *Rudé právo*, 14. listopadu 1957, s. 2.

4.3 Vystavení ostatků

Vystavení ostatků zemřelého bylo velmi důležité, protože veřejnost musela mít možnost se rozloučit a projevit smutek nad úmrtím významného veřejného činitele. Toto projevení poslední pocty bylo samozřejmě součástí každého smutečního obřadu a v jednotlivých případech bylo vystavení těla provedeno podobně. Vystavování otevřené rakev s pozůstatky zemřelého bylo podobně jako celá organizace pohřbu plně pod kontrolou politického byra komunistické strany či předsednictva vlády. Při pořádání této události byly vždy využívány služby Pohřebního ústavu hlavního města Prahy, který zajišťoval rakev, ve které byly umístěny ostatky zemřelého, a různých závodů, které zajišťovaly instalaci květinové výzdoby.¹⁶⁰

Místo, kde byly ostatky zesnulého vystaveny, se přitom v jednotlivých případech lišilo. Ostatky ministra Jana Masaryka byly vystaveny v prostorách, kde působil, tedy přímo na ministerstvu zahraničních věcí v Černínském paláci. Veřejnost měla do Černínského paláce přístup v pátek 13. března od devíti hodin ráno. Smuteční sál pak byl definitivně uzavřen druhý den v jednu hodinu ráno. Zájem byl značný a nakonec Černínský palác navštívilo celkem 300.000 osob.¹⁶¹ Také tato událost byla jako ostatní využita k propagačním projevům.

Při této příležitosti hovořil Masarykův nástupce na postu ministra zahraničních věcí Vladimír Clementis.¹⁶² Jeho projev, byl směřován proti Masarykovým bývalým přátelům a spolupracovníkům v zahraničí.¹⁶³ Kromě toho bylo opět zmíněno, že Jan Masaryk podporoval politický vývoj v Československu: „(...) *V závěru vzpomněl dr. Clementis Masarykova kladného postoje k očistnému a tvůrčímu vývoji u nás (...).*“¹⁶⁴

V případě Edvarda Beneše bylo vyslyšeno přání rodiny a rakev s ostatky byla nejprve umístěna ve skleněné hale prezidentovy vily v Sezimově Ústí, kde strávil poslední okamžiky svého života.¹⁶⁵ Ovšem ještě před vystavením muselo být tělo

¹⁶⁰ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády - běžná spisovna 1945-1968, sign. 25/9, kart. 7.

¹⁶¹ TAMTÉŽ.

¹⁶² *Na půl žerdi. Jan Masaryk odešel*, Praha 1948, s. 6.

¹⁶³ Rudé právo, 1. března 1948, s. 1.

¹⁶⁴ TAMTÉŽ.

¹⁶⁵ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády - běžná spisovna 1945-1968, sign. 25/9, kart. 7.

balzamováno, tento úkon proběhl v tábořské nemocnici.¹⁶⁶ V Sezimově Ústí se pak veřejnost mohla s bývalým prezidentem rozloučit v pondělí 6. září od osmé hodiny ranní do půl osmé večer téhož dne.¹⁶⁷ Tohoto smutečního obřadu se ale neúčastnily pouze osoby ze Sezimova Ústí. Dorazili také diplomaté a obřadu se zúčastnil rovněž předseda právě probíhajícího pražského mezinárodního sjezdu pokrokových právníků René Cassin.¹⁶⁸

Protože ale šlo o někdejšího prezidenta a velmi významnou osobnost, tak bylo žádoucí vystavení těla zemřelého také přímo v Praze. Pouze v jeho případě byly ostatky vystaveny na dvou místech. Převoz rakve s ostatky zemřelého byl velmi důležitou a přísně sledovanou událostí. Dokonce byl při převozu osobně přítomen ministr vnitra a někteří členové jeho úřadu, spolu s ním ještě zesnulého doprovázeli zástupci kanceláře prezidenta republiky, úřadu předsednictva vlády a kanceláře Národního shromáždění.¹⁶⁹ K přesunu těla zemřelého do Prahy došlo v noci z neděle na pondělí. Ze Sezimova Ústí vyrazilo pohřební auto o půlnoci a do Prahy pak dorazilo ve tři hodiny ráno. Rovněž při převozu ostatků zemřelého nebylo zapomenuto na obřadnost, už na hranicích města očekávali automobil se zemřelým zástupci Ústředního národního výboru.¹⁷⁰ V hlavním městě bylo nakonec vybráno jako vhodné místo pro poslední rozloučení se zemřelým slavnostní síň v Památníku Osvobození na Žižkově, který poskytoval dostatečné místo pro větší počet osob, které se měly přijít s druhým československým prezidentem rozloučit. Do památníku měla veřejnost přístup v úterý 7. září 1948 od osmi hodin. Smuteční prostory pak byly otevřeny do pozdních večerních hodin.¹⁷¹

Tělesné pozůstatky zemřelých komunistických prezidentů Klementa Gottwalda a Antonína Zápotockého byly shodně vystaveny na pražském Hradě ve Španělském sále. Ovšem v případě Klementa Gottwalda nebylo zpočátku hned jasné, kde budou veřejnosti jeho ostatky zpřístupněny. Kvůli očekávanému velkému počtu osob bylo zvažováno využití památníku na Vítkově, který dobře posloužil už při příležitosti

¹⁶⁶ Lidové noviny, 7. září 1948, s. 1.

¹⁶⁷ TAMTÉŽ.

¹⁶⁸ TAMTÉŽ.

¹⁶⁹ Rudé právo, 7. září 1948, s. 2.

¹⁷⁰ Lidové noviny, 7. září 1948, s. 2.

¹⁷¹ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 25/9, kart. 7.

vystavení tělesných ostatků dříve zemřelého Edvarda Beneše.¹⁷² Začátek smutečního obřadu pak přenášel československý rozhlas. Španělský sál byl v případě prvního komunistického prezidenta přístupný nepřetržitě od pondělí 16. března do čtvrtka 18. března.¹⁷³ Toto bylo výjimečné, neopakovalo se to ani v případě úmrtí druhého prezidenta Antonína Zápotockého.

Pro vystavení těla dalších komunistických funkcionářů, Václava Noska a Václava Kopeckého, už nebylo potřeba obdobně velkých prostor, protože se nepočítalo s tak velkým zájmem veřejnosti. Poslední rozloučení s Václavem Noskem se konalo v Praze ve výstavní síni v domě u Hybernů.¹⁷⁴ Naproti tomu smuteční rozloučení s Václavem Kopeckým proběhlo v prostorách sekretariátu ÚV KSČ v Praze.¹⁷⁵ Tato událost byla taktéž kratší, většinou se odehrávala ve stejný den jako pohřeb.¹⁷⁶

Způsob vystavení těla byl víceméně podobný. Menší rozdíly se objevují v honosnosti výzdoby, která byla jako v případě podoby celého pohřbu největší v případě Klementa Gottwalda a Antonína Zápotockého. Nejméně okázalá výzdoba se pak projevila při smutečním obřadu za Václava Noska a Václava Kopeckého. V centru pozornosti stál katafalk, na kterém byla umístěna rakev s tělesnými ostatky zemřelého. Vlastní rakev pak bývala často otevřená, popřípadě měla průhlednou vrchní část. V některých případech byla buď částečně, nebo celá překryta státní vlajkou nebo byla státní vlajka umístěna v blízkosti katafalku.¹⁷⁷

Celá prostora smuteční místnosti byla také zaplněna bohatou květinovou výzdobou, o kterou se staraly pražské zahradnické závody, popřípadě vypomáhal Pohřební ústav hlavního města Prahy.¹⁷⁸ Kolem rakve byly umístěny smuteční věnce, které byly přineseny veřejností a oficiálními hosty. Místo za vlastním katafalkem zabírala československá státní vlajka. V případě komunistických prezidentů byla

¹⁷² J. PERNES, *Takoví nám vládli*. s. 157.

¹⁷³ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 897, kart. 1704.

¹⁷⁴ TAMTÉŽ, sign. 22. 37, kart. 3031.

¹⁷⁵ Jana PÁVOVÁ, *Demagog ve službách strany. Portrét komunistického politika a ideologa Václava Kopeckého*, Praha 2008, s. 152; NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 22.37, kart. 3031.

¹⁷⁶ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 22.37, kart. 3031.

¹⁷⁷ Lidové noviny, 8. září 1948, s. 2; Obrana lidu, 21. března 1953, s. 2.

¹⁷⁸ Lidové noviny, 8. září 1948, s. 2; Rudé právo, 19. března 1953, s. 1.

výzdoba smuteční síně velmi ovlivněna vztahem k SSSR, který byl protežován jako hlavní spojenec a přítel komunistického Československa. Zásadní výzdobný prvek tedy tvořil rudý samet a zlatá pěticípá hvězda. Navíc vedle československé vlajky byla v rámci dekorace vystavena taktéž sovětská.¹⁷⁹ Celou smuteční atmosféru pak dokreslovala smuteční hudba.

Tělo zemřelého bylo většinou oblečeno v normálním obleku, například v případě Edvarda Beneše byl zvolen černý oblek s šedou vázankou.¹⁸⁰ V případě obou komunistických prezidentů byla zvolena vojenská uniforma. Armáda totiž hrála významnou roli a využití takové oděvu bylo vysvětleno rovněž prezidentovou funkcí vrchního velitele vojska.¹⁸¹ I když byla nakonec vybrána uniforma generála, tak ani Klement Gottwald a Antonín Zápotocký této hodnosti ve skutečnosti nikdy nedosáhli.

Nepostradatelnou součástí tryzny pak byla i přítomnost čestné stráže u rakve s ostatky zemřelého. Volba jejích členů byla neméně důležitá. Stráž byla sestavována podle postavení zemřelého a během vystavení těla a samotného pohřbu byla několikrát vystřídána. Její složení bylo schvalováno jako celá organizace pohřbu, buď předsednictvem vlády, nebo přímo politickým byrem ÚV KSČ¹⁸² a vlastním provedením pak byla pověřena jednotlivá ministerstva.¹⁸³ V roli čestné stráže se střídaly jak civilní osoby, tak i členové armády, vojáci pak nesměli jako stráž chybět u žádného státního pohřbu. Čestná stráž byla u rakve přítomna také při vlastním pohřbu, kdy byla postavena u katafalku při smuteční tryzně a taktéž doprovázela lafetu s rakví ve smutečním konduktu. Ve všech případech se v roli čestné stráže objevují ministři vlády a v případě zemřelých ministrů byli mezi její členy vybíráni úředníci převážně z jimi spravovaného resortu. V rámci civilní stráže se pak mohli střídát rovněž zástupci jednotlivých korporací, kteří se pohřbu účastnili.¹⁸⁴

¹⁷⁹ J. PERNES, *Takoví nám vládli*, s. 159.

¹⁸⁰ Lidové noviny, 7. září 1948, s. 1.

¹⁸¹ Poslanecká sněmovna parlamentu české republiky, text ústavy z roku 1948, dostupné online na http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1948.html; http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1960.html [1. 9. 1013].

¹⁸² NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 22.37, kart. 3031.

¹⁸³ TAMTÉŽ, sign. 25/9, kart. 7.

¹⁸⁴ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 897, kart. 1704.

Při smutečním obřadu v případě Jana Masaryka byla tvořena čestná stráž pouze zaměstnanci ministerstva zahraničních věcí. Různorodější čestná stráž se opěvuje až v den vlastního pohřbu v Pantheonu Národního muzea. Jejimi členy byli hlavně vojáci a důstojníci, avšak v pohřebním průvodu se na místě čestné stráže objevují také příslušníci Sokola.¹⁸⁵ Avšak během tryzny v Černínském paláci byly jako oficiální představitelé přítomni zaměstnanci ministerstva zahraničních věcí.¹⁸⁶

V případě Edvarda Beneše byla čestná stráž přítomna jak v Sezimově Ústí, tak v Praze v Památníku na Vítkově. V Sezimově Ústí se čestná stráž skládala stejně jako ta Masarykova z příslušníků Sokola. Dále byli přítomni například také legionáři, baťovci¹⁸⁷ a členové Místního národního výboru.¹⁸⁸ V památníku na Vítkově se v roli čestné stráže jako první objevili vojáci, kteří už byli přítomni při příjezdu pohřebního vozu s ostatky Edvarda Beneše.¹⁸⁹

Civilní stráž u příležitosti vystavení těla obou komunistických prezidentů se skládala z tzv. „zasloužilých soudruhů“ a tvořili ji například učitelé a žáci Ústřední politické školy KSČ, členové ÚV KSČ, stranických výborů, Ústředního akčního výboru Národní fronty, pracovníci Ústavu dějin KSČ, zástupci Světové rady míru či zástupci jednotlivých krajů Československé republik.¹⁹⁰ Kromě civilní stráže byla přítomna taktéž vojenská a stráž z dalších obranných složek. V ní se pravidelně, po deseti minutách, střídali vojáci, příslušníci Sboru národní bezpečnosti a Lidových milicí.¹⁹¹ Ovšem kromě výše jmenovaných typů stráže nesměli při rozloučení u katafalku chybět komunističtí funkcionáři, kteří patřili k blízkým spolupracovníkům zemřelého. V případě Klementa Gottwalda a Antonína Zápotockého ji tvořili představitelé strany a vlády, jakými byli například Václav Nosek a Václav Kopecký.

¹⁸⁵ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 25/9, kart. 7.

¹⁸⁶ Rudé právo, 13. března 1948, s. 2.

¹⁸⁷ Což byli vyslanci baťových závodů v Gottwaldově (dnešní Zlín)

¹⁸⁸ Lidové noviny, 7. září 1948, s. 1.

¹⁸⁹ TAMTÉŽ, s. 2.

¹⁹⁰ Rudé právo, 18. března 1953, č. 77.

¹⁹¹ J. PERNES, *Takoví nám vládli*, s. 157.

Kromě výše jmenovaných čestnou stráž také v některých případech tvořili i vyslanci, kteří byli pozváni na pohřeb. V případě Klementa Gottwalda se u katafalku vystřídal zastupci sovětské a čínské delegace.¹⁹²

Poslední rozloučení se zemřelým probíhalo nejprve na oficiální úrovni, kdy byla přítomna nejen nejbližší rodina, ale také jednotliví vysokí funkcionáři režimu. Teprve poté, co proběhlo toto oficiální rozloučení, byla smuteční síň zpřístupněna i široké veřejnosti. V případě prezidentů bylo nutné, aby se rozloučila celá vláda v čele s předsedou se zemřelými. Kromě těchto politiků přicházeli projevit poslední poctu také jednotliví zahraniční diplomaté a celé delegace. Osoby, které se účastnily tryzny, byly vybírány taktéž podle postavení a původní funkce zemřelého, proto se v případě Jana Masaryka tryzny účastnili zaměstnanci a úředníci ministerstva zahraničních věcí.¹⁹³ Samotná vláda vyjádřila smutek na prvním zasedání, kde byly na místě ministra zahraničních věcí položeny červené a bílé růže.¹⁹⁴

Poté, co proběhlo oficiální rozloučení se zemřelým, byla smuteční síň zpřístupněna také veřejnosti. Tuto možnost využilo velké množství osob, a to nejen z Prahy. Do hlavního města byly za tímto účelem vysílány početné delegace nejen z krajů, ale také z jednotlivých spolků či závodů. Velké fronty, které se tvořily, jasně ukazují na zájem obyvatelstva. Počet osob ve frontách byl velký a z estetického hlediska bylo nutné, aby byly alespoň v blízkosti místa vystavení organizovány pořadateli pohřbu.¹⁹⁵ Tyto okamžiky zachycují dobové fotografie a také byly brány jako vděčné téma také v tisku.

Zájem o poslední rozloučení s Klementem Gottwaldem byl také značný a podle fotografií lze usuzovat, že ne ve všech případech byl nucený. Smuteční řadu často tvořili nejen jednotlivci, ale i rodiny s dětmi a celé pracovní kolektivy.¹⁹⁶ Vedení komunistické strany se nemuselo obávat, že poslední rozloučení s Gottwaldem by mohlo být neuspokojivé. Naopak se objevil problém s přílišným počtem truchlících.

¹⁹² *Dokumenty o nemoci a úmrtí Klementa Gottwalda*, s. 51-53.

¹⁹³ Rudé právo, 12. března 1948, s. 1.

¹⁹⁴ TAMTÉŽ.

¹⁹⁵ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 897, kart. 1704.

¹⁹⁶ J. PERNES, *Takoví nám vládli*, s. 157.

Musely být dokonce vydávány příkazy, které měly zabránit dalšímu vysílání speciálních vlaků s truchlícími.¹⁹⁷

I u dalších komunistických funkcionářů se s nimi přišla veřejnost na posledy rozloučit. Ovšem od případu Klementa Gottwalda zájem postupně upadal, a také už nebylo žádoucí budovat kult osobnosti. V případě prezidentů byl kladen důraz jednak na přítomnost veřejnosti, ale také zahraničních delegací. Naproti tomu u ministrů to byly hlavně osobnosti, které byly spojené s jejich bývalým rezortem, například s Václavem Kopeckým se přišli rozloučit umělci a zástupci kulturních a „osvětových“ zařízení.¹⁹⁸

Uctění památky zemřelých osobností neprobíhaly pouze v Praze, ale také po celé republice. Pro tento účel byly na úředních místech zhotoveny smuteční místnosti, kde mohlo obyvatelstvo vyjádřit svůj smutek nebo popřípadě podepsat kondolenční archy. Smuteční místa byla v případě úmrtí komunistických prezidentů vybavena obdobně. Jejich ústřední místo tvořila busta zesnulého, další výzdobu pak tvořila červená látka s iniciálami zemřelého. Případně zde byly umístěny i květiny, přičemž většinou šlo o rudé karafiáty.¹⁹⁹ Hlavní trizny ovšem probíhaly až v den vlastního pohřbu.

4.4 Přítomnost zahraničních pozorovatelů a oficiálních delegací

Státní pohřby se nikdy neobejdou bez přítomnosti zahraničních pozorovatelů a delegací. Většinou byli přítomni alespoň velvyslanci jednotlivých zemí, novináři a zástupci zahraničních tiskových agentur. Všichni hosté ze zahraničí, kteří se zúčastnili smutečního obřadu, museli mít vstupenku, což umožňovalo regulace přítomnosti nevhodných návštěvníků. Potřeby jednotlivých oficiálních delegací pak mělo na starost ministerstvo zahraničních věcí.²⁰⁰

¹⁹⁷ J. PERNES, *Takoví nám vládli*, s. 158; „Podobná smuteční událost probíhala i v případě rozloučení se zemřelým Stalinem. Avšak ta probíhala v mnohem větším měřítku a dav nebyl tolik ovládaný smutkem, jako ten, který se účastnil rozloučení s Klementem Gottwaldem“ (Zdeněk MLYNÁŘ, *Mráz přichází z Kremli*, Praha 1990, s. 33-35).

¹⁹⁸ Mladá fronta, 10. srpna 1961, s. 1.

¹⁹⁹ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 897, kart. 1704.

²⁰⁰ TAMTÉŽ, sign. 25/9, kart. 7.

Velký ohlas a zájem vyvolaly v zahraniční úmrtí československého prezidenta Edvarda Beneše a ministra zahraničních věcí Jana Masaryka. Přestože byli před svou smrtí velmi kritizováni, tak jejich úmrtí a vlastní pohřeb vyvolal velký zájem. Při Masarykově a Benešově pohřbu byli přítomni i zástupci zahraničních médií. V případě ministra zahraničních věcí vypracovalo ministerstvo informací návrh na seznam tiskových agentur a novinářů, kterým směly být vydány vstupenky na smuteční obřad.²⁰¹ Tento seznam byl zaslán dr. Miroslavu Jelínkovi na úřad předsednictva vlády, který ho měl schválit. Přičemž bylo předsednictvu vlády doporučeno, aby v seznamu nebyly prováděny další škrty, protože by to mohlo vyvolat nepříjemnou situaci.²⁰²

V případě úmrtí komunistických prezidentů byly smuteční obřady využívány pro demonstraci blízkosti a vzájemného přátelství ostatních komunistických států a podpory komunistických stran v západních zemích. Na pohřeb proto přijížděli hlavně zástupci ze spřátelených republik, což byli například zástupci Albánie, Rumunska, Mongolska, Polska, Jugoslávie, Číny a Sovětského vazu.²⁰³ Delegace ale nepocházely pouze z těchto zemí, ale často přijížděli i zástupci komunistických stran ze západních demokratických republik. Příjezdu těchto delegací byla věnována zvýšená pozornost. V tisku se objevily zprávy, kterými byla o jejich příjezdu informována veřejnost.²⁰⁴ Ovšem obyvatelstvo nebylo obeznámeno pouze s příjezdem jednotlivých delegací, ale také s jejich odjezdem z Československa.²⁰⁵

V případě Klementa Gottwalda pak byla největší pozornost věnována delegátům SSSR a Čínské lidové republiky. Sovětská delegace byla vedena prvním náměstkem předsedy Rady ministrů a ministrem obrany SSSR maršálem Sovětského svazu N. A. Bulganinem. Dalšími členy delegace byli předseda Sovětského svazu a předseda moskevského sovětu poslanců pracujících M. A. Jasnov, tajemník presidia Nejvyššího sovětu SSSR N. M. Pegov, mimořádný a zplnomocněný velvyslanec SSSR v Československu A. J. Bogomolov a generálporučík A. Z. Kobulov.²⁰⁶ Čínskou

²⁰¹ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 25/9, kart. 7.

²⁰² TAMTÉŽ.

²⁰³ Srovnání v *Dokumenty o nemoci a úmrtí Klementa Gottwald*, s. 45-50.

²⁰⁴ Rudé právo, 17. března 1953, s. 2; Mladá fronta, 16. listopadu 1957, s. 1; Mladá fronta, 17. listopadu 1957, s. 1.

²⁰⁵ Obrana lidu, 21. března 1953.

²⁰⁶ *Dokumenty o nemoci a úmrtí Klementa Gottwalda*, s. 43.

delegaci vedl předseda Státní administrativní rady a ministr zahraničních věcí ČLR Ču En-laj. Mezi další její členy patřili náměstek předsedy Státní administrativní rady Kuo Mo-žo a velvyslanec ČLR v Československu Tan Ši-lin.²⁰⁷

Protežování sovětské a čínské delegace se projevilo také v uvítacích výborech.²⁰⁸ Pro tyto skupiny zástupců tvořili uvítací výbory významní funkcionáři československého veřejného dění, kteří se v takovémto počtu u příjezdu jiných delegací neobjevili. Přítomní byly nejenom představitelé vlády, např. předseda vlády Antonín Zápotocký a jeho náměstkyně Viliam Široký a dr. Jaromír Dolanský, ale i vojenské moci, kterou zastupovali armádní generálové Karol Bacílek a Alexej Čepička. Dále byli přítomni předseda Národního shromáždění dr. Oldřich John, primátor hlavního města Prahy dr. Václav Vacek a šéf diplomatického protokolu ministerstva zahraničních věcí Josef Šedivý.²⁰⁹

Příjezdy všech delegací na Gottwaldův pohřeb byly také spojeny s přehlídkou čestné stráže pražské posádky.²¹⁰ Zástupci Čínské lidové republiky a Sovětského svazu byly upřednostňováni také při příležitosti vystavení těla. Při vyjádření poslední pocty zemřelému delegací ze SSSR musela být přítomna i manželka Marta Gottwaldová s dcerou. Těm pak delegace osobně vyjádřila upřímnou soustrast.²¹¹ U příležitosti jejich přítomnosti byla u katafalku s rakví postavena zvláštní čestná stráž z představitelů vlády. Všichni členové vlády pak odešli spolu s velvyslanci Sovětského svazu. Členové čínské delegace je pak u rakve s ostatky zemřelého vystřídali.

Sovětská a čínská delegace byly přítomna také při pohřbu Antonína Zápotockého, ale už nebyly prezentovány v takové míře jako v případě pohřbu Klementa Gottwalda. V tisku jim už nebyl věnován tak velký prostor. Přesto složení této skupiny vyslanců bylo podobné. Delegaci vedl předseda presidia Nejvyššího sovětu SSSR, člen předsednictva ÚV KSSS K. J. Vorošilov. Dalšími členy pak byli člen předsednictva ÚV KSSS N. G. Ignatov, maršál SSSR I. S. Koněv, předseda presidia Nejvyššího sovětu Ukrajinské SSR D. S. Korotčenko a velvyslanec SSSR v ČSR I. T

²⁰⁷ *Dokumenty o nemoci a úmrtí Klementa Gottwalda*, s. 43.

²⁰⁸ TAMTÉŽ.

²⁰⁹ TAMTÉŽ.

²¹⁰ TAMTÉŽ, s. 44.

²¹¹ TAMTÉŽ, s. 51-52.

Grišin.²¹² V čele čínské delegace stál člen politbyra Ústředního výboru KS Číny a náměstek předsedy státní rady státní rady Čínské lidové republiky Li Sien-sien. Dále se delegace skládala z kandidáta Ústředního výboru KS Číny a náměstek předsedy stálého výboru Všečínského shromáždění lidových zástupců Saffudin, mimořádný a zplnomocněný velvyslanec Čínské lidové republiky v Československu Cao Jin.²¹³

4.5 Medializace

Média měla a i dnes mají velký vliv na jedince i na společnost, což bylo ve velkém měřítku využíváno komunistickou stranou.²¹⁴ Média mají totiž možnost ovlivňovat chování, názory a postoje jednotlivce, a to má samozřejmě dopad i například na politické rozhodování. Mimoto můžou také vyvolávat napětí a paniku. Právě proto byla často používána schopnost médií klasifikovat a určovat, co je správné a pro širokou veřejnost nejlepší, a co už je špatné a nežádoucí.²¹⁵ Představitelé komunistického režimu byli přesvědčeni o mimořádném významu médií, a proto se často spoléhali na schopnost médií ovlivnit širokou veřejnost. Avšak také si uvědomovali rizika, které média představovala. Kromě prospěšnosti režimu ho totiž také mohla ohrozit.²¹⁶ Právě proto musela mít KSČ všechny typy médií pod kontrolou. Dozor nad nimi byl prováděn různě, do všech médií byly samozřejmě dosazováni vlivní komunisté, a také byla hojně využívána cenzura.²¹⁷ Typickým všech totalitářských režimů bylo ovlivňování veřejnosti prostřednictvím propagandy. Důležité bylo tedy heslo: „*Občan nemůže vědět všechno, pouze to co má a musí vědět.*“²¹⁸

Schopnost médií ovlivňovat většinovou společnost byla využívána i u příležitosti úmrtí a pohřbů významných osobností. Nejvíce prezentovaná byla přítomnost představitelů politické moci. Noviny i rozhlas přinášely zprávy nejen o přípravách a

²¹² Mladá fronta, 14. listopadu 1957, s. 2.

²¹³ Mladá fronta, 15. listopadu 1957, s. 2.

²¹⁴ Jan JIRÁK–Barbara KÖPPLOVÁ, *Média a společnost*, Praha 2007, s. 151.

²¹⁵ Martin FORET–Marek LAPČÍK–Petr ORSÁG (edd.), *Média dnes*, Olomouc 2008, s. 154.

²¹⁶ J. JIRÁK – B. KÖPPLOVÁ, *Média a společnost*, s. 156.

²¹⁷ TAMTÉŽ, s. 154-155.

²¹⁸ TAMTÉŽ, s. 156.

opatření, které měly doprovázet pohřeb, ale také se prostřednictvím těchto médií na danou osobnost vzpomínalo a byly připomínány její důležité životní okamžiky a rozhodnutí. V tisku byly uveřejňovány celé životopisy. Jejich propracovanost se pak odvíjela od postavení osobnosti a od její důležitosti pro veřejnost. Články zabývající se životem a propagováním správného přístupu k situaci v zemi se v novinách objevovaly ode dne oznámení úmrtí, až po den vlastního pohřbu. Všechny oficiální zprávy pro rozhlas i pro tisk ve všech případech poskytovala Československá tisková kancelář. Důležitost dobových médií (noviny, rozhlas) v úloze ovlivňování veřejnosti také podporuje to, že byly jediným klíčovým zdrojem informací.²¹⁹

Jan Masaryk a Edvard Beneš představovali záruku demokratického vývoje v poválečném Československu a oba patřili mezi obyvatelem k velmi oblíbeným osobnostem. Jan Masaryk sice nebyl prezidentem, ale byl vnímán jako možný nástupce Edvarda Beneše.²²⁰ V případě ministra zahraničních věcí byl také důležitý fakt, že byl považován za pokračovatele svého otce, Tomáše G. Masaryka a také z tohoto důvodu měla jeho smrt obrovský dopad a ohlas. O jeho vlastním úmrtí jako první informoval rozhlas, který tuto zprávu vysílal po celé dopoledne v různých intervalech.²²¹ Noviny a časopisy pak z technických důvodů mohly tyto zprávy přinést až další den. Právě proto byly novinové články lépe zpracovány než prvotní zprávy v rozhlase.

V případě smrti ministra zahraničí bylo nutné vzhledem k jeho dobrým vztahům k západu obvinít právě tyto jeho kontakty z podílu na jeho smrti. Cílem bylo využít popularity Jana Masaryka k očernění představitelů západních zemí, a to hlavně Anglie a USA. Československo muselo v rámci studené války zaujmout jasný postoj vůči západu a k tomu jistě přispěla i medializace smrti ministra zahraničních věcí, který měl v západních zemích mnoho známých. V tisku byl zveřejněn projev ministra vnitra Václava Noska, který mimo nespavosti a blíže neurčené nemoci označil za příčinu nešťastné smrti ministra zahraničí také výtky jeho bývalých přátel ze zahraničí: „(...) *Mezi zanechanými věcmi, kterými se obíral poslední noci, jsou i telegramy bývalých přátel z Anglie a Ameriky, obsahující výtky a zklamání nad jeho mužným a vlasteneckým*

²¹⁹ M. FORET – M. LAPČÍK – Petr ORSÁG (edd.), *Média dnes*, s. 158.

²²⁰ O Janu Masarykovi jako o svém možném nástupci hovoří Edvard Beneš ve své politické závěti z 5. května 1943.

²²¹ *Na půl žerdi. Jan Masaryk odešel*, s. 2.

*postojem ve dnech vládní krise.*²²² Kromě tohoto obvinění v tomto projevu přislíbil další pokračování řádného vyšetřování Masarykovy smrti. Noskův projev byl též jedním z mála úředních dokumentů, kde byla část viny za smrt ministra vnitra připisována právě západním vlivům. Mimo výčitky proti zahraničním přátelům Jana Masaryka, byly z jeho smrti osočovány i zahraniční média: „*Je očividné, že prodejný západní tisk a reakční rozhlasoví propagátoři snažili se uštvat Jana Masaryka za to, že se nepostavil do řad nepřítel národa á la Tigrid, Slávik, Ingr a spol. (...).*“²²³ Kromě tohoto bylo připomínáno, jak nepříznivě psali o osobě Jana Masaryka v zahraničním tisku před jeho úmrtím. Všechny tyto výroky byly spojeny s nástupem nové vlády v Československé republice: „*(...) Mezitím Masarykův poloamerický syn, salónní politik, přijal loutkový úřad v nové vládě (...) Nekomunisté a Jan Masaryk ve vládě slouží klamu, pokud nejsou oportunisté, kteří se připadli (...) Pokud jde o ministry je to 10 komunistů a výběr quislingů, mezi nimiž je, bohužel, i Masaryk (...) Nastal čas, kdy kompromisy a koncese nejsou již správnou a čestnou cestou (...)*“²²⁴

V Noskově projevu byl vyzdvihován Masarykův kladný vztah k československému lidu, potažmo k nově se rodícímu politickému zřízení. Tyto aspekty byly důležité pro obhájení nově jmenované komunistické vlády: „*Jan Masaryk patřil vždy celému našemu lidu, měl ho rád a lid měl rád jeho. Právě proto v nedávných dnech se postavil tak bez váhání a bez výhrad za hlas a vůli naší lidové republiky.*“²²⁵ V textech nebyla podporována pouze nově jmenovaná vláda, ale také prezident Klement Gottwald: „*Těšil se na spolupráci v obrozené vládě Klementa Gottwalda, oproštěné od reakčních rozvratníků (...)* *Své oddanosti našemu lidu a lokalitě obrozené vládě Klementa Gottwalda, jejímž byl členem, dal výraz ve svém známém prohlášení zahraničnímu tisku.*“²²⁶

U příležitosti pohřbu Edvarda Beneše byla použita i schopnost vyvolat obavy, a to varováním, že na smutečním obřadu hrozí nepokoje.²²⁷ Smrt prezidenta Beneše byla obdobně jako Masarykova poznamenána únorovými událostmi, a také tím, že se

²²² Rudé Právo, 11. března 1948, s. 1.

²²³ TAMTÉŽ, s. 2.

²²⁴ Rudé právo, 17. března 1948, s. 2.

²²⁵ Rudé právo, 11. března 1948, s. 1.

²²⁶ TAMTÉŽ, s. 2.

²²⁷ Rudé právo, 8. září 1948, s. 1.

v polovině roku 1948 projevila první vážná politická krize. V této době se proti komunistickému režimu obrátili i dělníci, kteří byly považováni za jeho důležitou oporu.²²⁸ Druhý československý prezident byl vnímán jako obnovitel svobodného československého státu. V očích veřejnosti měl podle režimu potvrzovat a podporovat pozitivní vztah k Sovětskému svazu. Z toho důvodu byla při příležitosti jeho úmrtí připomínána například jeho návštěva v Moskvě roku 1943.²²⁹ Podpora SSSR se projevila také ve využití Benešových poválečných výroků: „*Nejsme mezi východem a západem, my jsme zeměpisně mezi Sovětským svazem a reakčním Německem. Kdyby došlo ke konfliktu není pochyby, co budeme dělati. Půjdeme se svým spojencem. A naše zeměpisné položení je neměnitelné a tudíž i politika je neměnitelná.*“²³⁰ Autorem těchto článků byl velmi často ministr informací Václav Kopecký, který se aktivně podílel na propagandě nového režimu.

V souvislosti s pohřbem bývalého prezidenta Beneše se objevily obavy z provokací ze strany Sokola. Komunistická strana měla zájem, aby do této tělovýchovné organizace vstoupilo co nejvíce jejích členů. Přičemž její hlavní cíl bylo zvýšení kontroly tohoto spolku. Objevily se články, které informovaly o vstupu dělnictva do Sokola a také o prospěšnosti tohoto kroku: „*Dělnictvo jako celek se zapojuje do Sokola. Význam tohoto kroku není v pouhé příslušnosti k sokolské organizaci, je něco mnohem více, je důležitým krokem k naší cestě k socialismu (....) Dík únoru, dík celé dělnické třídě rýsuje se dnes naší tělesné výchově v Sokole skvělá budoucnost.*“²³¹ Členové tohoto spolku byli také v tisku nařčeni z toho, že by z jejich strany mohlo hrozit ohrožení důstojného průběhu pohřbu. „*(...) Bylo zjištěno, že jmenovitě v řadách Sokola je prováděna agitace k znesvěcení chvíle prezidentova pohřbu provokačním vystoupením.*“²³² Toto varování vydalo přímo Ministerstvo vnitra.

Úmrtí komunistických prezidentů byla věnována značná pozornost. V případě, když k takové události došlo, okamžitě bylo z iniciativy Politického byra ÚV KSČ vydáváno speciální prohlášení. Oficiálně byli pod prohlášení podepsáni Ústřední výbor

²²⁸ K. KAPLAN, *Československo v letech 1948–1953*, s. 13-14.

²²⁹ Svobodné slovo, 5. září 1948, s. 3; Rudé právo, 5. září 1948, s. 3.

²³⁰ Rudé právo, 4. září 1948, s. 1.

²³¹ Rudé právo, 7. září 1948, s. 1.

²³² Rudé právo, 8. září 1948, s. 1.

KSČ²³³, vláda republiky Československé a Ústřední akční výbor národní fronty²³⁴, což byly klíčové orgány, pomocí kterých si komunistická strana zajistila moc v celém Československu. Toto prohlášení bylo v tisku publikováno společně s oznámením úmrtí.

Rovněž v případě úmrtí komunistických činitelů bylo nutné využít média pro propagaci zájmů komunistické strany. Ihned po oznámení úmrtí prvního komunistického prezidenta zareagovalo obyvatelstvo na novou situaci: „*Lidi u nás jsou už vycepaní: stačilo včerejší oznámení, že prezident zemřel, a hned se automaticky bez vyzvání začala zdobit okna, na domech se vyvěsily prapory, ve všech výkladech se objevily fotografie se smuteční páskou.*“²³⁵ Témata volená v člancích byla z části porodná jako v případě Edvarda Beneše.

Největší pozornost byla v tisku věnována Klementu Gottwaldovi. Jeho úmrtí přišlo v poměrně složité době, když se Československá republika ocitla v krizi. Tuto složitou situaci přitom předznamenaly už politické procesy z let 1950–1952, které vedly k vnitrostranické krizi. Kromě vnitropolitického vývoje měly na tento stav vliv i ekonomické problémy, které byly způsobeny nepřiměřenými postupy, které se objevily na počátku budování režimu.²³⁶ KSČ se tedy rozhodla využít smrt prvního komunistického prezidenta k vyjádření síly režimu. Dále na propagované, i když ve skutečnosti nereálné blízkosti Klementa Gottwalda a Josefa Stalina byla vyzdvihoována důležitost sounáležitosti a věrnosti ke KSČ a také nutnost budování socialismu.²³⁷ To plně vystihovaly fotografie v novinách, kde byli tito dva představitelé komunismu v očividné shodě.²³⁸ Kromě toho byly otištěny i projevy hlavy státu o důležitosti spojení se SSSR a rozvoji socialismu.²³⁹

²³³ Nejvyšší instituce komunistické strany. Počet jeho členů se měnil. Z nich pak bylo voleno nejužší vedení strany tzv. předsednictvo a politbyro a také generální tajemník.

²³⁴ Řídící orgán akčních výborů národní fronty, ty byly rozmístěny po celé republice a zasahovaly do všech oblastí veřejného života. Národní frontu pak tvořily všechny povolené politické strany v Československu. Její politická moc plynula z toho, že v podstatě byla mimo demokratickou kontrolu.

²³⁵ J. CHARVÁT, *Můj labyrint světa*, s. 236.

²³⁶ K. KAPLAN, *Československo v letech 1948-1953*, s. 92-93.

²³⁷ Rudé právo, 15. března 1953, s. 4.

²³⁸ Obrana lidu, 19. března 1953, s. 4.

²³⁹ Rudé právo, 15. března 1953, s. 6.

Propagace byla ohromná, Gottwaldovi byl nejen ve stranickém tisku věnován veškerý možný prostor. Jen v den, kdy bylo uveřejněno v novinách úmrtí, mu bylo v Rudém právu věnováno celé vydání. Povolení k vydávání informací měla jako v předchozích případech pod kontrolou KSČ. Výtisk ústředního listu strany, Rudého práva, měl při oznámení úmrtí jasné rozložení první strany, které bylo jak u Gottwalda, tak u Zápotockého totožné. Celá hlavní strana byla vyplněna fotografií zemřelého s černým orámováním s krátkou informací o jeho skonu.²⁴⁰

Tisk hrál důležitou roli ve vytváření kultu osobnosti. Na jeho tvorbě měl zásadní podíl Václav Kopecký, který si vzal za vzor už existující kult osobnosti Josefa Stalina. Klement Gottwald byl nazýván „velkým kormidelníkem“ a vojevůdcem. Ovšem i přes to, byl neustále vyzdvihován jeho dělnický původ, který ho měl přiblížit veřejnosti. První prezident „komunista“ byl prezentován nejen jako představitel československého státu a KSČ, ale také jako přítel Stalina a jeho nejvěrnější žák.²⁴¹

Životopis, který byl součástí novinových článků při každém úmrtí významné osobnosti, byl vzhledem k propagaci Gottwaldovy osoby skutečně rozsáhlý, a podobně jako v jiných projevech v něm byla zdůrazňována nutnost věrnosti vládě a dokončení jeho cílů ve formě „pětiletky“, která byla na Gottwaldovu počest pojmenována po něm. V těchto článcích se také objevilo silné protežování jeho dělnického původu. V rámci vzpomínek na jeho život, také nemohlo být opomenuto uvedení místa narození prvního komunistického prezidenta. Jeho rodné vesnici Dědice byla věnována velká pozornost.²⁴²

V případě Antonína Zápotockého se míra medializace poněkud zmenšila, což také souviselo s kritikou kultu osobnosti, která přicházela ze SSSR. Tomuto prezidentovi nebyla věnována taková pozornost jako jeho předchůdci. V novinách se kromě informace o jeho úmrtí a osobě totiž objevily také další zprávy z domova a zahraničí, například i zpráva o činnosti druhé umělé družici země se psem Lajkou na palubě.²⁴³ Také témata článků byla jiná než v případě úmrtí Klementa Gottwalda. Už

²⁴⁰ TAMTĚŽ, s. 1.; Rudé právo, 14. listopadu 1957, s. 1.

²⁴¹ K. KAPLAN–P. KOSATÍK, *Gottwaldovi muži*, s. 68-69.

²⁴² Obrana lidu, 20. března 1953, s. 6.

²⁴³ Mladá fronta, 14. listopadu 1957. Pro srovnání: Rudé právo, 14. listopadu 1957; Obrana lidu, 20. března 1953, s. 6.

nepřetrvávala potřeba prezentovat sílu režimu a Zápotocký nebyl, na rozdíl od Gottwalda, vykreslen jako voják. V případě Zápotockého byla využita jeho popularita mezi veřejností jako „obyčejného člověka z lidu“. Obyvatelstvo na něj mělo vzpomínat jako na „lidového“ prezidenta. Zápotocký byl oblíbený, protože ještě před svým působením ve vládě pracoval pro odborovou organizaci v Kladně, kde si zvykl využít vlivu, který plynul z blízkosti k veřejnosti.²⁴⁴ Proto byl i ve svém životopise, který byl vydán u příležitosti oznámení o úmrtí, líčen jako „veliký dělnický syn.“²⁴⁵ Míra popularity Antonína Zápotockého je ovšem sporná. On sám se rád prezentoval jako obyčejný člověk, který soucítí s ostatními, ale jeho kroky v politice, jako například měnová reforma, mu tak velkou oblibu nepřinesly. Přeceňování jeho popularity bylo vidět i v obecních kronikách, ve kterých se jeho smrt neprojevila tak silně jako v případě Jana Masaryka, Edvarda Beneše či Klementa Gottwalda.²⁴⁶

V tisku byl Zápotocký připomínán jako přítel a učitel mládeže. Jeden z dopisů, který byl v novinách uveřejněn, pocházel od Ústředního výboru svazu mládeže a byl původně adresován jeho manželce Marii Zápotocké.²⁴⁷ Kromě toho byl prezentován jeho kladný vztah k představitelům kulturní scény.

V rámci Zápotockého životopisu pak byla hlavně připomínána jeho činnost za druhé světové války. Jemu se totiž jako ostatním nepodařilo uprchnout do Sovětského svazu. Nakonec byl zadržen a umístěn do koncentračního tábora v Oraniensburku. Tato skutečnost byla později využita režimem k propagaci jeho oběti a statečnosti za druhé světové války.²⁴⁸ Kromě toho pak byla vyzdvihována jeho politická činnost po válce. Zápotocký působil jako odborář v Kladně. Mimo jeho politické činnosti pak na něj bylo vzpomínáno jako na literáta.

Nejmenší zájem médií se pak vztahoval na prezentování úmrtí méně důležitých členů vlády. Kromě Jana Masaryka byly státní pohřby ostatních později zemřelých

²⁴⁴ K. KAPLAN–P. KOSATÍK, *Gottwaldovy muži*, s. 179-180.

²⁴⁵ Rudé právo, 14. listopadu 1957, s. 3.

²⁴⁶ SOkA České Budějovice, fond Základní škola Dr. M. Tyrše, Hrdějovice, 1929–2001, pamětní kniha 1933-1969; SOkA České Budějovice, Archiv Místního národního výboru Doudleby, Obecní kronika 1948–1967.

²⁴⁷ Mladá fronta, 14. listopadu 1957, s. 5.

²⁴⁸ Mladá fronta, 17. listopadu 1957, s. 5.

ministrů méně okázalé. Navíc veřejnost už tyto smuteční obřady tolik nezajímaly a KSČ by jejich propagací příliš nezískala. Úmrtí Václava Noska ani Václava Kopeckého tedy nebyly oproti ostatním příliš medializované. V tisku byla uvedena hlavně informace o úmrtí a pak kratší článek s popisem jejich pohřbu.²⁴⁹ V případě ministra pracovních sil Václava Noska byla informace velmi krátká a nebyla uvedena příčina úmrtí ani lékařská zpráva. Zpráva o jeho úmrtí se v tisku objevuje až dva dny po jeho smrti. Úmrtí ministra pracovních sil bylo přitom oznámeno hned den po vlastní smrti.

Úmrtí místopředsedy vlády Václava Kopeckého bylo v novinách uveřejněno druhý den po jeho smrti. Spolu s fotografií byla uvedena krátká informace o příčině jeho skonu a smuteční prohlášení vlády.

U příležitosti úmrtí členů vlády a dalších významných osobností vydávalo předsednictvo vlády oznámení o jejich úmrtí.²⁵⁰ V rámci této zprávy byla i krátká informace o životě zemřelého. Důležité bylo v případě obou zmiňovaných osobností připomenout jejich revolucionářskou činnost a podíl na vzniku komunistické strany Československa.²⁵¹

²⁴⁹ Rudé právo, 27. července 1955, s. 1; Rudé právo, 10. srpna 1961, s.1.; možnost srovnání v Mladá fronta, 10. srpna 1961, s. 1.

²⁵⁰ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 22.37, kart. 3031.

²⁵¹ TAMTÉŽ; Mladá fronta, 8. srpna 1961, s. 1.

5 Den pohřbu

Nejprve je nutné poznamenat, že pohřeb neměl vliv pouze na průběh událostí v hlavním městě Československa. Ve velkých městech a ve většině obcí byla uspořádána smuteční shromáždění se speciálním programem, který byl pevně spojen s událostmi, které se odehrávaly v Praze. Takové tryzny mimo hlavní město byly organizovány, aby se pohřbu mohla i takto na dálku účastnit většina obyvatelstva.

Obecně lze konstatovat, že v hlavním městě byl celý smuteční den rozdělen do několika částí, které na sebe plynule navazovaly. Zahájení pohřbu představovala oficiální smuteční tryzna, které se účastnili pouze předem pozvaní hosté. Veřejnost neměla v této chvíli k zemřelému přístup, avšak o tomto rozloučení ji později informovala média. V průběhu takového shromáždění byly rovněž pronášeny první proslovy, ve kterých se vybraní funkcionáři loučili se zemřelým. Těmto projevům byl přičítán velký význam, protože jejich prostřednictvím bylo možné ovlivnit smýšlení obyvatelstva. Z toho důvodu byly další den s velkou pečlivostí uveřejněny v tisku.

Teprve až po skončení smutečního shromáždění mohl vyrazit pohřební průvod, který procházel smutečně vyzdobenou Prahou. Zakončení vlastního smutečního obřadu se lišilo podle způsobu pohřbu. V případě ministra zahraničních věcí Jana Masaryka a bývalého prezidenta Edvarda Beneše bylo přihlédnuto k jejich přání a rakve s jejich tělesnými ostatky byly převezeny na předem vybrané místo, kde proběhlo vlastní pohřbení, které se opět neobešlo bez účasti rodiny a oficiálních hostů. Cíl smutečního konduktu Klementa Gottwalda byl ovlivněn tím, že neměl být klasicky pohřben, ale balzamován. V památníku Národního osvobození už byl totiž připraven speciální sarkofág. Ostatní vysocí představitelé měli nakonec rovněž spočinout v památníku na Vítkově, ovšem u všech byl zvolen pohřeb žehem, a proto pohřební průvod zakončil svou cestu v krematoriu ve Strašnicích. Urna s popelem byla přenesena do památníku na Vítkově, kde byly ostatky významných zemřelých komunistických funkcionářů, až později. Veřejnost byla o tomto kroku informována dopředu a umístění urny v památníku se už neúčastnila.

Celý obřad byl pečlivě sledován a zdokumentován, a to nejen československými médii, ale také tiskovými agenturami a novináři ze zahraničí. Kromě tisku, byly

informace přenášeny také prostřednictvím rozhlasu a filmu. Díky československému rozhlasu se tak mohlo pohřbu nepřímo účastnit také obyvatelstvo mimo Prahu.

5.1 Smuteční trizny v Československu a v zahraničí

V den pohřbu se smuteční obřad neodehrával pouze v hlavním městě, ale rovněž na dalších místech po celém Československu a dokonce také v zahraničí. Takové trizny probíhaly ve všech velkých městech, kde byly organizovány krajskými výbory strany. V menších obcích měly jejich pořádání na starosti národní výbory. Ve všech případech probíhala organizace čistě podle možností jednotlivých měst a obcí, jedinou podmínkou byl fakt, že průběh trizny musel navazovat na smuteční akt, který se odehrával v Praze.²⁵² Pořadatelé dostávali ve všech případech instrukce od organizátora pohřbu. Všechny základní informace pro pořádání smutečního aktu byly navíc zveřejňovány v tisku.²⁵³ Navíc se organizátoři také inspirovali smutečními obřady, které proběhly dříve.

Zajištění uctění památky zesnulého bylo podobné a jednotlivé trizny se tak lišily jen v některých detailech. Smuteční shromáždění se odehrávala ve velkých městech buď na náměstích, nebo v důležitých veřejných budovách, které poskytovaly prostory pro větší počet truchlících. V těchto velkých městech tvořil součást výzdoby symbolický černý katafalk doplněný státní vlajkou, fotografií či bustou zemřelého a květinovou výzdobou. Mimo tato místa byly často smuteční prostory připravovány taktéž v různých závodech a podnicích.²⁵⁴ V malých městech a obcích organizátoři využívali budovy místních národních výborů, kde byly zřizovány tzv. smuteční koutky, ve kterých mohla být umístěna busta zemřelého či jeho fotografie opatřená černou páskou. Celá scéna byla ještě doplněna státní vlajkou a v mnohých případech rovněž květinovou výzdobou.²⁵⁵ Na některých místech pak podobnému účelu mohl posloužit taktéž hostince, kde byly k podpisu zpřístupněny smuteční knihy.

²⁵² NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 897, kart. 1704.

²⁵³ Rudé právo, 8. září 1948, s. 1.

²⁵⁴ Rudé právo, 8. září 1948, s. 1; Obrana lidu, 20. března 1953, s. 4; Rudé právo, 14. listopadu 1957, s. 4.

²⁵⁵ Rudé právo, 20. března 1953, s. 5.

Kromě veřejných prostranství a budov bylo uctění památky zesnulých osobností organizováno také ve školách, které měly povinnost připravit vše tak, aby si žáci mohli z rozhlasu vyslechnout speciální pietní pásmo. Pokud to nebylo z nějakého důvodu možné, tak tento speciální smuteční program škola vypracovala samotně. Takto vytvořené pietní pásmo se mělo hlavně zaměřit na oceňování životního díla zesulé osobnosti.²⁵⁶ Všem žákům pak byla v den pohřbu zrušena výuka a záznamy o těchto akcích byly zapsány do školních kronik.²⁵⁷

Spojení s hlavním městem, kde se odehrával vlastní oficiální smuteční obřad, zprostředkovával státní rozhlas. Na všech místech, kde probíhalo smuteční rozloučení se zemřelým, býval umístěn rozhlasový přijímač, takže všichni občané po celé republice mohli být alespoň takovým způsobem přítomni na pohřbu.

Celorepubliková smuteční shromáždění, která byla pořádána v případě Jana Masaryka a Edvarda Beneše, byla zřizována pouze v den pohřbu, což vyplývalo přímo z nařízení ministerstva vnitra, které bylo otištěno v novinách.²⁵⁸ Sice bylo vhodné a žádoucí, aby se tryzny za zemřelého účastnilo co nejvíce obyvatel, avšak opatření o době udržování smutku vycházelo z potřeby plynulé práce v továrnách a jiných podnicích. Z tohoto důvodu byl začátek pohřbu stanoven na pozdější odpoledne, aby příliš nenarušil pracovní dobu. V případě Edvarda Beneše byl tento problém ještě podchycen opatřením ministerstva vnitra, které nedoporučovalo vysílat zbytečně deputace jednotlivých závodů a organizací do Prahy.²⁵⁹

Výše popasené tryzny byly drženy také v případě pohřbu ministra zahraničních věcí Jana Masaryka, avšak na těchto shromážděních bylo často vzpomínáno taktéž na jeho otce Tomáše G. Masaryka, což ukazuje na provázanost těchto dvou osob v rámci jeho propagace. Například v jižních Čechách bylo připomínáno přivítání prezidenta jeho

²⁵⁶ NA Praha, fond KSČ–Ústřední výbor 1945–1989. Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, arch. j. 211–212/2, svazek 157.

²⁵⁷ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 25/9, kart. 7; Rudé právo ze dne 13. března 1948, s. 1.

²⁵⁸ Rudé právo, 8. září 1948, s. 1.

²⁵⁹ Rudé právo, 8. září 1948, s. 1; Obrana lidu, dne 20. března 1953, s. 4; Rudé právo, 14. listopadu 1957, s. 4.

synem v Horním Dvořišti.²⁶⁰ Smuteční tryzny se pořádaly v celých jižních Čechách, státní vlajky byly staženy n půl žerdi a v ulicích byly umístěny černé prapory.²⁶¹

Významné smuteční obřady při pohřbu za Edvarda Beneše se konaly také v Brně a v Bratislavě. V moravské metropoli se veřejnost mohla scházet na Zelném trhu a v prostorách Zbrojovky. Na Zelném trhu byl připraven černý katafalk a kolem něj byly aranžovány státní vlajky, květinová výzdoba a smuteční věnce ve státních barvách. U symbolického katafalku podobně jako u toho opravdového v Praze byla postavena čestná stráž.²⁶² Na Slovensku se pak konala panychida, která byla velmi podobná smuteční slavnosti v Brně. Tryzna se neodehrávala na venkovním prostranství, ale byla připravena v Slovenském národním divadle.²⁶³ Rovněž na těchto smutečních obřadech proběhly proslovy, které byly vedeny významnými osobnostmi. V Brně smuteční řeč vedl předseda národního výboru Vladimír Matula²⁶⁴ a v Národním divadle v Bratislavě tato čestná povinnost připadla pověřenci informací, prof. dr. Ondreji Pavlíkovi.²⁶⁵ V rámci smutečních shromáždění, která byla pořádána ve školských zařízeních, lze uvést zvláštní smuteční obřad, který proběhl v den Benešova pohřbu v prostorách Univerzity Karlovy. Druhý československý prezident zde totiž zastával post řádného profesora filosofické fakulty a vlastnil taktéž čestný doktorát právnické fakulty.²⁶⁶

Podoba smuteční tryzny se odlišovala svou pompézností v případě prvního komunistického prezidenta Klementa Gottwalda. Jeho tryzna měla překonat vzpomínkové obřady, které se konaly při pohřbu Jana Masaryka a Edvarda Beneše. Jeho pohřeb se dokonce měl co nejvíce přiblížit smutečnímu obřadu Tomáše G. Masaryka a tomu odpovídal také důraz na podobu celostátního smutku.²⁶⁷ Navíc na

²⁶⁰ Rudé právo, 14. března 1953, s. 4.

²⁶¹ TAMTÉŽ.

²⁶² Lidové noviny, 10. září 1948, s. 2.

²⁶³ TAMTÉŽ.

²⁶⁴ Dana MARKOVÁ, Encyklopedie dějin města Brna, záznam o Vladimíru Matulovi, dostupné online na http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_objektu&load=443 [28. 9. 2013]

²⁶⁵ Lidové noviny, 10. září 1948, s. 2.

²⁶⁶ Rudé právo, 9. září 1948, s. 1.

²⁶⁷ Archiv České televize, Historie CS, pohřby prezidentů, dostupné online na <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/exkluzivne-na-ct24/historie-cs/169149-pohrby-prezidentu/> [1. 7. 2013].

rozdíl od obou předešlých pohřbů se pořádání smutečních shromáždění neomezovalo pouze na den vlastního pohřbu. V jeho případě existovala dokonce povinnost zajistit místa pro smuteční tryznu po celé Československé republice.²⁶⁸ Také míra medializace je v jeho případě výrazně vyšší. Tisk se těmto smutečním událostem věnoval v mnohem větší míře než u předchozích dvou osobností.

Rozsah a propracovanost takového obřadu lze uvést na příkladu smutečního shromáždění, které se odehrávalo v den pohřbu v Českých Budějovicích. Katafalk byl umístěn na náměstí Jana Žižky z Trocnova²⁶⁹, kromě tohoto symbolického náhrobku zde byla vystavena rovněž Gottwaldova busta, která byla obklopena „záplavou“ smutečních věnců.²⁷⁰ Na rozdíl od tryzny za Edvarda Beneše nebyly tyto věnce v národních barvách, ale jejich zbarvení bylo rudé, což byla barva, která měla své hojné zastoupení také ve výzdobě pantheonu Národního muzea v Praze.²⁷¹ Rudou barvou bylo odkazováno jednak na spojení se Sovětským svazem a červená byla také barvou komunistické strany.

Na smuteční obřad se také často dostavovali žáci škol, a dokonce také děti z mateřských škol, avšak jejich nadšení zúčastnit se a projevovaný smutek byly přeceňovány: „*V tu chvíli jejich rysy ztvárněly, oči jsou upřeny na velký obraz, jako by si chtěly hluboko do svých srdcí uložit milovanou tvář soudruha Gottwalda. V jejich srdcích je odhodlání jíti ještě pevněji cestou, kterou on jim ukázal.*“²⁷² Na smutečních tryznách byly kromě Gottwaldovy podobizny také vystaveny obrazy Josefa Stalina a Dimitrova Georgie,²⁷³ jako vzpomínka na tři velké bojovníky za „práva a štěstí utlačovaných“.²⁷⁴

Samozřejmě také na tryznách za Klementa Gottwalda nesměly chybět smuteční projevy, které oslavovaly jeho osobu a činy. Jako v předchozích případech rovněž na

²⁶⁸ J. PERNES, *Takoví nám vládli*, s. 159.

²⁶⁹ Dnes se jedná o náměstí Přemysla Otakara II.

²⁷⁰ Obrana Lidu, 20. března 1953, s. 4.

²⁷¹ TAMTÉŽ.

²⁷² Obrana Lidu, 20. března 1953, s. 4.

²⁷³ Dimitrov Georgi (1882–1949), bulharský komunistický politik. V roce 1933 byl obviněn z požáru Říšského sněmu, ale dokázal se obhájit. Během svého života také pobýval Československu, konkrétně v Břeclavi na Moravě.

²⁷⁴ Obrana Lidu, 20. března 1953, s. 4.

těchto tryznách byli řečníky vysoce postavení představitelé komunistické strany ve městě.

Zvláštností pohřbu Klementa Gottwalda bylo nařízení, že na znamení smutku má obyvatelstvo v okamžiku začátku pohřbu držet pět minut: „*Přesně v jednu hodinu se rozezněly sirény. Na pět minut ustrnul veškerý provoz. Zástupy stojí mlčky s odhalenými hlavami.*“²⁷⁵ Ovšem ne všichni obyvatelé Československa dodržovali toto nařízení a předepsaný smutek. Vedení KSČ se dokonce obávalo protestních akcí a z toho důvodu také došlo k posílení ostrahy důležitých objektů. Také proto pomáhaly s přípravou a uskutečněním smutečních tryzen lidové milice a československá armáda.²⁷⁶ Kromě nich byly ještě posíleny hlídky veřejné bezpečnosti.²⁷⁷ Pro členy lidových milic byl v takových případech dokonce vyhlášen první stupeň pohotovosti. Ostraha přitom nebyla posílena pouze na veřejných prostranstvích, obecních a krajských výborech KSČ, ale dohled probíhal také v jednotlivých továrnách a závodech.²⁷⁸

Projevy nelibosti se objevily například v Ledči nad Sázavou, kde se ze smuteční místnosti ztratila Gottwaldova busta, která byla později nalezena rozbitá na smetišti. Problémy s dodržáním pěti minut ticha, což dokazuje jakousi lhostejnost k události, se projevila například v Zásmukách, když v inkriminovanou dobu jeden z občanů štípal dřevo. Další případ se pak odehrál v Nové Vsi, kde nezastavilo nákladní auto pivovaru, i když byl řidič na celou situaci upozorněn. Tyto na pohled drobné přestupky byly vedením strany brány jako vážné projevy nelibosti.²⁷⁹

Drobné problémy se vyskytly také v případě přímého rádiového přenosu. Při pohřbu Klementa Gottwalda se na vysílání rádia totiž objevila stížnost, která kritizovala způsob, jakým byl přímý přenos zpracován, zejména pak na chaotičnost a nepřesnosti v případě ohlašování smutečních projevů před Národním muzeem v Praze.²⁸⁰ Tato připomínka byla adresována přímo předsedovi vlády Československé republiky Viliamu

²⁷⁵ Obrana Lidu, 20. března 1953, s. 4.

²⁷⁶ J. PERNES, *Takoví nám vládli*, s. 159.

²⁷⁷ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 897, kart. 1704.

²⁷⁸ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 897, kart. 1704.

²⁷⁹ J. PERNES, *Takoví nám vládli*, s. 159 – 162.

²⁸⁰ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 897, kart. 1704.

Širokému.²⁸¹ Vyšetřování této výtky dostal za úkol Československý rozhlasový výbor. Konkrétně byl tímto úkolem pověřen I. náměstek předsedy ČsRV, Josef Vrabc.²⁸² Nedostatků si bylo vědomé také vedení KSČ, ale bylo shledáno, že za zmíněné chyby nebyl zodpovědný Československý rozhlas. Nedokonalosti reportáže totiž zapříčinily změny v programu, které proběhly na poslední chvíli. Kromě rozhlasu byla stížnost směřována rovněž proti veřejnému městskému rozhlasu v Praze, u kterého se objevil problém s rozmístěním pouličního veřejného rozhlasu, které bylo považováno za nedostatečné. Ovšem také v tomto případě byla stížnost uznána jako bezpředmětná.²⁸³

V podstatě stejně probíhalo rozloučení s Antonínem Zápotockým, i když ne v takové míře jako u jeho předchůdce. Smuteční obřady jednotlivých prezidentů totiž vycházely ze stejného vzoru.²⁸⁴ Výzdoba smutečních míst byla velmi podobná s tím rozdílem, že v případě tohoto prezidenta už nebyly přítomny obrazy dalších funkcionářů, jak tomu bylo často při smutečních tryznách za Klementa Gottwalda.²⁸⁵

V případě obou komunistických prezidentů byly tryzny uspořádávány rovněž v zahraničí. S největší pečlivostí byly smuteční obřady pořádány rovněž ve spřátelených zemích. V tisku byl z tohoto důvodu věnován prostor dokumentování smutečních tryzen, které probíhaly v zahraničí. Tyto tryzny se konaly buď přímo na jednotlivých velvyslanectvích Československé republiky, anebo dokonce probíhaly přímo ve veřejných budovách v jednotlivých zahraničních obcích a městech. Kromě pořádání smutečních shromáždění byl dokonce den pohřbu vyhlášený dnem státního smutku, to se stalo například v Maďarsku, Bulharsku, Číně a Sovětském svazu.²⁸⁶ U příležitosti pohřbu Antonína Zápotockého se pak na mnoha místech v Rumunsku konaly smuteční shromáždění. Na těchto schůzích vystupovali straniční řečníci, kteří hovořili o životě zemřelého.²⁸⁷

²⁸¹ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 897, kart. 1704.

²⁸² TAMTÉŽ.

²⁸³ TAMTÉŽ.

²⁸⁴ NA Praha, fond KSČ–Ústřední výbor 1945–1989. Politické byro ÚV KSČ 1954–1962, arch. j. 211–212/2, svazek 157.

²⁸⁵ Rudé právo, 14. listopadu 1957, s. 4.

²⁸⁶ Obrana lidu, 20. března 1953, s. 6; Rudé právo, 20. března 1953, s. 6; Mladá fronta, 19. listopadu 1957, s. 5.

²⁸⁷ Mladá fronta, 19. listopadu 1957, s. 5.

Oproti předešlým osobnostem nebyly veřejné projevy smutku v případě úmrtí Václava Noska a Václava Kopeckého tak okázalé. Smuteční tryzna byla organizována pouze v Praze, ovšem stejně jako u předchozích zemřelých byly do Prahy vysílány delegace z některých továren, závodů, různých spolku a organizací které se pak zúčastnily vlastního pohřbu.²⁸⁸

5.2 Projevy

Statní pohřby se neobešly bez proslovů, které pronášely nejen významné osobnosti československé politické sféry, ale také zahraniční hosté. Výběr řečníků byl pečlivý a shodoval se s postavením a funkcí zemřelého, často byla volba ovlivněna taktéž vztahem obou osob. Jedině v případě Edvarda Beneše bylo přihlédnuto k přání zemřelého a proslov při vlastním pohřbívání těla držel smuteční řeč zástupce duchovenstva.²⁸⁹ Řečníci ze zahraničí se účastnili pouze pohřbů obou komunistických prezidentů, vzhledem k politické situaci nemohl chybět zástupce Sovětského svazu, který měl jeden z hlavních projevů. Mezi další hosty ze zahraničí, kteří pronesli smuteční řeč, patřili představitelé významných spřátelených republik.

Projevy měly v programu pohřbu určeny své pevné místo, během dne se při nich vystřídalo hned několik řečníků. První projevy byly pronášeny při smuteční tryzně, ovšem většina těchto smutečních proslovů se odehrávala na tribuně, která byla umístěna na Václavském náměstí. Tento prostor byl k tomuto účelu velmi vhodný, protože zde bylo místo pro velký počet posluchačů. Ovšem některé projevy byly předneseny až ve vlastním místě, kde byl smuteční obřad zakončen. Závěr smutečního dne u některých osobností odlišoval. V případě Jana Masaryka byl smuteční obřad zakončen na lánském hřbitově, pohřeb Edvarda se konal v Sezimově Ústí, ale z technických důvodů se posunul na další den. Tělesné ostatky Klementa Gottwalda byly uloženy na Vítkově a v případě ostatních funkcionářů končil oficiální smuteční obřad ve Strašnickém krematoriu.

²⁸⁸ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 22.37, kart. 3031.

²⁸⁹ Lidové noviny, 12. září 1948, s. 1.

Proslovy byly využívány k posílení oblíbenosti mezi veřejností a také k prezentaci a popularizaci politických záměrů. Smuteční řeči, které byly pronášeny bez přímé přítomnosti veřejnosti, nebyly v takové míře ovlivněny politickými tématy. Důležité proslovy byly přenášeny rozhlasem a další den byla většina z nich uveřejněna v československém tisku.

Účast zástupců médií byla vždy plánovaná dopředu, o množství přítomných novinářů rozhodovala komise, která se starala o organizaci pohřbu. Nesměly chybět zástupci nejdůležitějších médií v Československu, filmu a členové ČTK.²⁹⁰ Na smutečním obřadu nebyli přítomni pouze českoslovenští novináři, ale také zástupci zahraničního tisku, jehož přítomnost mělo pod kontrolou ministerstvo vnitra.²⁹¹

U příležitosti pohřbu ministra zahraničních věcí Jana Masaryka byly tyto projevy ovlivněny politickými událostmi, které proběhly těsně před jeho smrtí. Role řečníka se v tomto případě ujal prezident Klement Gottwald a celý jeho projev měl za úkol citově zapůsobit na širokou veřejnost. Smuteční proslov byl koncipován tak, aby přesvědčil obyvatelstvo, že jedině KSČ zaručuje budoucí demokratický vývoj v Československu. Primárním cílem tohoto projevu bylo tedy potvrzení správnosti a důležitosti československé domácí a zahraniční politiky: „*S ním jsem ještě před nedávnými dny podrobně besedoval o dobrých vyhlídkách našeho vnitropolitického i zahraničně politického rozvoje, v čemž jsme se, jako obyčejně úplně shodli.*“²⁹² S ohledem na politický vývoj v zemi se pak v Gottwaldově proslovu musela objevit také Masarykova podpora nové komunistické vlády: „*Mohu vydat svědectví, že Jan Masaryk se od prvního dne vládní krise jasně ohraničil od osnovatelů krise. Důkazem toho je, že nepodal spolu s nimi demisi, nýbrž setrval ve vládě. Mohu vydat svědectví, že při doplnění a rekonstrukci nové vlády se Jan Masaryk vyslovil spontánně a bez váhání pro svoji účast v této vládě.*“²⁹³ V rámci potvrzení únorových změn bylo rovněž nutné zdůraznit, že vše proběhlo v zájmu československého obyvatelstva: „*(...) Jan Masaryk*

²⁹⁰ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 25/9, kart. 7.

²⁹¹ TAMTÉŽ.

²⁹² *Na půl žerdi. Jan Masaryk odešel*, s. 8.

²⁹³ TAMTÉŽ, s. 8-9.

to myslel doopravdy, když na této křižovatce dějin našeho národ, řekl, že půjde s lidem. ²⁹⁴

Kromě již zmíněných informací se řečník ani v této smuteční řeči nevyhnul zmínce o příčině Masarykově smrti. Tato informace byla směřována právě k zástupcům zahraničního tisku, kteří byli na pohřbu zastoupeni. V západním tisku se totiž objevil názor, že smrt Jana Masaryka nebyla nehoda, ale vražda.²⁹⁵ V projevu se proto Klement Gottwald nezapomněl zmínit, že za tragickou smrt ministra zahraničních věcí mohla z části také kritika pocházející od západních demokracií: *„Byli jsme svědky, jak v posledních dnech byla v cizině uvolněna stavidla štvavé a pomlouvačné kampaně proti Janu Masarykovi. A kdo znal jeho jemnou povahu Jana Masaryka, tak citlivou proti všem osobním výpadům a osočování, ten pochopí, jak těžce snášel Jan Masaryk tento soustředěný nápor na své city a na své nervy. Připočítáme-li pak k tomu všemu ještě churavost Jana Masaryka, - pak vidíme všechny okolnosti, které ho dohnaly k tragickému konci. Jan Masaryk odešel pod tímto tlakem ze života.* ²⁹⁶

Závěrečný projev proběhl v Lánech, řečníkem se stal Vlado Clementis, Masarykův nástupce na postu ministra zahraničních věcí. Proslov byl laděn v přátelském duchu, na rozdíl od projevů v Praze se nevracel k důvodům Masarykovy smrti. Clementisův projev se mimo Masarykova života věnoval pravdivosti a hodnověrnosti jeho projevů: *„(...) Neboť těm, kterým důvěřoval, mluvil o věcech, které druzí lidé skrývají v nejtajnějších koutech svých myslí, a o tom, co bývá plodem nálad, nehotových a nedokončených úvah. Ve skutečnosti však stál za tím, co hlásal otevřeně a nahlas.* ²⁹⁷

Při státním pohřbu bývalého prezidenta Edvarda Beneše byl smuteční projev využit k podobným účelům jako v případě Jana Masaryka. Jeho autorem a zároveň také řečníkem se stal předseda vlády Antonín Zápotocký. Ovšem v tomto případě už nešlo o pouhé potvrzení politických změn, ale dokonce o udržení komunistického režimu. V době Benešova úmrtí totiž probíhala první politická krize československého

²⁹⁴ *Na půl žerdi. Jan Masaryk odešel*, s. 9.

²⁹⁵ Rudé právo, 17. března 1948, s. 2.

²⁹⁶ *Na půl žerdi. Jan Masaryk odešel*, s. 9.

²⁹⁷ Rudé právo, 14. března 1948, s. 2.

komunistického režimu a jeho pohřeb se odehrával přímo v době čistek.²⁹⁸ Projev se tedy zaměřil na obranu stávajícího stavu v Československu. Důraz v něm byl kladen na roli Edvarda Beneše při vytváření nové podoby svobodného poválečného Československa: „*Náš národ a zvláště pracující lid nikdy nezapomene onoho podílu, který měl zesnulý president na budování našich nových lidově demokratických řádů.*“²⁹⁹ Stávající československý režim byl tedy demokratický, protože se na jeho vytváření podílel také Edvard Beneš, kterého za demokratického politika občané považovali. V Zápotockého smuteční řeči bylo připomenuto, že na mnohých změnách se Beneš osobně podílel, a proto je nutné tyto zákony dodržovat a nezpochybňovat: „*Přičiníme se také o to, aby tyto nové řády, kterým president dr. Edvard Beneš podpisuje mnohých dekretů a zákonů stěžejní základy klásti pomáhal – byly nejen natrvalo upevněny, ale dále rozšiřovány.*“³⁰⁰

Zakončení smutečního obřadu se odehrálo v Sezimově Ústí, kde na přání jeho rodiny proběhl církevní pohřeb. Z toho důvodu se o smuteční proslov postaral arcibiskup Josef Beran, který v něm vyzdvihl Benešův přínos pro Československo.³⁰¹ Církevní pohřeb byl povolen, protože zde nebyla přítomna veřejnost a o průběhu pohřebního obřadu v Sezimově Ústí byla informována pouze okrajově.

Smuteční projevy, které byly pronášeny na pohřbech v případě obou komunistických prezidentů, měly oslavovat jejich významné činy a zásluhy. Vůbec první smuteční proslov byl pronesen ještě ve Španělském sále na Pražském hradě, kde nebyla přítomna veřejnost, ale pouze oficiální hosté a rodina. Rovněž z toho důvodu nebyl proslov natolik politicky motivován, spíše byl zaměřen na popis důležitých životních okamžiků zemřelého.³⁰² Řečnické pásmo pak pokračovalo na tribuně u Národního muzea na Václavském náměstí, kde proslovy přednášeli budoucí nástupce zemřelého v úřadu prezidenta a zástupce Sovětského svazu.

Ve smutečních projevech, které byly proneseny na Gottwaldově pohřbu, se odrážel trend kultu jediné silné vedoucí osobnosti, který pocházel ze Sovětského

²⁹⁸ K. KAPLAN, *Československo v letech 1948-1953*, s. 82.

²⁹⁹ Rudé právo, 9. září 1948, s. 1.

³⁰⁰ TAMTÉŽ.

³⁰¹ Lidové noviny, 12. září 1948, s. 1.

³⁰² Rudé právo, 20. března 1953, s. 2; Rudé právo, 19. listopadu 1957, s. 1-2.

svazu.³⁰³ V tom, jak jeho osobu řečníci nazývali, se taktéž odrážela dosavadní politická činnost zesnulého.

V případě pohřbu Klementa Gottwalda vystoupil se svým projevem ve Španělském sále budoucí předseda vlády Viliam Široký, konkrétně se zaměřil na popsání Gottwaldova velkého přínosu v roli prezidenta: „*Prostě za soudruha Gottwalda hleděli jsme k pražskému Hradu s takovou hrdostí a láskou jako nikdy před tím, neboť jsme věděli, že zde je srdce a mozek naší vlasti, že zde sídlí náš zkušený a pevný vůdce, náš nejmoudřejší a nejlaskavější otec.*“³⁰⁴ Obecně z jeho proslovu vyplývalo, že Klement Gottwald přinášel neocenitelný přínos pro celé Československo a že národ musí následovat tímto prezidentem vytyčenou cestu.

K dalším proslovům došlo až na Václavském náměstí, zde se jako první chopil slova Antonín Zápotocký, ani v jeho proslovu nemohl chybět odkaz na zemřelého sovětského vůdce, který se objevil hned na počátku projevu ve spojení s oznámením Gottwaldova úmrtí: „*Krátce po smrti nezapomenutelného, nám tolik drahého soudruha Josefa Vissarioviče Stalina, zemřel jeho spolubojovník a žák, vůdce pracujícího lidu Československa, president republiky a předseda Komunistické strany Československa, náš soudruh Klement Gottwald.*“³⁰⁵ Hlavním rysem proslovu bylo ale vyzdvihování prvního komunistického prezidenta jako nenahraditelné osobnosti: „*Zemřel velký politik a státník, zemřel starostlivý otec a učitel, zemřel našim srdcím nejbližší a nejdražší přítel a soudruh...Těžká a nenahraditelná je ztráta, kterou jsme utrpěli.*“³⁰⁶ Celá podoba pohřbu měla představovat sílu a důležitost komunistického režimu, a proto v projevu nechybí odkaz na nutnost pokračovat ve správné cestě, kterou nastolil zemřelý prezident: „*Věrní odkazu soudruha Klementa Gottwalda, budeme neustále zvyšovat svoje bdělost a ostražitost, chránit naši socialistickou výstavbu, dodržovat státní i pracovní disciplínu a tvrdě a neúprosně účtovat s každým, kdo by se pokoušel*

³⁰³ Olga GRADINARU, V. I. Lenin - history of a political relic; in.: Marius Rotar–Corina Rotar–Adriana Teodorescu, Dying and Death in 18th-21st Century Europe, Romania 2011, s. 167-177.

³⁰⁴ Rudé právo ze dne 20. března 1953, s. 2.

³⁰⁵ Dokumenty o nemoci a úmrtí Klementa Gottwalda, s. 14.

³⁰⁶ TAMTÉŽ.

narušovat a poškozovat naše budovatelské úsilí...Přisaháme Ti, soudruhu Gottwalde, že tvůj veliký, posvátný odkaz nezradíme. ³⁰⁷

Řečníci na pohřbech obou komunistických prezidentů nepocházeli pouze z řad komunistických funkcionářů, ale smuteční proslov si připravili také zástupci SSSR. V případě Klementa Gottwalda to byl delegát Sovětského svazu, maršál Nikolaj A. Bulganin.³⁰⁸ Ten ve svém projevu hlavně vyzdvihoval dobré vztahy mezi Klementem Gottwaldem a Josefem Stalinem: „(...) *Jako věrný spolubojovník a blízký přítel velikého Stalina provázel spolu se sovětským lidem vůdce a učitele na poslední cestě.*“³⁰⁹ Také v projevu sovětského vyslance se objevuje zmínka o důležitosti osobnosti Klementa Gottwalda pro Československo: „*Ztratili jsme velikého vůdce. Odešel státník, zakladatel československého lidově demokratického státu, vynikající představitel mezinárodního dělnického hnutí, nadaný žák Leninův a spolubojovník velikého Stalina.*“³¹⁰ Samozřejmě nesměla chybět formule prezentující pozitivnost přátelského vztahu Československa a SSSR: „*Opírajíc se o přátelství se Sovětským svazem a dalšími zeměmi lidově demokratického tábora, dalo se Československo cestou budování socialismu.*“³¹¹

V proslovech při pohřbu prvního komunistického prezidenta Klementa Gottwalda se často objevují pojmenování jako kormidelník, spolubojovník, zakladatel, vůdce apod. Způsob Gottwaldova oslovení vycházel nejen z politických potřeb režimu. Pomocí osobnosti tohoto prezidenta měl být zastíněn přetrvávající vliv první československé hlavy státu, Tomáše G. Masaryka, kterému se přezdívalo „osvoboditel“. Z toho důvodu dostal první komunistický prezident přízvisko zakladatel, a to sociálně demokratického státu. O dalších osloveních rozhodl poválečný vývoj v Československu. V oblasti hospodářství byl z rozhodnutí vlády upřednostňován těžký průmysl a důraz byl kladen rovněž na vyzbrojení a posílení československé armády. Z toho vyplynuly další prezidentova přízviska jako například spolubojovník a brigádník. Oslovení vůdce pak bylo ovlivněno situací ve vedení státu, která vycházela ze sovětského vzoru. V čele řízení státu totiž nestálo kolektivní vedení, ale jedna silná autorita.

³⁰⁷ Rudé právo, 20. března 1953, s. 2.

³⁰⁸ TAMTÉŽ, s. 1.

³⁰⁹ TAMTÉŽ.

³¹⁰ TAMTÉŽ.

³¹¹ TAMTÉŽ.

V případě úmrtí Antonína Zápotockého se prvního projevu ve Španělském sále chopil opět předseda vlády Viliam Široký, který se tentokrát zaměřil hlavně na Zápotockého život a jeho vztah k národu. Avšak nakonec zejména vyzdvihoval Zápotockého původ: „*Antonín Zápotocký, syn zaníceného revolucionáře, spoluzakladatele české sociálně demokratické strany, byl celou svou osobností, celým svým životem přímo symbolem bojových dějin naší dělnické třídy, jejího těžkého, obětíplného, avšak vytrvalého a neohroženého pochodu od trudných začátků až k vítězství socialismu.*“³¹² Kromě připomenutí nejdůležitějších okamžiků života ve své smuteční řeči Viliam Široký plně využil Zápotockého pověsti „lidového prezidenta“ a dále ji zdůrazňoval: „*Jedna z jeho nejvzácnějších vlastností, které ho činily velkým, byla jeho hluboká lidskost a prostota, jeho pevné, těsné spojení s pracujícími.*“³¹³

Proslov na Václavském náměstí při pohřbu Antonína Zápotockého měl připravený předseda strany Antonín Novotný, budoucí nástupce Antonína Zápotockého. Na rozdíl od projevu Klementa Gottwalda už nebyl zmiňován žádný konkrétní představitel SSSR, o blízkosti obou zemí se mluvilo spíše v obecném měřítku. Rovněž nebyla osobnost druhého komunistického československého prezidenta líčena jako typicky vojenská a vůdčí. Naopak v jeho projevu byly u Zápotockého vyzdvihovány jeho dělnické kořeny a blízkost k obyčejným lidem: „*Revoluční život i cest soudruha Zápotockého se stala ztělesněním celého vývoje československého dělnického hnutí. Převzal a dále rozvíjel odkaz průkopníků dělnického hnutí v naší zemi, mezi nimiž byl i jeho otec Ladislav Zápotocký...Odešel první dělník republiky, ale jeho práce žije...Soudruh Zápotocký hluboce věřil v lid*“³¹⁴ Ve smuteční řeči byl zdůrazněn vztah k spisovatelům a umělcům: „*I problémy naší inteligence, spisovatelů a umělců mu byly blízké, vždy k nim dovedl říci závažná a otevřená slova.*“³¹⁵ Kromě toho, byl vyzdvihován taktéž jeho kladný vztah k mládeži: „*Mladistvý zápal a svěžest ho sblížovaly s mládeží, již rozuměl, kterou dovedl otcovsky nabádat a ukazovat jí radostné perspektivy. Měl za to její lásku.*“³¹⁶

³¹² Rudé právo, 19. listopadu 1957, s. 1.

³¹³ TAMTÉŽ, s. 2.

³¹⁴ Dokumenty o nemoci a úmrtí Klementa Gottwalda, s. 1.

³¹⁵ TAMTÉŽ.

³¹⁶ TAMTÉŽ.

Na pohřbu Antonína Zápotockého pak vystoupil člen předsednictva ÚV KSSS Kliment Jefremovič Vorošilov.³¹⁷ Jeho projev byl podobě laděn jako ten Bulganinův, avšak Antonín Zápotocký v něm nebyl v takové míře vyzdvihován jako jeho předchůdce. Ovšem stejně jako v případě Klementa Gottwalda se objevil odkaz na příznivý vliv dobrých vztahů s východním blokem: „*Soudruh Zápotocký byl věrným přítelem Sovětského svazu, dobře si uvědomoval, že toto přátelství nejen přináší užitek, ale má také mimořádně velký mezinárodní význam.*“³¹⁸ Mimoto nebyla připomínána osobnost Josefa Stalina, nebylo to totiž vhodné, a to z důvodu silné kritiky jeho kultu v rámci XX. sjezdu KSSS.

Na rozdíl od smutečního obřadu za Klementa Gottwalda při pohřbu Antonína Zápotockého nepronášel smuteční projev jen zástupce Sovětského svazu, ale také další dva vyslanci, a to představitelé polské delegace Alexandr Zawadzky a vyslanec ČLR Li Sien-nien. V těchto projevech se řečníci věnovali životu zemřelého a jeho pozitivnímu přínosu pro Československo.³¹⁹

Opět v případě Antonína Zápotockého došlo k přidělování přívlastků, ovšem oproti jeho předchůdci ve výrazně menší míře. Už od počátku byl tento prezident prezentován jako „lidový“. Navíc vzhledem k jeho působení v odborech a jeho původu byl vyzdvihován jeho kladný vztah k dělnictvu, které bylo považováno za jeden z pilířů komunismu. Mimoto byl Zápotocký rovněž přirovnáván k revolucionářům, kteří se zasloužili o lepší postavení obyvatelstva. Oproti Klementu Gottwaldovi už nebyl nazýván jako vůdce a voják, v jeho případě se ve větší míře využívalo přízvisko hospodář, což také souviselo s politickými změnami. V období po Stalinově smrti bylo československé vedení podrobno kritice kvůli klesající životní úrovni obyvatelstva a z toho důvodu byl omezen doposud podporovaný těžký průmysl na úkor lehkého a zemědělství. V případě Zápotockého také nedošlo k vytvoření kultu osobnosti jako u Klementa Gottwalda, a to nejen díky sovětskému vzoru. Velký podíl na této situaci měl rovněž Zápotockého špatný vztah k jeho nástupci Antonínu Novotnému.

Bez smutečních projevů se neobešly ani pohřby dalších komunistických funkcionářů, Václava Noska a Václava Kopeckého. Stejně jako celková podoba

³¹⁷ Rudé právo, 19.listopadu 1957, s. 3.

³¹⁸ TAMTÉŽ.

³¹⁹ TAMTÉŽ.

smutečního obřadu inspirovaly se také proslovy předchozími smutečními řeči. Řečníci byli vybíráni podle postavení zemřelého. Na pohřbu ministra pracovních sil Václava Noska vystoupil s proslovem prezident Antonín Zápotocký. V jeho projevu se objevila snaha pozitivně vykreslit úspěšnost komunistické vlády: „*Radostné je viděti, jak řady těch, kteří se rozešli se starým řádem a nový, lepší život budují, stále rostou a do společné práce se zařazují. S hrdostí je možno sledovat, jak naše socialistická výstavba se rozvíjí a jak v důsledku usilovného snažení miliónů pracujících naše rodná země denně rozkvétá novými díly, který život všech činí stále krásnějšími a šťastnějšími. Radostné je splnění vytyčených cílů se dožívat.*“³²⁰

V případě místopředsedy vlády Václava Kopeckého byl řečník volen s ohledem na jeho vliv v kulturním prostředí a jeho podíl na vývoji ideologie KSČ. Řečníkem na jeho pohřbu se nakonec stal Ladislav Štoll, který byl také spojen s obecným působením totalitní ideologie na literaturu a kulturu.³²¹ Ve svém projevu připomněl Kopeckého život a jeho zásluhy při budování režimu: „*Stojíme nad rakví člověka nám nesmírně drahého, revolučního bojovníka, jenž celý svůj život bezvýhradně zasvětil boji za osvobození dělnické třídy, za šťastný život lidstva, za vítězství komunismu.*“³²² Kromě něj přednesl proslov také místopředseda vlády Jaromír Dolanský, jehož projev se zaměřil na popsání života zemřelého.³²³

5.3 Poslední cesta Prahou a místo pohřbu

Trasa pohřebního průvodu byla stejně jako ostatní náležitosti, které se vztahovaly k uspořádání pohřbu, schvalována hlavním organizátorem, kterým bylo předsednictvo vlády nebo v případě komunistických funkcionářů politické byro ÚV KSČ. Po celé délce byla cesta vyzdobena černými prapory, československými vlajkami, květinami a často byl připraven také hudební doprovod. Smuteční výzdoba byla

³²⁰ Rudé právo, 27. července 1955, s. 1.

³²¹ Jiří KNAPÍK, *Kdo byl kdo v naší kulturní politice 1948–1953*, Praha 2002, s. 233-234.

³²² Rudé právo, 10. listopadu 1961, s. 2.

³²³ TAMTÉŽ, s. 1-2.

v základu podobná, odlišnosti se vyskytují zejména mezi pohřby Jana Masaryka, Edvarda Beneše a komunistickými funkcionáři.

Účast obyvatelstva při této události byla velká a lidé se museli shromáždit ještě před začátkem vlastního obřadu. Pro některé jedince byla účast velmi náročná a hrozilo, že by hlavně starší lidé mohli mít zdravotní problémy. Z toho důvodu byly po celé trase otevřeny lékárny a zdravotní střediska, každých pět set metrů byly navíc ještě umístěny pojízdné lékárny a připraveny byly rovněž sanitky. Kromě pořadatelů pak byly po celé trase průvodu ještě po dvojicích rozmístěny sestry Československého červeného kříže.³²⁴

Každý pohřeb začínal smuteční tryznou, po jejímž skončení vyrazil vlastní smuteční průvod na cestu Prahou. Místa se lišila, opět byla podobnost v případech Jana Masaryka a Edvarda Beneše a mezi obřady za oba komunistické prezidenty. Významný rozdíl představovalo místo pořádání smutečního obřadu. V případě ministra zahraničních věcí a bývalého druhého československého prezidenta byla tryzna pořádána na jiném místě, než kde byla před tím vystavena jejich těla. Od ostatních smutečních obřadů se tyto odlišovaly také výzdobou. Stejná byla samozřejmě černá barva, ale ostatní dekorace byly vyvedeny pouze v národních barvách.³²⁵ Na rozdíl od pohřbu Klementa Gottwalda nebylo potřeba hrát v průběhu smutečního obřadu také sovětskou hymnu a byla použita pouze československá. Další použitá smuteční hudba byla také vybírána podle přání zemřelého a nebyla ovlivněna komunistickou ideologií, hudební doprovod byl tvořen pouze klasickou českou hudbou, například v případě Edvarda Beneše bylo použito *Largo ze symfonie z Nového světa* od Antonína Dvořáka.³²⁶

Podobnost cesty pohřebního konduktu se objevuje mezi smutečním průvodem Jana Masaryka a Edvarda Beneše. V obou případech začínal smuteční kondukt od Pantheonu Národního muzea v Praze, kde probíhala tryzna. Rakve s tělesnými pozůstatky byly do muzea převezeny v noci před dnem pohřbu. V Benešově případě bylo dokonce předsednictvem vlády vydáno nařízení, že převoz má proběhnout

³²⁴ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 897, kart. 1704.

³²⁵ TAMTÉŽ, sign. 25/9, kart. 7.

³²⁶ Lidové noviny, 10. září 1948, s. 1.

v naprosté tichosti.³²⁷ Na bezpečnost a bezproblémový průběh převozu měli za úkol dohlížet pracovníci ministerstva vnitra.

Před budovou muzea bylo vše pečlivě připraveno na uskutečnění smutečního obřadu. Ještě před začátkem obřadu pak byla rakev zaletována, což zařídili pracovníci pohřebního ústavu.³²⁸ Před Pantheonem byla vystavěna speciální tribuna s přístupovou rampou, právě na ní se posléze odehrávaly smuteční projevy. Celková výzdoba se při pohřbu Jana Masaryka a Edvarda Beneše výrazně neodlišovala. Rakev s tělesnými ostatky zemřelého byla umístěna na katafalku v pantheonu Národního muzea a byla překryta československou státní vlajkou. Během tohoto rozloučení byla kolem katafalku postavena čestná stráž, která zde byla připravena ještě před vlastním začátkem smutečního obřadu. Při pohřbu Edvarda Beneše byla složena z osmi nejvyšších představitelů branné moci, byli to armádní generálové Ludvík Svoboda, Bohumil Boček, Zdeněk Novák, divizní generálové Jan Satorie, Michal Širica a brigádní generálové Šimon Drgáč, Rudolf Bulandr a Karel Procházka.³²⁹ V Pantheonu muzea byli shromážděni všichni oficiální smuteční hosté, a to nejbližší rodina, vysoce postavení političtí činitelé, diplomaté, zástupci vysokých škol apod.³³⁰ Smuteční program byl kromě proslovů ještě doplněn hudební produkcí, o kterou se postarali hudebníci Národního divadla. V případě pohřbu ministra zahraničních věcí byl dokonce přítomen i dětský sbor.³³¹

Smuteční obřad při pohřbu Jana Masaryka začal ve dvě hodiny a pohřeb bývalého prezidenta Edvarda Beneše byl zahájen až ve čtyři hodiny odpoledne. Rozdílný začátek byl ovlivněn tím, že pohřeb ministra zahraničí probíhal v sobotu a nebylo tedy nutné řešit problematiku přerušování práce, aby se pohřbu mohli účastnit všichni občané.³³²

Po ukončení programu u Národního muzea z pantheonu rakev vynášeli v obou případech zaměstnanci pohřebního úřadu, od nich ji na rampě před muzeem převzala

³²⁷ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 25/9, kart. 7.

³²⁸ TAMTÉŽ.

³²⁹ TAMTÉŽ.

³³⁰ Rudé právo, 14. března 1948, s. 1; Lidové noviny, 10. září 1948, s. 1.

³³¹ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 25/9, kart. 7.

³³² TAMTÉŽ.

vojenská stráž, která ji teprve umístila na lafetu.³³³ I zde byla přistavena čestná stráž složená z vojáků, tuto povinnost plnili v Benešově případě vojáci z po něm pojmenovaných pluků, které vybírali jejich velitelé.³³⁴ Při pohřbu Jana Masaryka pak stráž kolem lafety kromě vojáků tvořili i zástupci Sokola a legionáři.³³⁵ Pohřební průvod pak v obou případech pokračoval přes Václavské náměstí do ulice 28. října, a poté dál po Národní třídě až k Národnímu divadlu. Zde se smuteční kondukt na chvíli zastavil a oddělili se od něj zástupci vlády, někteří rodinní příslušníci a zahraniční hosté, kteří byli připravenými automobily odvezeni do místa, kde měl být průvod v Praze ukončen. Při pohřbu Jana Masaryka to bylo u Černínského paláce a v případě Edvarda Beneše to byl Justiční palác na náměstí Hrdinů.³³⁶ Z toho důvodu se v tomto bodě trasa pohřebního průvodu Jana Masaryka a Edvarda Beneše odlišuje. V případě ministra zahraničních věcí smuteční kondukt pokračoval přes most Legií, Karmelitánskou ulici, Malostranské náměstí, Nerudovu ulici, Hradčanské náměstí a Loretánské náměstí až k Černínskému paláci.³³⁷ Pohřební průvod bývalého druhého československého prezidenta naproti tomu pokračoval přes Gottwaldovo nábřeží³³⁸, Rašínovo nábřeží, Železniční most, Neklanovu ulici, Sámovu ulici, Mašínovu ulici a Táborskou třídu až na náměstí Hrdinů, kde stál Justiční palác.³³⁹

Jan Masaryk ani Edvard Beneš nebyli pohřbeni přímo v Praze. Ministr zahraničních věcí byl pohřben vedle svého otce a matky v Lánech, ostatky druhého československého prezidenta byly uloženy v hrobce v Sezimově Ústí. K takovému opatření došlo na přání zesnulých a jejich rodinných příslušníků.³⁴⁰ Z toho důvodu pokračovali rodinní příslušníci, členové vlády a zahraniční hosté do těchto míst. Rakve s ostatky zemřelých byly přeloženy do pohřebních automobilů a byly převezeny. Vlastní pohřeb byl tak ukončen mimo Prahu.

³³³ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 25/9, kart. 7.

³³⁴ TAMTÉŽ.

³³⁵ Rudé právo, 14. března 1948, s. 1.

³³⁶ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 25/9, kart. 7.

³³⁷ TAMTÉŽ.

³³⁸ Dnes se jedná o Vltavské nábřeží.

³³⁹ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 25/9, kart. 7.

³⁴⁰ TAMTÉŽ.

K pohřbení těla Jana Masaryka došlo hned týž den. Pohřební vůz z Prahy odjel v pět hodin a do Lán dorazil o půl sedmé odpoledne. Také zde byli přítomni oficiální hosté, tato událost se tedy netýkala pouze rodiny. Na malý hřbitůvek v Lánech nebyla zpočátku vpuštěna veřejnost, která musela počkat před hřbitovem, až vlastní obřad skončí, avšak po té jí byl na hřbitov přístup umožněn. Také zde byly umístěny pohřební věnce a květinová výzdoba, které byly částečně převezeny z Prahy. Celou smuteční atmosféru zvuk lesních rohů, o což se postarali členové Československé filharmonie.³⁴¹

Tělesné ostatky Edvarda Beneše byly převezeny do Sezimova Ústí, ale vlastní pohřeb mohl být vykonán až o den později, protože ještě nebyla zcela dokončena hrobka.³⁴² Rakev s ostatky byla prozatím uložena v Benešově vile, ani v tomto případě nechyběla čestná stráž, která se skládala z vojáků, legionářů a zástupců různých spolků, kteří byli u rakve celou noc. Navíc rovněž na toto místo byly doneseny květinové dary.³⁴³ Při smutečním obřadu, který následoval další den, už nebyla umožněna přítomnost veřejnosti. Pohřbu se účastnili pouze nejbližší rodinní příslušníci, členové vlády, oficiální hosté a zástupci československého tisku, kteří zprostředkovali celý obřad veřejnosti.³⁴⁴ Vlastní pohřeb začal v 11 hodin dopoledne, kdy se rozezněly zvony a tovární sirény. Samozřejmě opět nesměli chybět představitelé vlády. S ohledem na to, že na pohřbu nebyla veřejnost, bylo přihlédnuto k přání rodiny a byl uspořádán církevní obřad. V Sezimově Ústí byli přítomni pražský arcibiskup Josef Beran, českobudějovický biskup Josef Hlouch a další kněží z okolí Sezimova Ústí. O smuteční hudební doprovod se stejně jako v Praze postarala vojenská hudba a vzhledem k místu konání pohřbu byl přítomen také pěvecký sbor Hlahol z Tábora. Nakonec byla zahráná československá hymna, při níž byla rakev spuštěna do hrobu.³⁴⁵

Nejvíce propracovaná a rovněž velmi kontrolovaná byla výzdoba na pohřbu Klementa Gottwalda. V jeho případě bylo jasně nařízeno, že ve všech výkladních

³⁴¹ Český rozhlas, reportáž z pohřbu Jana Masaryka–1948, dostupné online na http://www.zpravy.rozhlas.cz/rozhlasovahistorie/rozhlasovyrok/_zprava/reportaz-z-pohrbu-jana-masaryka-1948--1187067 [1. 10. 2013].

³⁴² NA Praha, fond Úřadu předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 25/9, kart. 7.

³⁴³ Lidové noviny, 10. září 1948, s. 5.

³⁴⁴ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 25/9, kart. 7; Lidové noviny, 12. září 1948, s. 1.

³⁴⁵ Lidové noviny, 12. září 1948, s. 1.

skříních po celé trase musí být umístěny portréty zemřelého prezidenta s černou stuhou v pravém rohu. Mimo to na každém vhodném místě na domech musely být vyvěšeny československé a sovětské vlajky spuštěné na půl žerdi nebo černé smuteční prapory. Během průchodu smutečního konduktu pak hrál *Pochoronnyj marš* neboli *Pochod padlých revolucionářů*.³⁴⁶ Stejný hudební doprovod byl využitý také v případě pohřbu Antonína Zápotockého, přitom v obou případech šlo o reprodukovanou hudbu. Na předešlých smutečních obřadech byla využívána k tomuto účelu živá vojenská hudba.³⁴⁷

Na rozdíl od předešlých dvou pohřbů se tryzna za Klementa Gottwalda a Antonína Zápotockého odehrávala přímo ve Španělském sále v místě vystavení tělesných ostatků. Výzdoba a hudební doprovod byly laděny podle jasného řádu. Dominovaly odkazy na komunistickou ideologii a přátelství se Sovětským svazem. Kromě československých státních vlajek byly přichystány také sovětské vlajky a smuteční černé prapory. Květinová výzdoba byla taktéž vyvedena v rudé barvě, až na drobné výjimky, které tvořily malé kytice, které donesli truchlíci. V případě Klementa Gottwalda to byla kytička fialek od jeho ženy.³⁴⁸ Hudební doprovod byl také odlišný, byly zahrány dvě hymny, československá a sovětská.³⁴⁹ Kromě tohoto hudebního doprovodu byl zahrán již zmiňovaný *Pochod padlých revolucionářů*.³⁵⁰ Navíc jakmile vlastní obřad v jednu hodinu začal, rozezněly se všude v republice sirény³⁵¹, které také označovaly dobu, kdy se mělo dodržovat pět minut ticha.³⁵² Těchto tryzen se účastnili všichni oficiální hosté, ostatní čekali před Hradem nebo až na Václavském náměstí.

Pohřby jednotlivých komunistických funkcionářů byly velmi podobné a vycházely ze smutečních obřadů předešlých. Pohřeb prvního komunistického prezidenta Klementa Gottwalda z části vycházel z pohřebního obřadu, který byl připraven pro Tomáše G. Masaryka.³⁵³ Ovšem organizátoři pohřbu se mohli inspirovat také v Moskvě, kde krátce před tím probíhal pohřeb Josefa Stalina. Ostatně smuteční obřady za oba

³⁴⁶ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 897, kart. 1704.

³⁴⁷ TAMTÉŽ, sign. 25/9, kart. 7.

³⁴⁸ Rudé právo, 20. března 1953, s. 2.

³⁴⁹ Obrana lidu, 20. března 1953, s. 3.

³⁵⁰ *Dokumenty o nemoci a úmrtí Klementa Gottwalda*, s. 56.

³⁵¹ Na některých místech byly k tomuto účelu využity kostelní zvony.

³⁵² TAMTÉŽ, s. 57.

³⁵³ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 897., kart. 1704.

komunistické prezidenty byly v podstatě stejné a dokonce začínaly ve stejnou dobu, v jednu hodinu po poledni. V jejich případech se už v takové míře nehledělo na problém přerušování práce v závodech.

Rakev s tělesnými ostatky byla na lafetu taženou koňským spřežením, naložena přímo před pražským Hradem. V případě Klementa Gottwalda rakev nesenou důstojníky armády ze Španělského sálu vyprovázeli významní českoslovenští komunisté Antonín Zápotocký, Viliam Široký, Jaromír Dolanský, Karol Bacílek, Václav Kopecký a Antonín Novotný. Tuto čestnou stráž doplňovali členové zahraničních delegací: první náměstek předsedy Rady ministrů a ministr obrany SSSR maršál Nikita A. Bulganin, předseda státní administrativní rady a ministr zahraničních věcí Čínské lidové republiky Ču En-laj a předseda Rady ministrů Mongolské lidové republiky Jumdzagin Cedenbal.³⁵⁴ Při pohřbu Antonína Zápotockého tuto službu zemřelému prokázali rovněž členové politického byra ÚV KSČ a zahraniční hosté: předseda prezidia Nejvyššího sovětu, člen předsednictva Ústředního výboru Komunistické strany Kliment Vorošilov a člen politického byra Ústředního výboru Polské komunistické strany Aleksander Zawadzki.³⁵⁵

Z pražského hradu vyšel smuteční průvod Matyášovou branou a pokračoval po třídě Obránců míru³⁵⁶ směrem na Letnou. Pohřby komunistických vůdců se také oproti předchozím odlišovaly tím, že se smuteční kondukt zastavoval na Letenské pláni, kde jim poslední poctu prokazovala armáda. Vojenské složky hrály při pohřbech komunistických prezidentů vůbec důležitou roli, a to nejen proto, že prezident byl vrchním velitelem vojska. Komunistický režim rovněž touto formou prezentoval svou vojenskou sílu. Prezentace vojenské připravenosti a odhodlanosti bojovat se objevila také při pohřbu prvního československého prezidenta Tomáše G. Masaryka, což tehdy souviselo se silicím nacistickým Německem.³⁵⁷ Na Letenské pláni byla umístěna tribuna, ze které za normálních okolností prezident pozoroval vojenské přehlídky. Právě před ní

³⁵⁴ Rudé právo, 20. března 1953, s. 2.

³⁵⁵ Rudé právo, 19. listopadu 1957, s. 2.

³⁵⁶ Dnes se jedná o ulici Milady Horákové.

³⁵⁷ Archiv České televize, historie CS, pohřby prezidentů, dostupné online na <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/exkluzivne-na-ct24/historie-cs/169149-pohrby-prezidentu/> [1. 7. 2013].

zastavila lafeta. Ovšem poslední poctu nevzdali svému zesnulému veliteli pouze vojáci, ale také další ozbrojené složky jako Sbor národní bezpečnosti a Lidové milice.³⁵⁸

Z letenských plánů smuteční kondukt pokračoval až k Národnímu muzeu, kde byla stejně jako při státních pohřbech Jana Masaryka a Edvarda Beneše nachystána tribuna, odkud byly pronášeny projevy. Celková podoba výzdoby se ovšem lišila. Tribuna byla potažena rudým sukem a to bylo doplněno černým flórem. Kromě barvy byla dalším odkazem na komunistickou stranu a Sovětská svaz zlatá pěticípá hvězda, který se nacházela uprostřed tribuny. V blízkosti této hvězdy pak byly ve stejné barvě vyvedeny iniciály zemřelého prezidenta. Celá scéna pak byla doplněna o řecké ohně.³⁵⁹ V případě Klementa Gottwalda byla výzdoba ještě doplněna o jeho velký portrét v černém rámu, který byl umístěn v průčelí muzea. U Národního muzea byla rakev sejmuta z lafety a byla umístěna na katafalk, který se nacházel před vlastní tribunou. V této chvíli opět zazněly jak československá, tak i sovětská státní hymna a dělostřelecké salvy.³⁶⁰

Po skončení smutečního obřadu na Václavském náměstí se už neužívala lafeta tažená koňmi, ale v případě Klementa Gottwalda byla použita motolafeta a při pohřbu Antonína Zápotockého pohřební automobil.³⁶¹ V tomto okamžiku se cesta pohřebního konduktu liší. Smuteční průvod Klementa Gottwalda se ubíral třídou Vítězného únor³⁶² směrem k památníku na Vítkově. Jeho tělo mělo být uchováno balzamováním a nesměřovalo tedy do krematoria. Při pohřbu jeho nástupce Antonína Zápotockého už nebylo počítáno s balzamací a rakev s ostatky tedy zamířila přímo do krematoria ve Strašnicích.³⁶³ Tyto obřady nebyly přístupné pro veřejnost a účastnila se jich pouze rodina a oficiální hosté.

Pohřby dalších dvou zkoumaných komunistických funkcionářů se podobaly výše popsaným aktům.³⁶⁴ Místa odkud pohřební průvody vycházely, byla určena také pro

³⁵⁸ *Dokumenty o nemoci a úmrtí Klementa Gottwalda*, s. 57; Rudé právo, 19. listopadu 1957, s. 2.

³⁵⁹ Na tribuně byly umístěny lampy s tzv. „řeckým ohněm“, tedy hořlavou kapalinou.

³⁶⁰ Obrana lidu, 20. března 1953, s. 3.

³⁶¹ *Dokumenty o nemoci a úmrtí Klementa Gottwalda*, s. 59; Rudé právo, 19. listopadu 1957, s. 3.

³⁶² Dnes se jedná o Wilsonovu ulici.

³⁶³ Rudé právo, 19. listopadu 1957, s. 3.

³⁶⁴ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign 22.37, kart. 3031.

vystavení těla zemřelého. Umístění bylo vybíráno s ohledem na komunistickou ideologii. V případě Václava Noska byla vybrána výstavní síň v domě U Hybernů, která běžně sloužila k prezentaci komunistického režimu.³⁶⁵ Při pohřbu Václava Kopeckého bylo tělo vystaveno přímo ve vestibulu budovy ÚV KSČ.³⁶⁶

Výzdoba těchto prostor byla podobná, na katafalku byla umístěna rakev s ostatky zemřelého, která byla zahalena státní vlajkou, a kolem byla připravena květnová výzdoba a pohřební věnce. Poblíž katafalku byly rozmístěny rovněž podušky s vyznamenáními a řády zemřelého.³⁶⁷

Vlastní smuteční obřad začal ve dvě hodiny odpoledne a jeho trasa se lišila s ohledem na místo, odkud kondukt vycházel. Pohřební průvod Václava Noska pokračoval po třídě Na Příkopě na Václavské náměstí k Národnímu muzeu, kde byla zahrána pouze československá hymna. Odsud pak byla rakev převážena autem do krematoria ve Strašnicích, kde proběhlo poslední rozloučení se zemřelým.

Při pohřbu Václava Kopeckého průvod směřoval přes nábřeží První československé brigády, Revoluční třídu přes náměstí Republiky k Prašné bráně, kde byla rakev s ostatky přenesena do automobilu a ten přes ulici Na Příkopě a Václavské náměstí směřoval opět do krematoria ve Strašnicích, kde pokračoval smuteční obřad. Na nádvoří krematoria, kde byly přichystány řecké ohně, se shromáždili oficiální hosté a rodina zemřelého. Veřejnost na tomto obřadu přítomna nebyla. Celý obřad byl doplněn smuteční hudbou, která byla volena podobně jako v případě předchozích pohřbů. V případě Václava Noska to byl tradičně užívaný *Pochod padlých revolucionářů* a při pohřbu Václava Noska hudba Antonína Dvořáka.³⁶⁸

³⁶⁵ V domě U Hybernů se konaly výstavy, se svým tématem vztahovaly ke komunistickému režimu. V srpnu roku 1961 zde například probíhala expozice s názvem „40 let KSČ“.

³⁶⁶ Sídlo ÚV KSČ se nacházelo v Praze na Nábřeží Ludvíka Svobody.

³⁶⁷ TAMTÉŽ.

³⁶⁸ Rudé právo ze dne 8. srpna 1961; NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign 22.37, kart. 3031.

5.4 Struktura pohřebního konduktu

Pohřební průvody ve 20. století vycházely z tradic panovnických popřípadě šlechtických, jejichž původ můžeme hledat ve středověkých funerálních slavnostech. Řazení smutečního konduktu bylo velmi důležité, protože odkazovalo na uspořádání dobové společnosti.³⁶⁹ Obecně platí, že nejdůležitější osobnosti se nacházely co nejbližě ostatkům zemřelého. V případě československých státních pohřbů s vojenskými poctami byla rakev vezena na dělové lafetě. Právě využití lafety představovalo jednu ze souboru vojenských pohřebních poct, které byly po válce určovány Vojenským služebním řádem A-I-1. Přímou užití lafety pak schvalovalo Ministerstvo národní obrany.³⁷⁰

Na podobu pohřebního průvodu byl kladen velký důraz, protože tento způsob rozloučení byl určen široké veřejnosti. Pohřební procesí pak rovněž představovalo možnost reprezentace státní ideologie. Navíc od pohřbu prvního československého prezidenta Tomáše G. Masaryka je celý smuteční obřad filmován a sledován rozhlasem a proto jej můžou sledovat a prožívat také obyvatelé mimo místo, kde se pohřeb odehrával.

Způsob uspořádání předmětů a osob v pohřebním průvodu bylo dvojí. Prvním typem organizace v konduktu byl lineární směr, to znamená, že nejdůležitější objekty se nacházely mezi prvními. Toto pravidlo bylo využíváno zejména u předmětů, které byly nesený v průvodu, například se to vztahovalo ke smutečním věncům. Druhá linie řazení byla dvousměrná, což znamená, že důležitost přítomných osob stoupala s jejich blízkostí k lafetě a klesala směrem k okrajům pohřebního průvodu.³⁷¹ Lafeta s rakví s tělesnými ostatky zemřelého totiž tvořila centrum a nejdůležitější místo v celém smutečním konduktu.

Uspořádání konduktu bylo předem určeno a jeho sestavování bylo přísně kontrolováno. Pro lepší kontrolu byl celý průvod rozdělen na jednotlivé skupiny, z

³⁶⁹ P. KRÁL, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, s. 191.

³⁷⁰ Vojenský historický ústav Praha, vojenské pohřební pocty, dostupné online na <http://www.acr.army.cz/scripts/file.php?id=99475&down=yes> [8. 10. 2013].

³⁷¹ P. KRÁL, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, s. 196–197.

nichž každá měla své pořadatele.³⁷² Každý z účastníků průvodu musel mít u sebe pozvánku, kde bylo vyznačeno, které místo dotyčnému náleží.³⁷³ O obsazení konduktu se staral úřad předsednictva vlády, jehož pracovníci měli za úkol rozesílat pozvánky na pohřeb důležitým spolkům a korporacím. Tomuto úřadu také chodily žádosti od jednotlivých subjektů, aby jim bylo místo přiděleno.³⁷⁴

V případě Jana Masaryka a Edvarda Beneše se pohřební průvod začínal shromažďovat v blízkosti Národního muzea v okolních ulicích.³⁷⁵ Tomuto účelu sloužila Stalinova třída³⁷⁶ a v případě potřeby byly k tomuto účelu využívány další blízké ulice.³⁷⁷ Uspořádání celého pohřebního konduktu zabralo necelou hodinu a tomu odpovídal také čas setkání jednotlivých účastníků před začátkem vlastního smutečního obřadu. Všechna opatření v tomto ohledu schvaloval úřad předsednictva vlády a na správné provedení všech úkonů dohlížela pořádková služba.³⁷⁸

Stejně jako trasa, tak i struktura pohřebního průvodu byla při pohřbu Jana Masaryka a Edvarda Beneše skoro stejná. Pohřební průvod byl rozdělený na dvě části a pomyslný střed tvořila lafeta s ostatky zemřelého. První část pohřebního konduktu byla tvořena vojskem a jednotlivými korporacemi, přičemž úplně v čele byla umístěna jezdecká četa. Na nejvýznamnějších místech, za rakví s ostatky zemřelého, pak měli mít své místo členové nejbližší rodiny.³⁷⁹ Při pohřbu Jana Masaryka byla ale rodina spolu s předsedou vlády odvezena přímo do Lán, kde měl být zesnulý ministr pohřben. V tomto případě šli za rakví vládní činitelé. Zástupcem prezidenta republiky se stal předseda ústavodárného shromáždění Josef David.³⁸⁰ V případě Edvarda Beneše pak přímo za rakví kráčela jeho manželka Hana Benešová s dalšími členy rodiny.³⁸¹ Za

³⁷² NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign 897., kart. 1704.

³⁷³ TAMTÉŽ, sign. 25/9, kart. 7.

³⁷⁴ TAMTÉŽ.

³⁷⁵ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 25/9, kart. 7.

³⁷⁶ Dnes se jedná o Vinohradskou ulici.

³⁷⁷ Při pohřbu Edvarda Beneše se průvod řadil ve Washingtonově a Hooverově ulici.

³⁷⁸ NA Praha, Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1958, inv. č. 297, sign. 25/9, kart. 7.

³⁷⁹ TAMTÉŽ.

³⁸⁰ Rudé právo, 14. března 1948, s. 1.

³⁸¹ Rudé právo, 9. září 1948, s. 1.

nejbližšími členy rodiny pak měli své místo členové vlády, další důležití představitelé státní správy a zástupci zahraničních delegací. Členění průvodu za lafetou bylo stejné ve všech zkoumaných případech státních pohřbů, jednotlivé smuteční obřady se lišily pouze počtem zastoupených politických organizací podle dobových požadavků.

Mimo zahraničních diplomatů se pohřbu účastnili také cizí novináři a členové tiskových agentur, jejichž přítomnost byla regulována organizátorem pohřbu, tedy úřadem předsednictva vlády. Vlastní seznam agentur vytvářelo ministerstvo informací, které vydávalo pro úřad předsednictva vlády doporučení.³⁸² Výběr zahraničních novinářů a jejich přítomnost na pohřbu byla velmi důležitá, protože jejich prostřednictvím mohla československá vláda jasně prezentovat směřování své zahraniční politiky.

Kromě zahraničních novinářů byli na pohřbu samozřejmě zastoupeni také českoslovenští zástupci médií, kteří měli svá místa nejen v průvodu, ale také kolem trasy, kterou se kondukt ubíral. Povolení k zaznamenání pohřbu získala ČTK, pražský tisk, některé mimopražské noviny a velký důraz byl kladen také na přítomnost obrazových listů.³⁸³ Kromě tisku pak byla vyžadována přítomnost Československého rozhlasu, který svým vysíláním zprostředkoval živě smuteční obřad do celého Československa.

Pohřeb Jana Masaryka a Edvarda Beneše měl být pohřbem národním, jako vyjádření, že tyto dvě osobnosti se ve velké míře zasloužili o národ. Z toho důvodu bylo jednotlivým skupinám vyslanců různých organizací doporučováno, aby jejich členové v co největším počtu dorazili v krojích.³⁸⁴ Kromě toho bylo delegacím rovněž doporučeno, aby dorazily s co největším počtem svých praporů a dalších insignií.

Výběr spolků, které se pohřbu účastnily, souvisel jako ostatní organizační prvky s požadavky doby. Mimoto se v přítomnosti jednotlivých spolků odrážely rovněž potřeby organizátora a svůj vliv měly také osobní vlastnosti zemřelého. V případě těchto dvou pohřbů se objevují organizace, které byly nějakým způsobem spojeny s

³⁸² NA Praha, Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1958, inv. č. 297, sign. 25/9, kart. 7.

³⁸³ TAMTÉŽ, sign. 897., kart. 1704.

³⁸⁴ TAMTÉŽ, sign. 25/9, kart. 7.

válkou, například Spolek pro obnovu Lidic a Svaz osvobozených politických vězňů.³⁸⁵ Celý smuteční obřad pořádala komunistická strana, z toho důvodu nemohly chybět organizace propagující její myšlenky, například byli přítomni delegáti Revolučních odborových hnutí, Svazu přátel SSSR a Svazu národní revoluce. Vliv osobnosti zesnulého se odrážel také v přítomnosti zástupců legionářů. V případě Jana Masaryka byla z výše uvedeného důvodu například proto vybrána deputace studentstva z gymnázia Charlotty Masarykové.

V průvodu pak nesměly chybět osoby odkazující na vzdělání a vědecký život v Československu, šlo o rektory vysokých škol, prezidenty akademií a učených společností. V případě Jana Masaryka se oproti ostatním dostalo speciálního místa pedelovi z Masarykovy univerzity, který uzavíral první část pohřebního průvodu.³⁸⁶ Význam Masarykovy univerzity byl zjevný, na jejím založení měl totiž velký podíl Masarykův otec, Tomáš G. Masaryk.

Důležitá byla rovněž přítomnost zástupců důležitých československých organizací. V pohřebním průvodu nesměly chybět hasičské spolky, delegace tělocvičných společností, jako byl Sokol, Junák a Orel a členové spolků mládeže, jako například Svazu české mládeže a Ústředního svazu československého studentstva. Přítomnost členů Sokola mělo na pohřbech „národních vůdců“ tradici, která byla spojena s 19. stoletím, kde suplovali vojenské složky, které byly spojeny s panovnickými pohřby.³⁸⁷ Ovšem přítomnost Sokolů se při Benešově pohřbu ukázala jako problematická a do vlastního průvodu se nakonec dostala jen menší symbolická skupinka.³⁸⁸ Zato při pohřbu Jana Masaryka hrála delegace sokolských spolků velmi důležitou roli, a to nejen v úloze členů pohřebního průvodu, ale také jako pomocní organizátoři celé události. Jejich přítomnost řídilo společně ministerstvo národní obrany a školství.³⁸⁹

³⁸⁵ NA Praha, Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1958, inv. č. 297, sign. 25/9, kart. 7.

³⁸⁶ TAMTÉŽ.

³⁸⁷ L. VELEK, *Stáří, smrt a pohřeb politických vůdců*, Plzeň 2000, s. 307.

³⁸⁸ Rudé právo, 9. září 1948, s. 1.

³⁸⁹ NA Praha, Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1958, inv. č. 297, sign. 25/9, kart. 7.

Podobně jako u příležitosti dalších smutečních obřadů, ani zde nedostali zástupci jednotlivých církví významnější čelní místa v těsné blízkosti lafety. Zástupci jednotlivých církví se objevili až ke konci druhé části pohřebního průvodu a nebyla jim věnována větší pozornost. V případě Jana Masaryka se v první části průvodu mezi korporacemi objevila také Rada židovských náboženských obcí, což mohlo ukazovat na snahu pořadatelů pohřbu o znovu začlenění židovské menšiny do společnosti po ukončení druhé světové války.

V první části průvodu byli vždy řazeni nosiči smutečních věnců, které pocházely od důležitých osobností a úřadů, za nimi následovaly květinové vozy. Úplně první byl nesen věnec od prezidenta republiky, jako poslední pak věnec od rodiny. Toto pořadí je zajímavé a může vypovídat o vytěsnění rodiny z pořádání pohřebního obřadu.³⁹⁰

Samozřejmostí u státních pohřbů byla přítomnost vojska, které hrálo v průběhu smutečního konduktu důležitou roli. Příslušníci armády zajišťovali všechny vojenské pocty. Vojenské jednotky se v průvodu neobjevovaly pouze na jednom místě, ale tvořily významnou část jak v první, tak v druhé části smutečního konduktu. Všechny státní pohřbení průvody byly zahajovány vojenskou jízdní četou.³⁹¹

Pro výběr vojáků, kteří se měli účastnit pohřbu, platila různá kritéria, naprosto nemyslitelná byla například jakákoliv známka nemoci. Pro zúčastněné pak byly vydány požadavky na výstroj, kterou měl tvořit bezvadný vycházkový stejnokroj v barvě khaki, kožený služební pas, rukavice předepsané barvy a československá vyznamenání in natura. Všichni vojáci pak byli řazeni podle služebních hodností bez ohledu na organizační příslušnost.³⁹²

Pokud to bylo možné, tak byli vybíráni vojáci z oddílů, které nesly jméno po zemřelé osobnosti, jako například v případě druhého československého prezidenta. Tehdy byli přítomni zástupci několika pluků Edvarda Beneše.³⁹³

³⁹⁰ Pro srovnání L. VELEK, *Stáří, smrt a pohřeb politických vůdců*, s. 298–308.

³⁹¹ NA Praha, Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1958, inv. č. 297, sign. 25/9, kart. 7.; NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 897., kart. 1704.

³⁹² NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 897., kart. 1704.

³⁹³ TAMTÉŽ, sign. 25/9, kart. 7.

Pro žádoucí průběh pohřbu bylo využíváno také dělostřelectvo, které obstarávalo slavnostní salvy doprovázející smuteční obřad na Václavském náměstí. Jednotky dělostřelectva byly umístěny v Riegrových sadech, a v případě pohřbu Edvarda Beneše také přímo na Náměstí hrdinů.³⁹⁴ Mimoto byly na Benešově pohřbu přítomny také jednotky letectva, které přelétávaly nad trasou smutečního průvodu. Další důležitou roli sehráli příslušníci letectva mimo Prahu, když doprovázeli automobil s Benešovou rakví až do Sezimova Ústí, odkud se následně vrátili do Prahy.³⁹⁵

Vojáci byli využíváni také v tzv. pohyblivých špalírech, které obklopovaly celý kondukt a v případě potřeby měly zabránit případnému narušení smutečního obřadu. Příslušníky armády při tomto úkolu doplňovali zástupci StB, SNB, legionářů, lidových milic a dělnictva.³⁹⁶

V zadní část pohřebního průvodu, kde se nacházely už méně významné osoby, nebyla vlastní organizace tak přísná. Jednotliví účastníci průvodu už neměli přesně stanovené místo a zařazovali se podle toho, kdy dorazili na shromaždiště. Vlastní průvod pak uzavíraly opět vojenské jednotky.

Pohřeb Edvarda Beneše se od ostatních lišil speciálními bezpečnostními opatřeními, které se mimo jiné odrazily, také v podobě smutečního průvodu. Ještě na smutečním obřadu ministra zahraničních věcí byli přítomni zástupci Sokola, kteří dokonce tvořili část čestné stráže kolem lafety a vypomáhali také v pořádkové službě. Jejich přítomnost a rozmístění v konduktu a kolem trasy pohřbu mělo na starosti ministerstvo národní obrany a ministerstvo školství.³⁹⁷ Ovšem při pohřbu Edvarda Beneše už toto možné nebylo. Zástupci Sokola byli ještě přítomni při vystavení těla bývalého prezidenta v jeho vile v Sezimově Ústí, avšak na smutečním obřadu v Praze se již neobjevili. Zpočátku organizátoři s účasti členů Sokola počítali, do Prahy mělo dorazit okolo 15 000 jeho příslušníků v krojích. Pohřeb se ovšem konal v době, kdy v této organizaci probíhala čistka,³⁹⁸ a pořadatelé dostali nedlouho před začátkem smutečního obřadu obavy, že by pietní akt mohl být využit k projevu odporu vůči vládě

³⁹⁴ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 25/9, kart. 7.

³⁹⁵ TAMTÉŽ.

³⁹⁶ TAMTÉŽ.

³⁹⁷ TAMTÉŽ.

³⁹⁸ K. KAPLAN, *Československo v letech 1948-1953*, s. 170.

nebo dokonce k pokusu o puč. Z rozhodnutí vlády byly zrušeny zvláštní vlakové a autobusové spoje, které mířily do Prahy. Roli Sokolů převzali zástupci státní veřejné bezpečnosti a členové lidových milic, kteří také hlídali cesty do hlavního města a znemožňovali cestu příslušníků Sokola do Prahy.³⁹⁹ Jednotky lidových milic pocházely zejména z pražských závodů: „*Pohotovost dělnictva se projevila i v tom, že v četných místech nastoupili dělnické milice. Milice z pražských závodů již v dopoledních hodinách vyšly v plném počtu na Václavské náměstí a do Národní třídy. Modré haleny dělníků vroubily poslední cestu dr. Edvarda Beneše a zdůrazňovaly tak důstojnost pohřbu a úctu k zesnulému, kterou zamýšlela reakce pošpinit.*“⁴⁰⁰

Vše bylo prezentováno tak, že „reakční živly“ chtějí zneuctit památku bývalého československého prezidenta. V rámci komunistické propagandy bylo z tohoto činu okamžitě obviněno působení zahraničí.⁴⁰¹ Samozřejmě bylo nutné vyzdvihnout, že o potlačení těchto nebezpečných sil si požádalo samo obyvatelstvo a komunistická vláda uposlechla „hlasu lidu“. Nebezpečí ohrožení průběhu pohřbu bylo také využito k obhájení únorových změn: „*Avšak pracující lid pohotově odpověděl na záměry reakčních nepřítel republiky. Téměř ve všech továrnách se sešli dělníci a zaměstnanci před nástupem do práce k celozávodním schůzím. Na těchto schůzích vystoupili mluvčí osazenstev, kteří informovali shromáždění o záměrech reakce. Ohlas dělnictva byl všude živelný a jednotný. Dělnická třída si znovu uvědomila, že reakce, která byla poražena v únoru, chce využít poslední příležitosti a nezastavuje se ani před pietní chvílí pohřbu. Pracující lid projevil všude krajní rozhořčení nad temnými pokusy o protistátní akce a pevnou rozhodnost do všech důsledků je znemožnit a podněcovateli těchto akcí tvrdě zúčtovat.*“⁴⁰² V tomto smyslu bylo také nutné ukázat věrnost pracujících nejen vládě, ale rovněž samotnému prezidentovi republiky, který reprezentoval komunistickou stranu: „*Dělnická třída znovu manifestovala svou věrnost prezidentu Klementu Gottwaldovi a vládě Národní fronty. To se výrazně projevilo*

³⁹⁹ Archiv České televize, historie CS, pohřby prezidentů <http://ceskatelevize.cz/porady/10150778447-historie-cs/212452801400011-pohrby-prezidentu/video/> [20. 9. 2013].

⁴⁰⁰ Lidové noviny, 10. září 1948, s. 2.

⁴⁰¹ TAMTÉŽ.

⁴⁰² TAMTÉŽ.

*v tisících rezolucí, jež osazenstva zaslala prezidentu republiky, vládě, ústřednímu výboru komunistické strany a Ústřednímu akčnímu výboru Národní fronty.*⁴⁰³

Taktéž v Sezimově Ústí byl složen menší pohřební průvod, který byl ovlivněn tím, že obřad byl církevní, ale jinak byl organizován podobně jako oficiální kondukt v Praze. V čele smutečního procesí byl nesen kříž a za ním postupovali církevní činitelé, následovala rakev, která byla zahalena státní vlajkou. Stejně jako v Praze šli hned za rakví nejbližší rodinní příslušníci, konkrétně manželka a Benešův bratr a další příbuzní a přátelé prezidenta. Dalšími členy průvodu byli členové československé vlády.⁴⁰⁴

Při pohřbu obou komunistických prezidentů byla struktura smutečního konduktu odlišná. Lafeta už nebyla v pomyslném středu pohřebního průvodu, ale na jeho začátku. Před lafetou se nacházela pouze vojenská jízdní četa, vojáci s věnci a někteří důstojníci. Stráž kolem rakve byla tvořena pouze důstojníky a vojáky Československé armády. Na čestném místě před lafetou byla vysokými důstojníky armády na sametových poduškách nesená četná vyznamenání, která byla zapůjčena od úřadu předsednictva vlády. V případě Klementa Gottwalda to byly Zlatá hvězda hrdiny práce, Řád budování socialistické vlasti, Řád republiky, Řád práce, vyznamenání Za zásluhy o výstavbu, vyznamenání za Vynikající práci, vyznamenání Za statečnost a Řád Slovenského národního povstání.⁴⁰⁵

Nejdůležitější místo za rakví patřilo stejně jako v předešlých dvou případech nejbližším rodinným příslušníkům. Při pohřbu Klementa Gottwalda šla hned za lafetou jeho žena Marta a dcera Marta Gottwaldová-Čepičková. Objevil se problém s umístěním člena sekretariátu předsednictva ÚV KSČ a Gottwaldova zetě Alexeje Čepičky, který měl správně doprovázet svou manželku Martu. Avšak ta musela jít se svou matkou sama právě kvůli možným sporům o politickou moc. Ministr Čepička by totiž mohl být československým obyvatelstvem považován za možného Gottwaldova nástupce. Jeho místo tedy bylo spolu s dalšími významnými stranickými a státními funkcionáři až za vlastní prezidentovou rodinou.⁴⁰⁶ Při pohřbu Antonína Zápotockého nejbližší rodinu představovala prezidentova manželka Marie Zápotocká.⁴⁰⁷

⁴⁰³ Lidové noviny, 10. září 1948, s. 2.

⁴⁰⁴ Lidové noviny, 12. září 1948, s. 1.

⁴⁰⁵ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign 897., kart. 1704.

⁴⁰⁶ J. PERNES, *Takoví nám vládli*, s. 158.

Za členy rodiny pak s několikametrovým odstupem v jedné řadě postupovali vysocí straničtí činitelé, v případě smutečního obřadu Klementa Gottwalda členové sekretariátu ÚV KSČ a předsednictva vlády. Spolu s nimi také kráčeli zástupci SSSR. Toto prestižní místo v průvodu potvrzovalo důležitost delegace Sovětského svazu. Při pohřbu Antonína Zápotockého už vyslanec Komunistické strany Sovětského svazu takové výsadní místo neměl a byl zařazen do skupiny ostatních zahraničních hostů, a to na první místo.⁴⁰⁸ Až za touto skupinou měli v konduktu své místo další členové předsednictva strany, vedoucí delegáti dalších spřátelených zemí a stran, zástupci užšího předsednictva ÚAV NF a tajemníci ÚV KSČ.⁴⁰⁹ Při pohřbu Antonína Zápotockého se již objevili oficiální zástupci ze západních zemí, například z Rakouska, Velké Británie a USA.⁴¹⁰

Teprve za nimi šli českoslovenští ministři, další představitelé ÚV KSČ a ÚV KSS, zahraniční diplomaté a attache, členové širší rodiny a zástupci jednotlivých krajů. Krajské delegace se ovšem neskládaly pouze ze zástupců Národních, krajských a okresních výborů, ale jejich členy byli také přední dělníci, vyznamenaní pracovníci a předsedové nejlepších JZD.⁴¹¹ Zvláště pak v průvodu kráčeli zástupci hlavního města Prahy.

Rovněž pohřby komunistických funkcionářů se měly stát národní manifestací, a proto byla velká část průvodu složena ze zástupců různých organizací, závodů. Opět byl kladen důraz na to, aby co nejvíce zástupců přišlo v krojích a se zástavami svých institucí. Důležité bylo ukázat podporu dělníků, kteří byli Komunistickou stranou považováni za nejdůležitější oporu. Velký důraz byl tudíž kladen na přítomnost delegací z velkých a významných podniků, jejich pohřbu se například účastnili zástupci závodů V. Lenina v Plzni a Třineckých železáren V. M. Molotova.⁴¹² Žádoucí bylo také, aby byly přítomni zástupci podniků, které nesly jméno zemřelé osobnosti.

⁴⁰⁷ Rudé právo, 19. listopadu 1957, s. 2.

⁴⁰⁸ TAMTÉŽ.

⁴⁰⁹ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign 897., kart. 1704.

⁴¹⁰ Rudé právo, 19. listopadu 1957, s. 2.

⁴¹¹ NA Praha, fond Ústřední výbor 1948 – 1989, Praha – politické byro 1954 – 1962, arch. j. 211-212/2, svazek 157.

⁴¹² NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign 897., kart. 1704.

V průvodu se také musel objevit odkaz na Gottwaldovu podporu vzdělání a umění, a to ve formě přítomnosti členů československých vysokých škol a akademií, zástupců svazu umělců, hudebníků a novinářů. Zvláště pak byli zařazeni držitelé a laureáti státních cen a nositelé řádů. Zástupci církví měli s ohledem na veřejnost ve smutečním konduktu také své místo, avšak jejich zastoupení nebylo tak výrazné.⁴¹³

Způsob organizace a struktura smutečního konduktu, v případě Václava Noska a Václava Kopeckého, vycházela ze smutečních obřadů, které byly dříve připraveny pro Jana Masaryka a Edvarda Beneše. Vlastní složení konduktu vycházelo z uspořádání pohřebního průvodu ministra zahraničních věcí a druhého československého prezidenta, a to hlavně v umístění lafety s rakví a pozice krojovaných delegací.⁴¹⁴ Rovněž těmto dvěma funkcionářům se totiž dostalo vojenské pocty a jejich rakev byla vezena na dělostřelecké lafetě, a ta byla umístěna přibližně uprostřed smutečního konduktu.⁴¹⁵ Naopak podobnost se smutečními průvody komunistických prezidentů představuje nošení různých vyznamenání přímo před lafetou.

Struktura konduktu byla sice podobná, ale jednotlivé skupiny byly zastoupeny v menším množství. V civilní části průvodu byli zařazeni zástupci jednotlivých delegací, např. deputace ze závodů, vesnic, stranických organizací, úřadů a škol, vědečtí pracovníci a umělci, zástupci kulturních a osvětových zařízení.⁴¹⁶ Kromě těchto vyslanců měly v průvodu své místo taktéž zástupci Národní fronty a náměstci všech ministerstev.⁴¹⁷

Přestože byly pohřby těchto komunistických funkcionářů pořádány ve skromnější míře, tak se také neobešly bez vojenské asistence, která jim byla přidělena na základě žádosti úřadu předsednictva vlády.⁴¹⁸ V případě těchto pohřbů byla připravena vojenská jednotka o síle praporu, dohromady o třech rotách, k tomu byl navíc přiřazen dělostřelecký oddíl o čtyřech dělech pod vedením generála.

⁴¹³ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign 897., kart. 1704.

⁴¹⁴ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 22.37, kart. 3031.

⁴¹⁵ TAMTÉŽ.

⁴¹⁶ TAMTÉŽ; Rudé právo, 10. srpna 1961, s. 1.

⁴¹⁷ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 22.37, kart. 3031.

⁴¹⁸ TAMTÉŽ.

Umístění vojáků ve smutečním konduktu bylo jiné, nebylo jim přiděleno obvyklé místo v čele průvodu, ale nacházeli se až v jeho zadní části. V případě pohřbu Václava Noska byla na začátku konduktu umístěna delegace ozbrojených sil ministerstva vnitra.⁴¹⁹ Kromě smutečního procesí byly vojenské jednotky přítomny rovněž při konečném obřadu, který proběhl v krematoriu.⁴²⁰ Avšak vojsko nebylo jediným ozbrojeným uskupením, které se účastnilo pohřbu, ve smutečním konduktu byly například zařazeny rovněž lidové milice, které smuteční kondukt zakončovaly.⁴²¹

Civilní část průvodu byla svou strukturou podobná pohřbům, které byl pořádané Úřadem předsednictva vlády. Nejdůležitější místo za lafetou s rakví zaujímala nejbližší rodina zesnulého a hned za nimi měli své místo členové politického byra ÚV KSČ, dále členové vlády a delegace Sboru pověřenců, diplomatického sboru a za touto skupinou byli zařazeni ostatní členové širší rodiny zemřelého.⁴²²

⁴¹⁹ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 22.37, kart. 3031.

⁴²⁰ TAMTÉŽ.

⁴²¹ Rudé právo, 10. srpna 1961, s. 1.

⁴²² NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 22.37, kart. 3031.

6 Život po smrti

Smrt a pohřeb nepředstavovaly konec vlivu zemřelého na dění ve společnosti, naopak takový obřad prezentoval vyvrcholení jeho dosavadní veřejné činnosti. Všechny pro režim důležité osobnosti byly i po smrti neustále připomínány a případně bylo jejich jména využíváno k prosazování nepříliš populárních opatření, to se dělo v případě Jana Masaryka a Klementa Gottwalda. Ovšem ne ve všech případech byl takový postup vhodný pro představitele vládní moci.

vytváření posmrtné existence mohlo probíhat v několika formách, důležité však bylo, aby dotyčný zůstal veřejnosti dostatečně viditelný a tím rovněž nezapomenutelný. Prvotním krokem bylo zajištění vhodného místa uložení tělesných ostatků, které se mělo v budoucnu stát pomníkem, kde se obyvatelstvo mělo scházet při výročí úmrtí.

Další krok představovalo zvěčnění jména a činů zemřelého, a to díky psaní básní, oslavných textů, pojmenovávání ulic a veřejných budov nebo dokonce vydávání knih. Nejvíce rozvíjená byla tato snaha v případě Klementa Gottwalda, v jehož případě kolem něj vznikl propracovaný kult osobnosti, který přetrval dlouhou dobu po jeho smrti.

Takového přístupu se ale nedostalo všem, u některých osob byl sice připraven státní pohřeb, protože byly mezi obyvatelstvem velmi oblíbené, ale nebylo vhodné je dále propagovat, což se vztahuje na osobnosti Jana Masaryka a Edvarda Beneše.

U některých osobností v historii Československého státu se objevuje snaha o vybudování tzv. kultu osobnosti. Ovšem taková věc byla složitou a dlouhodobou záležitostí a na jejím vytvoření se podílel větší počet osob. Vytváření takové podoby kultu souviselo se sekularizací společnosti, náboženství bylo jednoduše vystřídáno jinou formou víry. Taková forma uctívání osobnosti se nejčastěji objevovala v totalitářských režimech, které ji pro svou existenci přímo vyžadovaly.⁴²³ V případě komunistických států bylo náboženství potlačováno ve velké míře jako vyloženě škodlivá ideologie. Obecně byly jako symboly uctívání vybírány charismatické osobnosti, které měly

⁴²³ Gill GRAEME, *The Soviet Leader Cult: Reflections on the Structure of Leadership in the Soviet Union*, *British Journal of Political Science* 10, č. 2, 1980, s. 167.

potřebné schopnosti, aby se dokázaly dostat do čela vedení státu. Takovým osobám pak byly přikládány vlastnosti, kterými převyšovaly „obyčejné smrtelníky“.⁴²⁴

Ovšem takový kult osobnosti nemohl vzniknout najednou a jeho vytváření dokonce nekončilo ani úmrtím oslavované osoby. Významnou pomůckou při budování kultu představovala média, jejichž pomocí byl vytvářen dokonalý. Všechny zprávy, které mohly být zveřejňovány procházely kontrolou vysoce postavených vládních činitelů. Většina informací, které se tak k veřejnosti dostala, byla skreslená. Nejdůležitější ovšem bylo, aby byl oslavovaný člověk neustále připomínán. Díky podobným krokům se měla daná osoba stát po veřejnost naprosto nepostradatelnou.⁴²⁵ Takovým způsobem probíhala propagace Klementa Gottwalda, například v novinách vycházely speciální články s jeho názory na momentální dění jak v Československu, tak v zahraničí.⁴²⁶

Hlavně v rámci totalitních režimů pak byly s tvorbou kultu osobnosti spojeny rovněž další účinné postupy. V rámci jeho vytváření se objevovalo potírání „nepřátel lidu“, neboli osob, které nebyly pro režim žádoucí a které také mohly poškodit idealizovanou osobnost. Mezi základní postupy, pomocí kterých bylo možné umlčet nebo trvale odstranit nepohodlné osoby patřily například zinscenované procesy, nedodržení právních předpisů a ústavy, různé represe a použití těchto prostředků i za nepatrné přestupky, násilné vyšetřování, princip kolektivní viny v právním řádu trest smrti byl využíván v mnohem větší míře a izolace odpůrců režimu ve speciálních trestních táborech, kde byla zneužívána jejich práce.⁴²⁷

První osobností v Československu, u které došlo k vytváření tzv. kultu osobnosti, byl prezident „osvoboditel“ Tomáš G. Masaryk. Z jeho kultu pak částečně vycházela propagace prvního komunistického prezidenta Klementa Gottwalda. V jeho případě se totiž projevila snaha vymezit se vůči prvnímu československému prezidentovi. Tento fakt byl viditelný rovněž na jeho pohřbu, který se inspiroval Masarykovým smutečním

⁴²⁴ G. GRAEME, *The Soviet Leader Cults*, s. 167.

⁴²⁵ Archiv České televize, ČT 24, A proto lásku Stalinovi, dostupné online na <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/exkluzivne-na-ct24/osobnosti-na-ct24/117929-a-proto-lasku-lasku-stalinovi/> [25. 10. 2013].

⁴²⁶ Rudé právo, 17. března 1948, s. 2.

⁴²⁷ Eduard VLČEK, *Geneze kultu osobnosti a jeho státoprávní aspekty*, Brno 1994, s. 45.

obřadem.⁴²⁸ Patrně také jeho přízvisko „zakladatel“ vycházelo z toho, že se Masarykovi přezdívalo „Osvoboditel“. Dalším zdrojem inspirace k vytváření kultu uctívání jeho osobnosti se v této době stalo Sovětské Rusko, ostatně vše z této oblasti bylo považováno za nejvíce přínosné a následováníhodné.⁴²⁹ Navíc v této oblasti byl tento způsob zbožňování již pevně zakotven a se všemi potřebnými kroky již měli zdejší funkcionáři potřebné zkušenosti. Nejvyšší představitelé československé vlády a nejrůznější specialisté se z toho důvodu jezdili do Moskvy učit všem potřebným postupům.⁴³⁰ Počátek kultu osobnosti byl v Sovětském svazu spojen s postavou Vladimira Lenina a poté nadále pokračoval v osobě jeho nástupce Josefa Stalina. Na vytvoření Stalinova kultu osobnosti se podíleli vysocí členové vedení komunistické strany, celá věc byla dovedena k dokonalosti a vůdce SSSR byl považován za nedotknutelného. Celý tento stav přetrval až do Stalinovy smrti, avšak krátce po té se začala objevovat kritika, která vyvrcholila na XX. sjezdu KSSS, kde vystoupil se prozatím tajným referátem Nikita Chruščov. Za definitivní konec uctívání Josefa Stalina by se dal pokládat rok 1961, když byly odstraněny jeho nabalzamované tělesné ostatky, které byly nakonec bez ceremonií pohřbeny v Moskvě.⁴³¹

Uctívání osoby Josefa Stalina se mimo Sovětský svaz nejvíce projevilo v Československu, na jehož tvorbě se podílely nejvyšší stranické špičky, jako například Klement Gottwald a Antonín Zápotocký.⁴³² Rozsah tohoto velebení dokládá nejen oslava Stalinova sedmdesátiletého výročí narození a opravdu masivní projevy smutku při jeho úmrtí v roce 1953, ale také stavba jeho pomníku, o níž se rozhodlo už v roce

⁴²⁸ Archiv České televize, historie CS, pohřby prezidentů, dostupné online na <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/exkluzivne-na-ct24/historie-cs/169149-pohrby-prezidentu/> [1. 7. 2013].

⁴²⁹ NA Praha, KSČ Ústřední výbor 1945 – 1989, Politické byro 1954 – 1962, arch. j. 336/11, svazek 252.

⁴³⁰ NA Praha, Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 897. kart. 1704.

⁴³¹ O. GRADINARU, *V. I. Lenin - history of a political relic*, s. 173.

⁴³² Archiv České televize, ČT 24, A proto lásku Stalinovi, dostupné online na <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/exkluzivne-na-ct24/osobnosti-na-ct24/117929-a-proto-lasku-lasku-stalinovi/> [25. 10. 2013].

1949.⁴³³ Osobnost sovětského vůdce byla navíc ve velké míře spojována s prezidentem Klementem Gottwaldem.⁴³⁴ V případě Stalinova úmrtí bylo vydáno speciální číslo Rudého práva, které vyšlo pouze jako dvoustrana s podstatnými informacemi o příčině jeho úmrtí a smutečního oznámení a zejména s velkou fotografií, která mohla připomínat ikonu a často byla vyvěšována v oknech.⁴³⁵ Z tohoto příkladu pak vycházely návrhy na uspořádání vydání Rudého práva v případě úmrtí komunistických prezidentů, Klementa Gottwalda a Antonína Zápotockého.

Na vytvoření kultu Klementa Gottwalda a jeho rozvoji se největší mírou podílel Václav Kopecký, který se staral rovněž o propagandu dalších komunistických myšlenek. K tomuto poslání ho předurčovala nejen dobrá reputace v Moskvě, ale rovněž jeho funkce ministra informací, který měl pod svým vlivem mimo jiné také tisk a rozhlas.⁴³⁶

Způsob uchování těla zemřelého vycházel jak ve Stalinově tak v Gottwaldově případě z přístupu k tělu Vladimíra Lenina a stejně tak tento krok vládní činitelé obhajovali tím, že tento postup byl zvolen na základě požadavků obyvatelstva.⁴³⁷ Z pohledu tvůrců jejich kultu osobnosti byl důvod jasný, člověk oslavovaným takovým způsobem přece nemohl být pohřben jako obyčejný smrtelník.⁴³⁸ K co nejdokonalejšímu zachování tělesných ostatků zemřelých vůdců byla zvolena metoda balzamování, která zajišťovala co nejvěrnější zachování podoby a také vyhovovala východní tradici.⁴³⁹

⁴³³ Archiv České televize, ČT 24, A proto lásku Stalinovi, dostupné online na <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/exkluzivne-na-ct24/osobnosti-na-ct24/117929-a-proto-lasku-lasku-stalinovi/> [25. 10. 2013].

⁴³⁴ NA Praha, Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 818, kart. 1650–1652.

⁴³⁵ Archiv České televize, ČT 24, A proto lásku Stalinovi, dostupné online na <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/exkluzivne-na-ct24/osobnosti-na-ct24/117929-a-proto-lasku-lasku-stalinovi/> [25. 10. 2013]; Rudé právo, 6. března 1953, s. 1.

⁴³⁶ J. PÁVOVÁ, *Demagog ve službách strany*, s. 59.

⁴³⁷ O. GRADINARU, *V. I. Lenin - history of a political relic*, s. 167.

⁴³⁸ TAMTÉŽ.

⁴³⁹ Archiv České televize, historie CS, pohřby prezidentů, dostupné online na <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/exkluzivne-na-ct24/historie-cs/169149-pohrby-prezidentu/> [1. 7. 2013].

Na rozdíl od svého ruského protějšku byla osoba prvního komunistického prezidenta vytrvale propagována a obhajována ještě poměrně dlouho po své smrti. Ve vedení Komunistické strany Československa se z počátku projevilo nepochopení celé situace a posléze především neochota přesně napodobit nové podněty přicházející ze SSSR.⁴⁴⁰ Také rozhodnutí vycházelo především z obav, že kritikou bývalého představitele státu, by funkcionáři museli připustit taktéž svoje vlastní pochybení. Na druhou stranu po rozsáhlém kritizování ze strany prvního tajemníka ÚV KSSS nebyl už podobný kult osobnosti v případě dalších prezidentů Československé republiky vytvářen. Neotřesitelnost kultu Klementa Gottwalda v očích veřejnosti byla nenávratně ukončena v roce 1968. V této době byla uvolněna kontrola nad médii, a ta mohla částečně sdělit „pravdu“ o bývalém idolu. V sedmdesátých letech 20. století ještě proběhly pokusy o částečnou rekonstrukci kultu Klementa Gottwalda, ale ty se vzhledem k událostem v roce 1968 setkaly s minimálními úspěchy.

6.1 Místo posledního odpočinku

Místo, kde měl zesnulý spočinout, bylo původně vybíráno s ohledem na přání zesnulého a jeho nejbližší rodiny. Avšak s nástupem komunistického režimu nastaly rovněž v tomto ohledu změny. V případě významných komunistických činitelů často o místě jejich posledního odpočinku rozhodovalo vedení strany. Důležitým faktorem bylo také to, že neexistovalo jednotné místo pro uložení ostatků československých prezidentů neexistuje. Také z tohoto důvodu byly ostatky zesnulých prezidentů uloženy na různých hřbitovech, a to v Lánech, Sezimově Ústí, Kroměříži a Bratislavě.⁴⁴¹

K přání rodiny bylo přihlíženo v případě Jana Masaryka a Edvarda Beneše, cílem komunistického režimu bylo spíše snížení jejich významu pro společnost, a proto lokalita mimo Prahu organizátorům smutečního obřadu spíše vyhovovala. Ministr zahraničních věcí byl pohřben na lánském hřbitově vedle svých rodičů. Edvardu Benešovi byla hrobka vystavěna v Sezimově Ústí, kde před svou smrtí pobýval. Přičemž k dohodě o místě jeho posledního odpočinku došlo až po jeho úmrtí. O této otázce jednal zástupce Úřadu předsednictva vlády přímo s Benešovou manželkou. Se

⁴⁴⁰ J. PERNES, *Takoví nám vládli*. s. 215.

⁴⁴¹ Michal LUTOVSKÝ, *Hroby a hroby našich knížat, králů a prezidentů*, Praha 2007, s. 65.

stavbou hrobky se tak začalo až po Benešově úmrtí, což později oddálilo, o jeden den, vlastní pohřeb.⁴⁴²

V případě komunistických prezidentů byla situace odlišná, jejich tělesné ostatky musely být uloženy v hlavním městě Československa. Pokusem o vytvoření jednotného pietního místa, se stalo přetvoření Památníku osvobození na Vítkově, na místo uložení ostatků komunistických činitelů a zasloužilých funkcionářů. Toto místo nebylo vybráno náhodou, už od počátku hrálo velmi důležitou roli v dějinách Československa.

O vzniku památníku na vrchu Žižkově už bylo uvažováno před první světovou válkou, v osmdesátých letech 19. století, tuto iniciativu vedl spolek, který chtěl touto formou uctít největší válečníky českých dějin.⁴⁴³ Po první světové válce vznikla při ministerstvu národní obrany instituce „Památníku odboje“, která schraňovala materiály o československém odbojovém hnutí, a už od počátku vzniku této korporace byla snaha o vybudování řádného ústavu. V roce 1920 vznikla samostatná instituce s podtitulem „Vojenský archiv a muzeum čsl. vojsk“, které předsedal Rudolf Medek. Ta měla plnit nejen oslavně-pietní funkci, ale taktéž vědeckou, a to archivní, knihovnickou a muzejní.⁴⁴⁴ Pro tyto účely bylo nutné zajistit zvláštní prostory, do té doby totiž společnost fungovala v prostorách Národního muzea v Praze v archivu legií.⁴⁴⁵

Za účelem zajištění vhodných prostor začala společnost „Památníku odboje“ spolupracovat se starším „Spolkem pro zbudování pomníku Jana Žižky z Trocnova“. Obě dvě společnosti se nakonec dohodly, že památník, který měl být zbudován z účelem uctění Jana Žižky z Trocnova, bude sloužit také pro připomínání národního odboje a vzniku Československé republiky. Společné cíle nakonec vedly k tomu, že se obě instituce v roce 1926 dokonce spojily.⁴⁴⁶

⁴⁴² NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 25/9, kart. 7.

⁴⁴³ *Památník národního osvobození*, Sbor pro zbudování památníku národního osvobození a pomníku Jana Žižky z Trocnova na vrchu Žižkově, Praha 1928, s. 9.

⁴⁴⁴ Oficiální stránky Národního památníku na Vítkově, Historie památníku, dostupné online na http://www.nm.cz/download/npv_pro_navstevniky.pdf [20. 9. 2013].

⁴⁴⁵ *Památník národního osvobození*, s. 5-6.

⁴⁴⁶ TAMTÉŽ, s. 7; http://www.nm.cz/download/npv_pro_navstevniky.pdf [20. 9. 2013].

Se stavbou památníku bylo započato v roce 1927 a základní práce byly dokončeny v roce 1938, dokončení výzdoby znemožnil začátek války.⁴⁴⁷ Na základě výběrového řízení byl jako architekt vybrán bývalý ruský legionář Jan Zázvorka.⁴⁴⁸ Celá stavba měla být národním dílem a měla tedy připomínat stavbu Národního divadla v Praze. Velká část peněžních prostředků byla získána mezi obyvatelstvem. Mezi hlavní přispívatele patřily spolky, například Sokolské jednoty a dobrovolní hasiči, avšak na památník přispěl také například prezident, který byl čestným předsedou Společnosti pro stavbu památníku a Karel Kramář.⁴⁴⁹

Památník národního osvobození byl důležitým místem, který odkazovala na vznik samostatného Československa. Dokonce bylo zvažováno uložení tělesných ostatků prvního československého prezidenta, Tomáše G. Masaryka, do jeho prostor. Ovšem z důvodu přání zesnulého a rodiny nebyly tyto plány uskutečněny.⁴⁵⁰

Jako místo pro uložení ostatků významných osobností pomník začal sloužit až po válce. Muselo být totiž pozměněno poslání památníku, nebylo totiž žádoucí připomínat legionářskou tradici a západní odboj. Československá komunistická vláda se tedy vrátila k původnímu pojetí památníků, jako připomínky husitské tradice. Kromě toho to bylo místo, které sloužilo k připomínání památky československých jednotek, které se formovaly v Sovětském svazu. Tomu odpovídá také změna koncepce hrobu neznámého vojína, který se nachází v prostorách pod jezdeckou sochou Jana Žižky. Původně zde měly být uloženy ostatky neznámého vojáka od Zborova. V tomto případě se také projevil vliv Sovětské vlády, která zakázala převoz ostatků z místa bývalého bojiště. Rovněž z tohoto důvodu bylo v památníku nakonec uloženo tělo zemřelého neznámého vojáka od Dukly.⁴⁵¹

O pohřbívání v prostorách památníku na Vítkově se poprvé začalo jednat již v roce 1946, kdy bylo usneseno, že zde budou moci být pohřbeny pouze osoby, které

⁴⁴⁷ Oficiální stránky Národního památníku na Vítkově, Historie památníku, dostupné online na http://www.nm.cz/download/npv_pro_navstevniky.pdf [20. 9. 2013].

⁴⁴⁸ *Památník národního osvobození*, s. 8.

⁴⁴⁹ TAMTÉŽ, s. 7-14.

⁴⁵⁰ Kamila MUSILOVÁ, *K historii Národního památníku na vrchu Vítkov*, dostupné online na <http://sik.vse.cz/ss/vitkov.pdf> [25. 9. 2013].

⁴⁵¹ Oficiální stránky Národního památníku na Vítkově, Historie památníku, dostupné online na http://www.nm.cz/download/npv_pro_navstevniky.pdf [20. 9. 2013].

přispěly k národnímu osvobození. Poprvé památník jako pietní místo posloužil v případě pohřbu Edvarda Beneše, ten zde sice nebyl pohřben, ale rozsáhlé prostory byly využity k vystavení jeho těla.⁴⁵² Hlavním posláním památníku se ale stalo uložení komunistických funkcionářů. Nejdůležitějším z nich byl první československý prezident Klement Gottwald. Z tohoto důvodu byl památník přejmenován na „*Mauzoleum Klementa Gottwalda*“.

V rámci zařízení mauzolea muselo být vybudováno zcela nové zázemí, které bylo umístěno v podzemí památníku. V těchto místnostech bylo umístěno vše potřebné pro zachování balzamovaného těla Klementa Gottwalda. V případě jeho případě se totiž organizátoři pohřbu nechali inspirovat, Josefem Stalinem, který zemřel jen pár dní před československým prezidentem, a rovněž osud balzamovaných ostatků byl podobný. Z důvodu nutnosti podpory komunistického režimu bylo zachování jeho ostatků „pro veřejnost“ prioritou KSČ, a proto se fungováním mauzolea zabývali nejvýše postavení členové ÚV KSČ a vlády.

Speciální prostory mauzolea zahrnovaly laboratoře pro udržování dobrého stavu Gottwaldova těla, místnosti pro lékaře a pomocné sestry, řídicí centrum, sklad a strojovnu. Veškeré uvedené prostory pak bez přerušení činnosti sloužily až do roku 1962, když bylo Gottwaldovo tělo zpopelněno.⁴⁵³ Což představuje jasný doklad vlivu SSSR na podobu tvorby kultu osobnosti a zacházení s tělem zemřelého Klementa Gottwalda. Všichni lékaři, kteří měli za úkol starat se o balzamované Gottwaldovo tělo, museli projít prověrkami, které měly prokázat jejich stranickou bezúhonnost.⁴⁵⁴ Kromě předání receptury na balzamování sovětští poradci doporučili počet odborných pracovníků v mauzoleu, který určili na sedm osob.⁴⁵⁵ Vybraní lékaři se museli seznámit s postupem balzamování, odjížděli do Moskvy na pravidelná školení a naopak do Prahy dojížděli sovětští experti, kteří měli za úkol sledovat stav prezidentova těla.

⁴⁵² viz. 4. kapitola této práce.

⁴⁵³ Oficiální stránky Národního památníku na Vítkově, Historie památníku, dostupné online na http://www.nm.cz/download/npv_pro_navstevniky.pdf [20. 9. 2013].

⁴⁵⁴ NA Praha, fond KSČ Ústřední výbor 1945-1989, Politické byro 1954-1962, arch. j. 50/8, svazek 37.

⁴⁵⁵ TAMTÉŽ.

I přes to, že poměrně v krátké době po Stalinově smrti proběhla velká kritika kultu osobnosti, v přístupu československých vládních špiček na stanovisku k prosazování osoby zemřelého Klementa Gottwalda se z počátku skoro nic nezměnilo. Gottwaldovu mauzoleu byla věnována značná pozornost a případné nedostatky byly okamžitě řešeny. Každý rok byla pro politické byro ÚV KSČ vypracována zpráva, která funkcionáře informovala nejen o stavu prezidentova těla, ale také o návštěvnosti mauzolea a jeho stavu.⁴⁵⁶ O doplňující péči o Gottwaldovo tělo pak vždy rozhodovali odborníci ze SSSR a od roku 1955 každoročně docházelo k dodatečnému nabalzamování. Naprostá důvěra a nemožnost zkritizovat metody pocházející z Moskvy se projevila také v posouzení stavu balzamovaného prezidentova těla. Do roku 1959 byl stav neustále popisován jako uspokojiví a až v tomto roce se objevily zmínky o možném rozkladu těla: *„Kolektiv lékařů dospěl na základě informací získaných při návštěvách laboratoře při Mauzoleu V. I. Lenina a J. V. Stalina i na základě vlastního bádání k závěru, že sovětská metoda balzamování je nejlepší a přes dokonalou péči o balzamované tělo dochází uvnitř těla k pomalému rozpadu některých tkání důležitých pro zachování původního stavu a barvy viditelných i neviditelných částí pokožky.“*⁴⁵⁷

Ještě v letech 1960 a 1961 bylo zachování Gottwaldova těla pro komunistickou vládu v Československu prioritou, a proto byla přikázána ještě těsnější spolupráce s mauzoleem v Moskvě.⁴⁵⁸ Předzvěst úpadku důležitosti zachování těla pro vládu se objevuje už v březnu 1962, když bylo rozhodnuto o přenesení prezidentova těla mimo ústřední část památníku. Avšak nakonec bylo balzamované Gottwaldovo tělo zpopelněno a urna byla uložena v památníku vedle dalších komunistických funkcionářů. Rozhodnutí o kremaci vycházelo mimo jiné opět z napodobování situace v Sovětském svazu. Osobnost Klementa Gottwalda byla od počátku spojována s Josefem Stalinem, jehož tělo bylo vystavené v mauzoleu v Moskvě do 31. října 1961, kdy bylo v tichosti

⁴⁵⁶ NA Praha, fond KSČ Ústřední výbor 1945-1989, Politické byro 1954-1962, arch. j. 108/14, svazek 90; arch. j. 157/11, svazek 123; arch. j. 181/12, svazek 139; arch. j. 260/1, svazek 189.

⁴⁵⁷ NA Praha, fond KSČ Ústřední výbor 1945-1989, Politické byro 1954-1962, arch. j. 336/11, svazek 252.

⁴⁵⁸ NA Praha, fond KSČ Ústřední výbor 1945-1989, Politické byro 1954-1962, arch. j. 408/7, svazek 321.

pohřbeno.⁴⁵⁹ Za koncem vystavení balzamovaného Gottwaldova těla tedy nestál pouze pozvolný a nezadržitelný rozpad, ale souvisel s definitivním koncem Stalinova kult.⁴⁶⁰

Pietní akt, spojený s uložením urny s popelem Klementa Gottwalda, proběhl 9. října 1962 a z rozhodnutí politického byra UV KSČ byl proveden jako neveřejný. Přítomnost veřejnosti nebyla patrně vítána, protože převážili obavy, které se objevily už při plánování pohřbu Josefa Stalina, že by s novou situací nemuselo být obyvatelstvo spokojeno.⁴⁶¹ Ovšem tyto obavy byly bezpředměté, protože mezi obyvatelstvem se šířily fámy, že se Gottwaldovo tělo skoro rozpadlo, a že ho vedení strany chce dokonce nahradit figurínou.⁴⁶² I když byl smuteční obřad neveřejný, bylo nakonec rozhodnuto, že obyvatelstvu budou poskytnuty v tisku informace a fotografie z jeho průběhu.⁴⁶³ Pietního aktu se účastnili pouze členové a kandidáti politického byra ÚV KSČ. Ovšem i přes to šlo o propracovaný obřad, na kterém nemohly chybět čestné strážce, které tvořili členové lidových milic. Mimoto nemohla chybět smuteční hudba, ovšem na rozdíl od pohřbu byla přehrána pouze československá hymna a s odkazem na Sovětský svaz a komunistickou tradici byl použit hudební doprovod ve formě Pochodu padlých revolucionářů a Internacionála.⁴⁶⁴ Po zrušení mauzolea Klementa Gottwalda v památníku Osvobození, nakonec bylo rozhodnuto, že prostory budou nadále využívány jako vzpomínkové místo na dějiny komunistické strany. V podzemí památníku byl uložen fond unikátů archivu a knihovny Ústavu dějin ÚV KSČ.⁴⁶⁵

Ostatní komunističtí funkcionáři nebyli balzamováni a do památníku byly uloženy pouze urny s jejich popelem. Pietního aktu se většinou účastnili pouze členové

⁴⁵⁹ O. GRADINARU, *V. I. Lenin - history of a political relic*, s. 173.

⁴⁶⁰ Trend konce kultu Stalinovy osobnosti začíná od 20. sjezdu KSSS, který se konal od 14. do 26. února 1956. Zde vystoupit se svým projevem Stalinův nástupce Nikita Chruščov, kterým vyjádřil kritiku ke Stalinově osobnosti.

⁴⁶¹ O. GRADINARU, *V. I. Lenin - history of a political relic*, s. 173.

⁴⁶² Luděk VACÍN, *Dva mýty o mauzoleu Klementa Gottwalda*, dostupné online na <http://www.literarky.cz/civilizace/89-civilizace/11349-dva-myty-o-mauzoleu-klementa-gottwalda> [20. 10. 2013].

⁴⁶³ NA Praha, fond KSČ Ústřední výbor 1945-1989, Politické byro 1954-1962, arch. j 458/7, svazek 366.

⁴⁶⁴ NA Praha, fond KSČ Ústřední výbor 1945-1989, Politické byro 1954-1962, arch. j 458/7, svazek 366.

⁴⁶⁵ TAMTÉŽ.

rodiny, někteří představitelé vlády a KSČ. Veřejnost byla na doporučení politického byra ÚV KSČ vyloučena.⁴⁶⁶ Takový smuteční obřad neprobíhal v den pohřbu a obyvatelstvo o něm bylo informováno, stejně jako v případě Klementa Gottwalda v tisku. Například při ceremonii za Václava Kopeckého bylo politickým byrem nakázáno v tisku uveřejnit text tohoto znění: „*Urna s popelem Václava Kopeckého bude uložena v Národním památníku na hoře Vítkově.*“⁴⁶⁷ Jelikož šlo o významné komunistické funkcionáře, bylo místo uložení jejich ostatků pečlivě vybíráno, a k tomuto účelu byly nakonec využity prestižní prostory Ústřední síně před Gottwaldovým mauzoleem.⁴⁶⁸ V této místnosti byly připraveny rovněž další prostory pro urny a sarkofágy. Urny měly v budoucnu pojmout další významné zástupce režimu a větší sarkofágy byly zamýšleny jako místo posledního odpočinku pro komunistické prezidenty.⁴⁶⁹

V Památníku osvobození urny s ostatky zemřelých funkcionářů zůstaly až do roku 1989, kdy byly v souvislosti s pádem komunistického režimu v Československu přesunuty.⁴⁷⁰ Výběr místa, kde byly nakonec uloženy, závisel čistě na přání rodiny. Pokud rodiny neprojevila o urnu zájem, tak byla uložena ve společném hrobě na Olšanských hřbitovech. Toto byl případ Klementa Gottwalda, Václava Noska a Václava Kopeckého.⁴⁷¹ Naproti tomu urna s popelem Antonína Zápotockého byla umístěna v rodinném hrobě na hřbitově v pražských Strašnicích.

6.2 Uctění památky zesnulých osobností

Velmi důležité bylo uchovat v paměti obyvatelstva povědomí o zemřelé osobnosti. Samozřejmě byli protežováni ti, kteří sympatizovali se stávajícím vládním

⁴⁶⁶ NA Praha, fond KSČ Ústřední výbor 1945-1989, Politické byro 1954-1962, arch. j. 406/17, svazek 319.

⁴⁶⁷ TAMTÉŽ.

⁴⁶⁸ TAMTÉŽ, arch. j. 211-212/2, svazek 157.

⁴⁶⁹ TAMTÉŽ.

⁴⁷⁰ Oficiální stránky Národního památníku na Vítkově, Historie památníku, dostupné online na http://www.nm.cz/download/npv_pro_navstevniky.pdf [20. 9. 2013].

⁴⁷¹ TAMTÉŽ.

režimem. Na rozdíl od nich nebylo v případě Jana Masaryka a Edvarda Beneše žádoucí rozvíjet jejich kult, protože příliš připomínali předchozí demokratickou éru Československa. Ovšem mezi veřejností byly tyto dvě osoby velmi oblíbeny, takže jakási forma uctívání pokračovala bez přispění vládní moci mezi obyvatelstvem.

Uctění zesnulého probíhalo v případě všech zkoumaných zemřelých komunistických funkcionářů. Ovšem v nejmasivnějším měřítku se toto uctívání objevilo v případě Klementa Gottwalda, avšak i to platilo jen dočasně. Nejpropracovanější smuteční shromáždění byla pořádána v roce 1954 a 1955.⁴⁷² V těchto letech byly vzpomínkové obřady, za prvního československého prezidenta, pevně spojeny s Josefem Stalinem. Připomenutí úmrtí těchto dvou jednotlivců bylo taktéž možné protože oba umřeli ve stejný měsíc a rok. Stejně jako v případě pohřbu byly takovéto smuteční akce pořádány československou vládou a politickým byrem ÚV KSČ a jejich průběh byl stejně důsledně kontrolován.⁴⁷³

V případě prvního uctění prezidentovi památky se organizátoři plně inspirovali jeho pohřbem, o čemž svědčí například výběr hudby. Opět byly zahrány československá, sovětská hymna a také Internacionála. Protože šlo o významnou událost nesměl při této vzpomínkové akci chybět smuteční projev, kterého se měl zhostit zástupce předsednictva ÚV KSČ. Tuto čestnou povinnost nakonec splnil prezident Antonín Zápotocký, což ještě podtrhovalo význam obřadu.⁴⁷⁴

Další rok již nebyla pořádána tak velká vzpomínková akce. Šlo v podstatě pouze o připomenutí Stalinova a Gottwaldova úmrtí v československém rozhlasu a tisku, a to ve dnech 5. a 14. března. Vliv vedení KSČ se v této oblasti jasně projevoval. Politické byro rozhodlo, jaká témata mají být využita. Ve Stalinově případě se jednalo o články, které odkazovaly na spojenectví se SSSR, potažmo na kvality a přínos zemřelé osobnosti. Pojednání o Klementu Gottwaldovi se pak neslo v podobném duchu, mělo vyzdvihnout jeho zásluhy a inspirovat se jeho dílem.⁴⁷⁵ Kromě uvedených opatření měl

⁴⁷² NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 897, kart. 1704; NA Praha, fond KSČ Ústřední výbor 1945-1989, Politické byro 1954-1962, arch. j. 46/5, svazek 35.

⁴⁷³ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945–1968, sign. 897, kart. 1704.

⁴⁷⁴ TAMTÉŽ.

⁴⁷⁵ NA Praha, fond KSČ Ústřední výbor 1945-1989, Politické byro 1954-1962, arch. j. 46/5, svazek 35.

ještě vedoucí tajemník KV KSČ Praha Bedřich Kozelka speciální úkol, protože bylo nutné zajistit viditelný zájem o zesnulého mezi veřejností. Z toho důvodu měl tajemník povinnost zajistit ve dnech 5. až 14. března početné návštěvy z krajských organizací, které se měly dostavit do mauzolea Klementa Gottwalda v Praze.⁴⁷⁶ U příležitosti výročí úmrtí prvního českého komunistického prezidenta navíc došlo k položení smutečních věnců v prostorách jeho mauzolea na Vítkově.⁴⁷⁷ V rozhodnutí omezit se v uctění památky Klementa Gottwalda a Josefa Stalina se patrně odrazil trend odklonu od stalinistické politiky, jehož náznaky se objevovaly v Sovětském svazu. Ovšem to byla spíše symbolická reakce, protože vedení KSČ se fakticky od stalinistického kultu neodtrhlo, což potvrzuje také odhalení jeho pomníku 2. května 1955 v Praze.⁴⁷⁸

Kromě výročí úmrtí bylo v případě Klementa Gottwalda a Josefa Stalina připomínáno rovněž výročí narození. Ovšem obě osobnosti už nebyly z důvodu pomalé změny v přístupu k jejich významu natolik spojovány, aby pro ně byl přichystán společný obřad.⁴⁷⁹ V roce 1956 bylo připomínáno 60. výročí narozenin prvního komunistického československého prezidenta. Oslavy byly pojaty velkoryse a neměly se vztahovat pouze na území hlavního města Prahy. Stejně jako v předchozích případech mělo vše pod kontrolou politické byro ÚV KSČ, které přípravou pověřilo krajské a místní národní výbory.⁴⁸⁰ Hlavní část programu se odehrávala v Praze, kde byly už tradičně položeny květiny a smuteční věnce v Gottwaldově mauzoleu na Vítkově, taktéž byly naplánované besedy v muzeu Klementa Gottwalda. Celý den byl nakonec zakončen slavnostním vzpomínkovým večerem ve Smetanově síni v Obecním domě v Praze.⁴⁸¹ Z oslav samozřejmě nemohly být vynechány Gottwaldovy rodné Dědice, kde byl při této příležitosti odhalen jeho pomník. Kromě toho byly do oslav zapojeny všechny kraje v Československu, podobně jako tomu bylo v případě smuteční trizny v den pohřbu.

⁴⁷⁶ NA Praha, fond KSČ Ústřední výbor 1945-1989, Politické byro 1954-1962, arch. j. 46/5, svazek 35.

⁴⁷⁷ TAMTÉŽ.

⁴⁷⁸ J. PERNES, *Takoví nám vládli*, s. 206.

⁴⁷⁹ NA Praha, fond KSČ Ústřední výbor 1945-1989, Politické byro 1954-1962, arch. j. 46/5, svazek 35.

⁴⁸⁰ TAMTÉŽ, arch. j. 149/14, svazek 120.

⁴⁸¹ Rudé právo, 23. listopadu 1956, s. 1.

Uctění památky zesnulých osob se týkalo rovněž dalších zkoumaných komunistických funkcionářů. Ovšem v jejich případě již nebylo připomínáno výročí pohřbu. Docházelo pouze k připomínání výročí významných jubileí narození. Při této příležitosti vycházely v tisku články, které připomínaly významné životní události daných osob. Například v případě Antonína Zápotockého a Václava Noska, byly otisknuty životopisné texty u příležitosti jejich nedožitých osmdesátin.⁴⁸²

Mezi další způsoby připomínání významných zesnulých osobností patřily například pojmenování ulic, psaní básní a stavění pomníků. Po zesnulých osobnostech nebyly pojmenovávány pouze ulice, ale také veřejné budovy. Objekty a místa, které měly nést nové pojmenování nebyly vybírány náhodně, ale podle předem určených kritérií. Mezi tyto znaky patřil vztah zesulé osobnosti k vybranému místu, například místo jeho narození, vzdělání či profesního uplatnění. O přejmenování rozhodovalo Oddělení propagandy a agitace ve spolupráci s Oddělením školství, vědy a umění ÚV KSČ. Další podklady přinášely města a korporace, kterých se taková věc přímo týkala.⁴⁸³ Například v případě úmrtí Václava Kopeckého politické byro ÚV KSČ o přejmenování některých míst jednalo již 28. srpna 1961.⁴⁸⁴ Nakonec bylo rozhodnuto, že jméno zemřelého politika ponese hned několik míst. Samozřejmostí bylo pojmenování některého prostoru v Praze, protože zde Kopecký dlouhou dobu pobýval. Nakonec bylo z tohoto důvodu vybráno dosavadní Strosmyerovo náměstí v Praze 7 - Holešovicích. Ovšem nebylo zapomenuto ani na rodiště Kopeckého v Kostolomlatech, kde jeho jméno dostala devítiletá základní škola. Na politickou činnost Václava Kopeckého mělo zase odkazovat pojmenování textilního závodu v Liberci. V tomto kraji totiž působil dlouhou dobu jako poslanec. Mimoto vznikla cena Václava Kopeckého, kterou měli být odměňováni českoslovenští novináři a publicisté, kteří se zasouložili o boj za komunismus a socialismus. Tento návrh byl předložen na základě Kopeckého působení v roli novináře a publicisty, cena měla být předávána u příležitosti Dne tisku.⁴⁸⁵

⁴⁸² NA Praha, Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 22.37, kart. 3031.

⁴⁸³ NA Praha, fond KSČ Ústřední výbor 1945-1989, Politické byro 1954-1962, arch. j. 406/17, svazek 319.

⁴⁸⁴ TAMTÉŽ.

⁴⁸⁵ TAMTÉŽ.

Dalším oblíbeným způsobem projevení úcty zemřelé osobnosti bylo psaní oslavných básní, které bývaly rovněž zveřejněny v tisku. Avšak tato záležitost se vztahovala pouze na zkoumané komunistické prezidenty. Na tvorbě básní se podíleli mnozí významní literáti, jako například Vítězslav Nezval nebo Stanislav Kostka Neumann.

Způsob oslavování hlavy státu v básních byl v případě Klementa Gottwalda a Antonína Zápotockého odlišný. V tomto ohledu se ve stylu psaná básní a způsobu oslovování a připodobňování odráží dosavadní propagace osobnosti, která byla ovlivněna politickými potřebami. V případě prvního komunistického prezidenta bylo nutné připomenout jeho zásluhy o osvobození Československa a rovněž podíl na jeho poválečném rozvoji. Klement Gottwald byl označován za silného vůdce a dokonce také za kormidelníka, která měl vést stát k pokroku. V rámci komunistické myšlenky pak bylo vyzdvižováno husitské období dějin a Klement Gottwald byl popisován jako pokračovatel husitské tradice, čehož použila například Marie Pujmanová básni „Věrný byl soudruh Gottwald“: „*Byl tvrdý jako skála / a dobrý jako chléb. Na mlatu země stála, / kde husitský zněl cep*“.⁴⁸⁶ V souladu s tímto přístupem byl přirovnán také přímo k osobnosti Jana Žižky, a to v oslavné básni Milana Jariše „Stráž na pomezí“: „*Tak je i dnes. Hejtmana není tu / a bojovníci pláčou nad mohylou*“.⁴⁸⁷ Samozřejmě bylo nutné zdůraznit, že nešlo o obyčejného vůdce, ale opravdu o zkušenou, moudrou a rozumnou vůdčí osobnost, jako například v básni Vítězslava Nezvala „Zpěv míru“: „*Ten moudrý a mírumilovný / syn u Dědic, Stadic naší Hané, / zastínil všechny milované / krále a české královny*“.⁴⁸⁸ Kromě výše pospaných motivů bylo taktéž velmi důležité přiblížit Klementa Gottwalda co nejvíce k obyčejným obyvatelům Československa a navázat tak na komunistickou ideu dělníka jako tvůrce státu. Z toho důvodu byl vyzdvižován Gottwaldův dělnický původ a fakt, že se do vedoucího postavení dopracoval vlastními silami. K tomuto účelu rovněž posloužila básnická tvorba, autorkou jedné takové básně byla již zmiňovaná Marie Pujmanová, která v roce 1950 vyzdvihovala Gottwaldův původ ve své práci „Dělník z Dědic“: „*Vydal se mladý hoch do světa / s pilkou a*

⁴⁸⁶ Rudé právo, 16. března 1953, s. 4.

⁴⁸⁷ L. VACÍN, *Dva mýty o mauzoleu Klementa Gottwalda*, dostupné online na <http://www.literarky.cz/civilizace/89-civilizace/11349-dva-myty-o-mauzoleu-klementa-gottwalda> [17. 6. 2013].

⁴⁸⁸ Lidová demokracie, 16. března 1953, s. 3.

*hoblíkem v ruce, / Čech, Moravan a proletář / a pěšák revoluce...*⁴⁸⁹ V neposlední řadě byl v této básni popisován jako dělník a člověk, který rozumí obyčejným lidem: „(...) *Jak nakláníte se nad svým plánem, / číslice zvedají hlavy / a úderníci s elánem / dělníka z Dědic zdraví; / protože odjakživa znal / života věrnost a krásu, / protože pozorně naslouchá / lidu a jeho hlasu.*“⁴⁹⁰

Naproti tomu byl Gottwaldův nástupce Antonín Zápotocký oslavován poněkud jiným způsobem. Básně, které byly na jeho počest vytvořeny, se spíše zabývaly jeho osobou, jako správným hospodářem. Tento fakt mimo jiné souvisel se změnou politiky jak Československa, tak Sovětského svazu. Na rozdíl od vládního období Klementa Gottwalda nebylo už vyžadováno zaměření na rozvoj v oblasti vojenství a těžkého průmyslu, trend byl opačný. V době Antonína Zápotockého bylo doporučeno zaměření na zvýšení životní úrovně obyvatel zemí východního bloku, s čím byla spojena například podpora zemědělské výroby.⁴⁹¹ Přirovnání prezidenta k hospodáři se objevilo například v básni Vlastimila Maršíčka „Hospodář“ : „(...) *Jako by šel polem za svítání, zamyšlený vlídný hospodář, jistotu a úsměv teplou dlaní, zasívaje v každou lidskou tvář.*“⁴⁹²

Ovšem v případě Antonína Zápotockého nebyly používány k uctění jeho památky básně v takové míře jako u Klementa Gottwalda. V jeho případě se objevují více oslavné články, které se zabývaly výše uvedenými tématy. Kromě role hospodáře byly Antonínu Zápotockému připisovány zásluhy v oblasti kultury, sportu a výchovy mládeže. V tisku byl dokonce otisknut dopis od Ústředního výboru svazu mládeže, ve kterém sdělovali soustrast nejen Ústřednímu výboru, ale také přímo Marii Zápotocké.⁴⁹³ Podpora kultury byla vyzdvihována pomocí zdůrazňování Zápotockého blízkosti k některým významným představitelům československé kulturní sféry. V rámci článků, které vycházely v novinách, byly často umístovány pasáže, které byly psány jako vzpomínkové texty, které ve větší míře působily na citovost. Jedním z nich byl taktéž příspěvek Květy Junkové, která zaznamenala opakovanou návštěvu

⁴⁸⁹ Lidová demokracie, 16. března 1953, s. 3.

⁴⁹⁰ TAMTÉŽ.

⁴⁹¹ K. KAPLAN, *Československo v letech 1948–1953*, s. 155.

⁴⁹² Mladá fronta, 14. listopadu 1957, s. 1.

⁴⁹³ TAMTÉŽ, s. 5.

prezidenta v divadle S. K. Neumanna v Libni.⁴⁹⁴ Obecně byl rozvíjený model, který vznikl už za jeho života, kdy byla vyzdvižována hlavně Zápotockého blízkost k obyčejným obyvatelům Československa. Tomuto způsobu propagace nahrávalo prezidentovo působení v ROH.

V případě komunistických funkcionářů Václava Noska a Václava Kopeckého se již oslavné básně neobjevují, nebyly to totiž natolik významné osobnosti, aby byly na jejich počest vytvářeny.⁴⁹⁵

V neposlední řadě patřila mezi oblíbené způsoby připomenutí zesnulých prezidentů stavba pomníků, které se objevovaly na nejrůznějších místech v zemi. Za jejich vznikem často stáli místní organizace KSČ.⁴⁹⁶ V případě zesnulého Klementa Gottwalda se často objevovaly až přehnané snahy uctít jeho památku.⁴⁹⁷ V případě prezidenta Antonína Zápotockého byly snahy o vybudování pamětního místa především organizovány ROH.⁴⁹⁸

⁴⁹⁴ Mladá fronta, 17. listopadu 1957, s. 4.

⁴⁹⁵ NA Praha, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 22.37, kart. 3031.

⁴⁹⁶ NA Praha, fond KSČ Ústřední výbor 1945-1989, Politické byro 1954-1962, arch. j. 108/10, svazek 90.

⁴⁹⁷ Příkladem tohoto snažení může být úsilí okresního výboru KSČ ve Vyškově, který chtěl v roce 1956 postavit Gottwaldův pomník na místě sochy Tomáše G. Masaryka. Ovšem tento nápad zavrhl politické byro ÚV KSČ vzhledem k nevhodné politické situaci. Odstranění Masarykovi sochy bylo přesto plánováno, ale až později. Organizátoři obdrželi od státu příspěvek na stavbu pomníku v blízkých Dědicích. Tímto úkolem byl pověřen ministr školství František Kahuda (NA Praha, KSČ Ústřední výbor 1945–1962, arch. j. 108/10, svazek 90).

⁴⁹⁸ Na rozdíl od Klementa Gottwalda nebyly tyto pomníky stavěny ihned po jeho úmrtí, ale až s větším časovým odstupem. Příkladem této skutečnosti může být činnost pražské ROH, která se zasadila o vybudování pomníku na pražském Žižkově, v blízkosti budovy nádraží, jehož návrh vznikl v roce 1973 a stavba byla dokončena teprve v roce 1977.

7 Závěr

Státní pohřby měly v životě veřejnosti důležité místo a byl jim přikládán velký význam. Tento obřad se stal společenskou záležitostí, která završovala dosavadní politickou dráhu zemřelého, kdy celý národ mohl projevit smutek nad jeho skonem. Státní pohřeb byl v každém případě manifestací, která se ovšem nemusela shodovat s představami vládních kruhů. Mým cílem bylo popsat jednotlivé aspekty smutečních obřadů významných osob a prezidentů, jejichž pohřeb byl pořádán na náklady státu. Bohužel archivní materiály k tomuto tématu jsou často zlomkovité a archivní fondy neúplně zpracované.

Způsob jakým byl pohřeb pořádán, vycházel z předchozích smutečních obřadů. Organizátoři těchto ceremoniálů plynule navazovali na pohřební rituály, které probíhaly v minulosti. Forma pohřebního obřadu vycházela z rituálů, které vznikaly a vyvíjely se už ve středověku a novověku. Hlavní vzor ovšem představovaly smuteční obřady významných osobností, které byly pořádány v 19. století.

Všechny pohřby v mnou vybraném období jasně ovlivňovala komunistická strana. Mezi zkoumanými smutečními obřady se objevují vzájemné analogie, a z tohoto hlediska je možno rozdělit je do dvou skupin, podle způsobu organizace. Vzájemná provázanost a podobnost se projevují mezi pohřby Jana Masaryka, Edvarda Beneše, Václava Noska a Václava Kopeckého, což se ukázalo zejména na struktuře smutečního konduktu. Tento fakt byl dále tím, že všechny zmíněné pohřby organizovalo první oddělení úřadu předsednictva vlády. Ve vlastním organizačním sboru často figurují stejné osoby, což se týká hlavně Antonína Zelenky, který působil jako pořadatel při pohřbech ministra zahraničních věcí Jana Masaryka, bývalého prezidenta Edvarda Beneše a ministra pracovních sil Václava Noska. Jediný významný rozdíl představuje přímý dohled byra ÚV KSČ při Noskově a Kopeckého pohřbu. Oproti těmto pohřbům se vyčleňují smuteční obřady obou komunistických prezidentů Klementa Gottwalda a Antonína Zápotockého, které byly tvořeny podle jednoho vzoru. Hlavním důvodem odlišností od ostatních popsanych pohřbů tvořil výběr organizátora. Dozor už nebyl přidělen prvnímu oddělení Úřadu předsednictva vlády, ale role hlavního pořadatele se ujala speciální komise, která se skládala ze členů užšího vedení KSČ. Kromě tohoto se v organizaci pohřbu těchto dvou osobností projevil vliv a Sovětského svazu.

Na způsobu pohřbení těla je jasně viditelný vliv sekularizace společnosti a komunistické ideologie. Ještě v případě prvních dvou popsanych pohřbů (Jana Masaryka a Edvarda Beneše) byl zvolen prostý pohřeb do země, což souviselo s náboženským cítěním zemřelých. Naproti tomu způsob nakládání s ostatky většiny sledovaných komunistických funkcionářů byl odlišný. Komunistická strana se totiž snažila potírat odlišné ideologie, a proto se také stavěla negativně ke katolické víře, která neuznávala pohřeb žehem. Z toho důvodu bylo upřednostňování kremace jasným vyjádřením postoje představitelů komunistického režimu. Navíc bylo k tomuto účelu využíváno jediné krematorium, a to v pražských Strašnicích. Výjimku tvořil Klement Gottwald, u kterého bylo na základě sovětských vlivů přistoupeno k balzamování, avšak v roce 1962 bylo tělo spáleno.

Velký význam mělo také uložení ostatků zemřelých osob. Odlišnost se opět objevuje v případě Jana Masaryka a Edvarda Beneše, v jejichž případě bylo bez problému přihlédnuto k přáním zesnulého a rodiny. Ovšem v případě komunistických funkcionářů bylo nutné podržet je v centru pozornosti a prokázat jim pocty za jejich pro režim prospěšné činy. Při úmrtí prvního komunistického prezidenta byl pro podobné účely upraven Národní památník osvobození na vrchu Vítkově, ze kterého se mělo stát centrální pohřebiště pro komunistické prezidenty a funkcionáře.

Po ukončení všech potřebných povinností pro správný průběh pohřbu se objevovaly první snahy o zajištění uctění památky zemřelých, bylo nutné, aby zůstali natrvalo v paměti obyvatelstva. Ovšem taková činnost byla z pochopitelných důvodů vyvíjena pouze v případě komunistických funkcionářů. Velmi populární bylo pojmenování ulic, náměstí a veřejných budov po zemřelých osobnostech. Výběr takových míst byl ovlivněn politickou situací a osobními vazbami zemřelého. Všechny osobnosti v tomto ohledu zastihuje Klement Gottwald, kterému se dostalo v tomto ohledu největší pozornosti. Právě v jeho případě jsou nejlépe rozpoznatelné silné vlivy ze Sovětského svazu.

8 Seznam zkratek

AFP – Agence France-Press

ČLR – Čínská lidová republika

čsl. - československé

ČTK – Československá tisková kancelář

ČsRV – Československý rozhlasový výbor

DPA – Deutsche Presse Agentur

KSČ – Komunistická strana Československa

KSSS – Komunistická strana Sovětského svazu

KV KSČ – Krajský výbor Komunistické strany Československa

LM – lidové milice

NA – Národní archiv v Praze

NDR – Německá demokratická republika

SNB – Sbor národní bezpečnosti

SSSR – Svaz sovětských socialistických republik

StB – Státní bezpečnost

ÚNV – Ústřední národní výbor

ÚV KSČ – Ústřední výbor Komunistické strany Československa

9 Seznam literatury a pramenů

Prameny nevydané

Národní archiv Praha

Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968

Kondolence a úmrtní oznámení, sign. 25/3, kart. 5.

Organizace státního pohřbu a státní pohřeb Václava Noska; fotografie – tryzna za Antonína Zápotockého v Číně, sign. 22.37, kart. 3031.

Projevy soustrasti k úmrtí J. V. Stalina a Klementa Gottwalda, sign. 818, kart. 1650–1652.

Protesty a protistátní akce v případě pohřbu Edvarda Beneše, sign. 1441/e/11, kart. 1205.

Rezoluce pracujících v rámci pohřbu Edvarda Beneše, sign. 1231/23, kart. 946.

Státní pohřeb ministra Jana Masaryka a prezidenta Edvarda Beneše, sign. 25/9; kart. 7.

Státní pohřeb Klementa Gottwalda a Edvarda Beneše, sign. 897. kart. 1704.

KSČ Ústřední výbor 1945 – 1989, Politické byro 1954 – 1962

Rozhodnutí politického byra o zpopelnění balzamovaného těla Klementa Gottwalda, arch. j. 458/7, svazek 366.

Schůze a ustanovení komise pro pořádání pohřbu Antonína Zápotockého, arch. j. 21/1, svazek 157.

Správa politického byra o mauzoleu Klementa Gottwalda, arch. j. 108/14, svazek 90.

Státní pohřby funkcionářů v letech 1948–1968, arch. j. 211-212/2, svazek 157.

Správa politického byra o mauzoleu Klementa Gottwalda, arch. j. 157/11, svazek 123.

Správa politického byra o mauzoleu Klementa Gottwalda arch. j. 181/12, svazek 139.

Správa politického byra o mauzoleu Klementa Gottwalda, arch. j. 260/1, svazek 189.

Správa politického byra o stavu balzamovaného těla Klementa Gottwalda, arch. j. 336/11, svazek 252.

Správa politického byra o spolupráci s odborníky z mauzolea v Moskvě, arch. j. 408/7, svazek 321.

Uctění památky Václava Kopeckého a uložení urny s jeho ostatky do Památníku osvobození na Vítkově, arch. j. 406/17, svazek 319.

Úmrtí Antonína Zápotockého, arch. j. 211,212/2b. svazek 157.

Výběr lékařů v mauzoleu Klementa Gottwalda, arch. j. 50/8, svazek 37.

Zdravotní stav Václava Kopeckého, arch. j. 398/19, svazek 313.

Zpopelnění a uložení urny s ostatky Klementa Gottwalda v Památníku osvobození na Vítkově, arch. j. 406/17, svazek 319.

Sbírka Klement Gottwald

Album fotografií č. 10

SOkA České Budějovice

Archiv Místního národního výboru Doudleby

Obecní kronika 1948–1967

Archiv města Hluboká nad Vltavou

Obecní kronika 1922–1966

Archiv základní školy Dr. M. Tyrše

Školní kronika 1933–1969

Prameny vydané

Jan Masaryk. Tak jsme ho znali, edice Zrcadlo doby, Praha 1948.

Dokumenty o nemoci a úmrtí Klementa Gottwalda, Praha 1953.

Klement Gottwald 1896–1953, Praha 1954.

Na půl žerdi. Jan Masaryk odešel, edice Zrcadlo doby, Praha 1948.

Památník národního osvobození, Sbor pro zbudování památníku národního osvobození a pomníku Jana Žižky z Trocnova na vrchu Žižkově, Praha 1928.

Dobový tisk: Beseda (1948), Lidové noviny (1948–1961), Lidová demokracie (1948–1961), Mladá fronta (1948–1961), Obrana lidu (1948–1953), Rudé právo (1948–1961), Svobodné slovo (1948)

Literatura

ARIES, Philippe, *Dějiny smrti I, II*, Praha 2010.

BEZECNÝ, Zdeněk, *Smrt šlechtice*; in: Helena Lorenzová – Taťána Petrasová (edd.), *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*, Plzeň 2000, s. 260-266.

BOHÁČ, Lubomír, *Jan Masaryk (úvahy o jeho smrti)*, Praha 2005.

CABALKOVÁ, Klára, *Největší Čech*, Praha 2005.

DÜLMEN, von Richard, *Historická antropologie*, Praha 2002.

ELIAS, Norbert, *O osamělosti umírajících*, Praha 1998.

FORET, Martin – LAPČÍK, Marek–ORSÁG, Petr (edd.), *Média dnes*, Olomouc 2008.

GENNEP, van Arnold, *Přechodové rituály*, Praha 1996.

GRADINARU, Olga, *V. I. Lenin - history of a political relic*; in.: Rotar Marius– Rotar Corina– Teodorescu Adriana, *Dying and Death in 18th-21st Century Europe*, Romania 2011, s. 167-176.

GRAEME, Gill, *The Soviet Leader Cult: Reflections on the Structure of Leadership in the Soviet Union*, *British Journal of Political Science* 10, č. 2, 1980, s. 167-186.

HELLER, Klaus – PLAMPER Jan (edd.), *Personality Cults in Stalinism – Personenkulte im Stalinismus*, Göttingen 2004.

HLINOMAZ, Milan, *K pohřbu barokních velmožů*; in.: Václav Bůžek (ed.), *Opera historica* 5, České Budějovice 1996, s. 531–535.

CHARVÁT, Jaroslav, *Můj labyrint světa. Vzpomínky, zápisky z deníků*, Praha 2005.

CHENAUX, Philippe, *Katolická církev a komunismus v Evropě (1917 – 1989). Od Lenina k Janu Pavlovi*, Praha 2009.

CHURÁŇ, Milan a kol., *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století*, Praha 1998.

JIRÁK, Jan – KÖPPLOVÁ, Barbara, *Média a společnost*, Praha 2007.

KNAPÍK, Jiří, *Kdo byl kdo v naší kulturní politice 1948–1953*.

KAPLAN, Karel, *Československo v letech 1945–1948*, Praha 1991.

KERRIGAN, Michael, *Historie smrti. Pohřební zvyky a smutečné obřady od starověku do současnosti*, Praha 2008.

TÝŽ, *Československo v letech 1948–1953*, Praha 1991.

TÝŽ, *Československo v letech 1953–1966*, Praha 1992.

TÝŽ, *Kronika komunistického Československa. Klement Gottwald a Rudolf Slánský*, Praha 2009.

TÝŽ, *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956–1968: společnost a moc*, Praha 2008.

TÝŽ, *Poslední rok prezidenta. Edvard Beneš v roce 1948*, Brno 1994.

KAPLAN, Karel – KOSATÍK, Pavel, *Gottwaldovi muži*, Praha 2004.

KRÁL, Pavel, *Pohřby posledních pánů z Hradce*; in.: Václav Bůžek (ed.), *Opera historica* 6, České Budějovice 1998, s. 401–513.

TÝŽ, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, České Budějovice 2004.

- LENDEROVÁ, Milena, „První česká matka po smrti upálená“ aneb pohřeb paní Augusty Braunerové; in: Helena LORENCOVÁ – Taťána PETRASOVÁ (edd.) Fenomén smrti v české kultuře 19. století, Praha 2001, s. 238-244.
- LENDEROVÁ, Milena, *S pietou popel shrnouce...aneb kremace v Čechách*, Dějiny a současnost 23, č. 1, 2001, s. 23-27.
- LUTOVSKÝ, Michal, *Hroby a hrobky našich knížat, králů a prezidentů*, Praha 2007.
- MLYNÁŘ, Zdeněk, *Mráz přichází z Kremlu*, Praha 1990.
- PÁVOVÁ, Jana, *Demagog ve službách strany. Portrét komunistického politika a ideologa Václava Kopeckého*, Praha 2008.
- PERNES, Jiří, *Takoví nám vládli. Komunističtí prezidenti a doba, v níž žili*, Praha 2010.
- RAK, Jiří, *Pohřeb jako národní manifestace*; in: Helena Lorenzová – Taťána Petrasová (edd.), Fenomén smrti v české kultuře 19. století, Plzeň 2000.
- RICHTER, Jaroslav, *Kdo byl kdo: proslulí návštěvníci*, Praha 2001.
- RYCHLÍK, Jan, *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1992*, Praha 2012.
- SOUKUP, Václav, *Přehled antropologických teorií kultury*, Praha 2000, s. 175.
- ŠINDELÁŘ, Jan, *Ohlednutí za žižkovským pomníkem Antonína Zápotockého*, Dějiny a současnost č. 9, 2011.
- TURNER, Victor, *Průběh rituálu*, Brno 2004.
- VANĚK, Vladimír, *Jan Masaryk*, Torst 1994.
- VELEK, Luboš, *Stáří, smrt a pohřeb politických vůdců*; in: Lorenzová Helena–Petrasová Taťána (edd.), Fenomén smrti v české kultuře 19. století, Plzeň 2000.
- VIKTORINOVÁ, Vladimíra, *Pohřby na náklady obce jako součást sociální agendy*, Univerzita Brno, fakulta sociální, 2012.
- VLČEK, Eduard, *Geneze kultu osobnosti a jeho státoprávní aspekty*, Brno 1994.
- ZEMAN, Zbyněk, *Edvard Beneše – politický životopis*, Praha 2000.

Internetové zdroje

Sbírka zákonů ČR, <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1919.html> [2. 11. 2013]

Sbírka zákonů ČR, <http://ftp.aspi.cz/aspi/opispdf/1921.html> [2. 11. 2013]

Sbírka zákonů ČR, <http://ftp.aspi.cz/aspi/opispdf/1923.html> [2. 11. 2013]

Společnost pro církevní právo, <http://spcp.prf.cuni.cz/lex/z1a.htm> [4. 7. 2013]

Český rozhlas, <http://www.radio.cz/cz/rubrika/historie/nemoc-a-smrt-klementa-gottwalda> [10. 11. 2013]

Poslanecká sněmovna, http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1948.html [1. 9. 2013]

Masarykova univerzita v Brně,

https://is.muni.cz/el/1421/podzim2008/RLB33/um/Prehled_soudobych_antropologic_kych_h_smeru.pdf [25. 11. 2013]

Poslanecká sněmovna, http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1960.html [1. 9. 2013]

Společnost hygieny, http://www.spolecnost-hygieny.cz/dokumenty/zakon-68_1870.pdf [4. 9. 2013]

Společnost hygieny, http://www.spolecnost-hygieny.cz/dokumenty/zakon-103_1951.pdf [4. 9. 2013]

Poslanecká sněmovna, <http://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=8&r=1955> [4. 9. 2013]

Společnost hygieny, http://www.spolecnost-hygieny.cz/dokumenty/zakon-20_1966.pdf [4. 9. 2013]

Ústav pro studium totalitních režimů, <http://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/0801-131-154.pdf> [30. 8. 2013]

Encyklopedie města Brna, http://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_objektu&load=443 [28. 9. 2013]

Česká televize, <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/exkluzivne-na-ct24/historie-cs/169149-pohrby-prezidentu/> [1. 7. 2013]

Československý rozhlas,

http://www.zpravy.rozhlas.cz/rozhlasovahistorie/rozhlasovyrok/_zprava/reportaz-z-pohrbu-jana-masaryka-1948--1187067 [1. 10. 2013]

Vojenský historický ústav,

<http://www.acr.army.cz/scripts/file.php?id=99475&down=yes> [8. 10. 2013]

Česká televize, <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/exkluzivne-na-ct24/osobnosti-na-ct24/117929-a-protolasku-lasku-stalinovi/> [25. 10. 2013]

Národní památník na Vítkově, http://www.nm.cz/download/npv_pro_navstevniky.pdf [20. 9. 2013]

Literárky – online deník, <http://www.literarky.cz/civilizace/89-civilizace/11349-dva-myty-o-mauzoleu-klementa-gottwalda> [20. 10. 2013]

Totalita, <http://www.totalita.cz/vysvetlivky/po.php> [24. 11. 2013]

10 Seznam příloh

1. Pohřeb Jana Masaryka, vystavení těla v Černínském paláci (*Na půl žerdi. Jan Masaryk odešel*, edice Zrcadlo doby, Praha 1948, s. 4)
2. Pohřeb Jana Masaryka, smuteční tryzna v Pantheonu Národního muzea (NA Praha, Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 25/9; kart. 7)
3. Pohřeb Jana Masaryka, lafeta s rakví a česnou stráží (*Na půl žerdi. Jan Masaryk odešel*, edice Zrcadlo doby, Praha 1948, s. 5)
4. Pohřeb Jana Masaryka, pohřební průvod – zástupci Sokola (NA Praha, Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 25/9; kart. 7)
5. Pohřeb Jana Masaryka, pohřební průvod – zástupci vysokých škol (NA Praha, Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 25/9; kart. 7)
6. Pohřeb Edvarda Beneše, posmrtná maska prezidenta (*Beseda naší rodiny*, 10. října. 1948, s. 5)
7. Pohřeb Edvarda Beneše, Sezimovo Ústí, vystavení těla s čestnou stráží (*Obrana lidu*, 7. září 1948, s. 1)
8. Pohřeb Edvarda Beneše, pohřební průvod – lafeta s rakví (NA Praha, Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 25/9; kart. 7)
9. Pohřeb Edvarda Beneše, poděkování za projevenou soustrast (NA Praha, Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 25/9; kart. 7)
10. Hrob Edvarda Beneše v Sezimově Ústí (Michal LUTOVSKÝ, *Hroby a hrobky našich knížat, králů a prezidentů*, Praha 2007, s. 66)
11. Pohřeb Klementa Gottwalda – informace o Gottwaldově smrti v ruském tisku (*Klement Gottwald 1896–1953*, Praha 1954, s. 11)
12. Pohřeb Klementa Gottwalda – posmrtná maska (*Dokumenty o nemoci a úmrtí Klementa Gottwalda*, Praha 1953, obr. příloha č. VI)

13. Pohřeb Klementa Gottwalda – smuteční věnce, smuteční fronta (*Dokumenty o nemoci a úmrtí Klementa Gottwalda*, Praha 1953, obr. příloha č. XI)
14. Pohřeb Klementa Gottwalda – vystavení těla ve Španělském sále (*Dokumenty o nemoci a úmrtí Klementa Gottwalda*, Praha 1953, obr. příloha č. V)
15. Pohřeb Klementa Gottwalda – vystavení těla, detail (*Dokumenty o nemoci a úmrtí Klementa Gottwalda*, Praha 1953, obr. příloha č. IV)
16. Pohřeb Klementa Gottwalda, smuteční tryzna – čestná stráž, členové politického sekretariátu ÚV KSČ (*Klement Gottwald 1896–1953*, Praha 1954, s. 280)
17. Pohřeb Klementa Gottwalda, smuteční tryzna – pionýři (*Dokumenty o nemoci a úmrtí Klementa Gottwalda*, Praha 1953, obr. příloha č. XII)
18. Pohřeb Klementa Gottwalda, podepisování smutečních archů (*Dokumenty o nemoci a úmrtí Klementa Gottwalda*, Praha 1953, obr. příloha č. XIII)
19. Pohřeb Klementa Gottwalda, vojenská přehlídka na Letenské pláni (*Klement Gottwald 1896–1953*, Praha 1954, s. 294)
20. Pohřeb Klementa Gottwalda, vojenská přehlídka na Letenské pláni (*Dokumenty o nemoci a úmrtí Klementa Gottwalda*, Praha 1953, obr. příloha č. XVII)
21. Pohřeb Klementa Gottwalda – pohřební průvod (*Klement Gottwald 1896–1953*, Praha 1954, s. 295)
22. Pohřeb Klementa Gottwalda – Václavské náměstí (*Dokumenty o nemoci a úmrtí Klementa Gottwalda*, Praha 1953, obr. příloha č. XX)
23. Pohřeb Klementa Gottwalda, tribuna před Pantheonem Národního muzea (*Klement Gottwald 1896–1953*, Praha 1954, s. 293)
24. Pohřeb Klementa Gottwalda, výzdoba výloh obchodů (Sbírka Klement Gottwald, album fotografií č. 10)
25. Pohřeb Klementa Gottwalda, výzdoba budovy ÚV KSČ v Praze (Sbírka Klement Gottwald, album fotografií č. 10)

26. Pohřeb Klementa Gottwalda, Památník osvobození na Vítkově – příjezd lafety s rakví (*Klement Gottwald 1896–1953*, Praha 1954, s. 293)
27. Pohřeb Klementa Gottwalda – smuteční obřad v Památníku na Vítkově (*Dokumenty o nemoci a úmrtí Klementa Gottwalda*, Praha 1953, obr. příloha č. XXIII)
28. Místo, kde bylo umístěno balzamované tělo Klementa Gottwalda (Michal LUTOVSKÝ, *Hroby a hrobky našich knížat, králů a prezidentů*, Praha 2007, s. 69.)
29. Místo uložení urny s ostatky Klementa Gottwalda v Památníku osvobození na Vítkově (Michal LUTOVSKÝ, *Hroby a hrobky našich knížat, králů a prezidentů*, Praha 2007, 69)
30. Hrob na pražských Olšanech, kde byla uložena urna s ostatky Klementa Gottwalda (Michal LUTOVSKÝ, *Hroby a hrobky našich knížat, králů a prezidentů*, Praha 2007, s. 70)
31. Pohřeb Antonína Zápotockého – vystavení tělesných ostatků ve Španělském sále (Mladá fronta, 19. listopadu 1957, s. 1)
32. Pohřeb Antonína Zápotockého, smuteční tryzna v Číně – položení smutečního věnce (NA Praha, Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 22.37, kart. 3031)
33. Pohřeb Antonína Zápotockého, smuteční tryzna v Číně, zástupci „Zemědělského družstva čínsko-československého přátelství“ z vesnice Čang-kuo-čuan (NA Praha, Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 22.37, kart. 3031)
34. Pohřeb Antonína Zápotockého, smuteční tryzna v Číně, zástup lidí před budovou čs. velvyslanectví v Pekingu (NA Praha, Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 22.37, kart. 3031)
35. Pohřeb Antonína Zápotockého – tribuna před Pantheonem Národního muzea (Mladá fronta, 19. listopadu 1957, s. 3)
36. Pohřeb Antonína Zápotockého, pohřební průvod – lafeta s rakví (Mladá fronta, 19. listopadu 1957, s. 3)

37. Pohřeb Antonína Zápotockého, pohřební průvod – členové rodiny (Mladá fronta, 19. listopadu 1957, s. 1)
38. Pohřeb Antonína Zápotockého, pohřební průvod (Mladá fronta, 19. listopadu 1957, s. 4)
39. Pohřeb Václava Noska, pohřební průvod – lafeta s rakví (NA Praha, Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 22.37, kart. 3031)
40. Pohřeb Václava Kopeckého, smuteční tryzna v sálu budovy ÚV KSČ v Praze (Jana PÁVOVÁ, *Demagog ve službách strany. Portrét komunistického politika a ideologa Václava Kopeckého*, Praha 2008, s. 154)
41. Václav Kopecký, pohřební průvod – automobil vezoucí rakev (Jana PÁVOVÁ, *Demagog ve službách strany. Portrét komunistického politika a ideologa Václava Kopeckého*, Praha 2008, s. 155)
42. Půdorys Památníku Osvobození na Vítkově, se zakreslením uložení ostatků Klementa Gottwalda, Antonína Zápotockého, Václava Noska a Václava Kopeckého (NA Praha, Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna 1945 – 1968, sign. 22.37, kart. 3031)

11 Přílohy

1. Pohřeb Jana Masaryka, vystavení těla v Černínském paláci

2. Pohřeb Jana Masaryka, smuteční tryzna v Pantheonu Národního muzea

3. Pohřeb Jana Masaryka, lafeta s rakví a česnou stráží

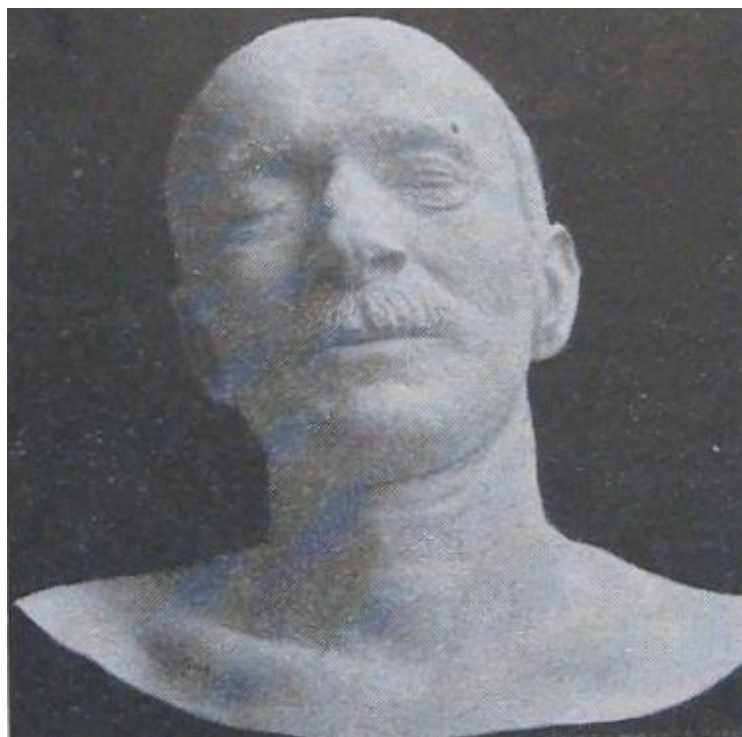
4. Pohřeb Jana Masaryka, pohřební průvod – zástupci Sokola

5. Pohřeb Jana Masaryka, pohřební průvod – zástupci vysokých škol

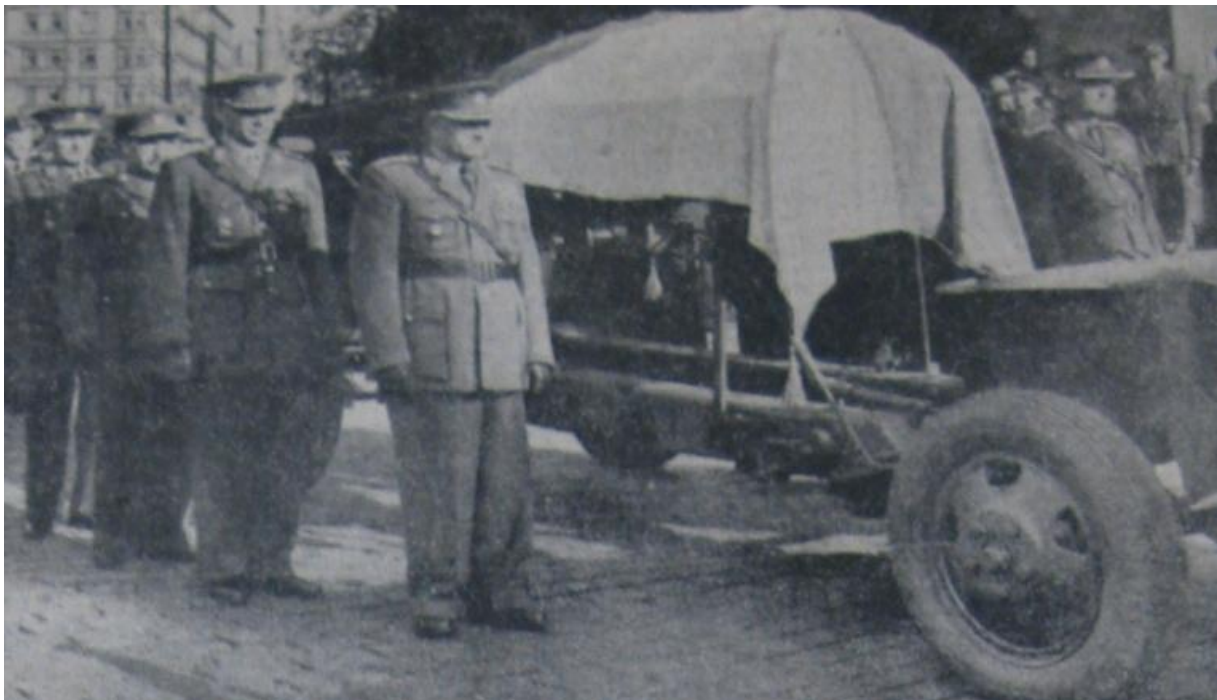
6. Pohřeb Edvarda Beneše, posmrtná maska prezidenta

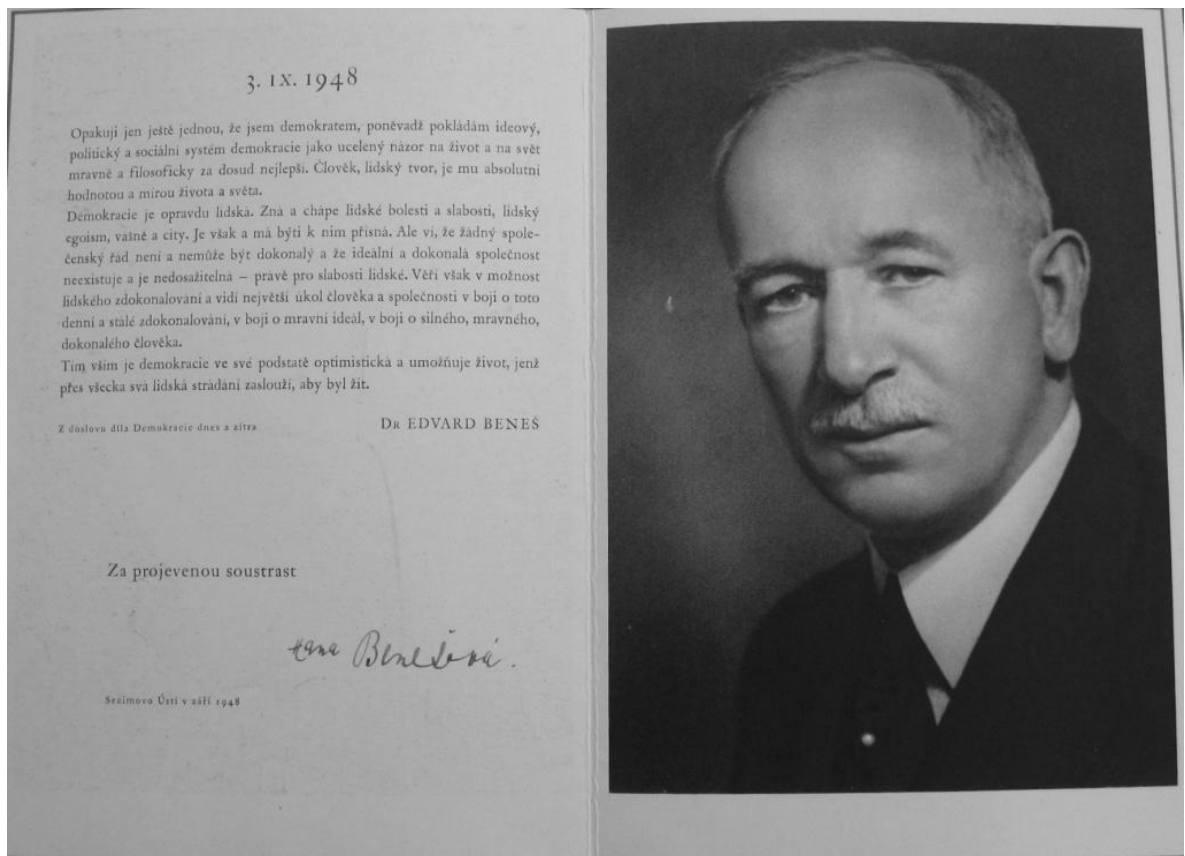
7. Pohřeb Edvarda Beneše, Sezimovo Ústí, vystavení těla s čestnou stráží

8. Pohřeb Edvarda Beneše, pohřební průvod – lafeta s rakví

9. Pohřeb Edvarda Beneše, poděkování za projevenou soustrast

10. Hrob Edvarda Beneše v Sezimově Ústí

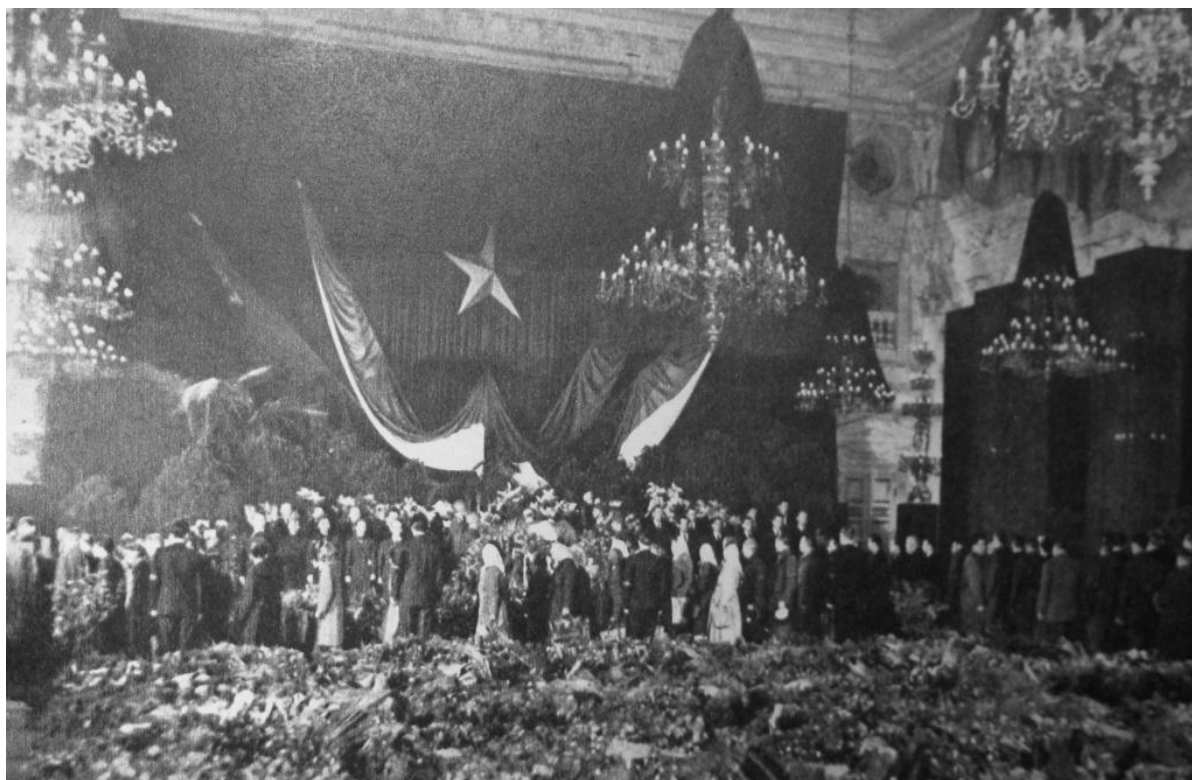
12. Pohřeb Klementa Gottwalda – posmrtná maska

13. Pohřeb Klementa Gottwalda – smuteční věnce, smuteční fronta před pražským hradem

14. Pohřeb Klementa Gottwalda – vystavení těla ve Španělském sále

15. Pohřeb Klementa Gottwalda – vystavení těla, detail

16. Pohřeb Klementa Gottwalda, smuteční tryzna – čestná stráž členové politického sekretariátu ÚV KSČ

17. Pohřeb Klementa Gottwalda, smuteční tryzna – pionýři

18. Pohřeb Klementa Gottwalda, podepisování smutečních archů

19. Pohřeb Klementa Gottwalda, vojenská přehlídka na Letenské pláni

20. Pohřeb Klementa Gottwalda, vojenská přehlídka na Letenské pláni

21.

22. Pohřeb Klementa Gottwalda – pohřební průvod

23. Pohřeb Klementa Gottwalda – Václavské náměstí

24. Pohřeb Klementa Gottwalda, tribuna před Pantheonem Národního muzea

25. Pohřeb Klementa Gottwalda, výzdoba výloh obchodů

26. Pohřeb Klementa Gottwalda, výzdoba budovy ÚV KSČ v Praze

27. Pohřeb Klementa Gottwalda, Památník osvobození na Vítkově

28. Pohřeb Klementa Gottwalda – smuteční obřad v Památníku na Vítkově

29. Místo, kde bylo umístěno balzamované tělo Klementa Gottwalda

30. Místo uložení urny s ostatky Klementa Gottwalda v Památníku osvobození na Vítkově

31. Hrob na pražských Olšanech, kde byla uložena urna s ostatky Klementa Gottwalda

32. Pohřeb Antonína Zápotockého – vystavení tělesných ostatků ve Španělském sále

33. Pohřeb Antonína Zápotockého, smuteční tryzna v Číně – položení smutečního věnce

34. Pohřeb Antonína Zápotockého, smuteční tryzna v Číně, zástupci „Zemědělského družstva čínsko-československého přátelství“ z vesnice Čang-kuo-čuan

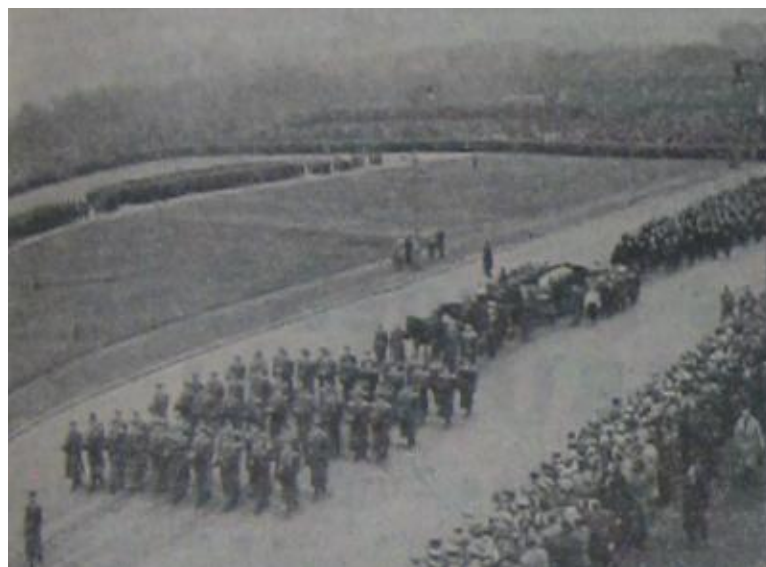
35. Pohřeb Antonína Zápotockého, smuteční tryzna v Číně, zástup lidí před budovou čs. velvyslanectví v Pekingu

36. Pohřeb Antonína Zápotockého – tribuna před Pantheonem Národního muzea

37. Pohřeb Antonína Zápotockého, pohřební průvod – lafeta s rakví

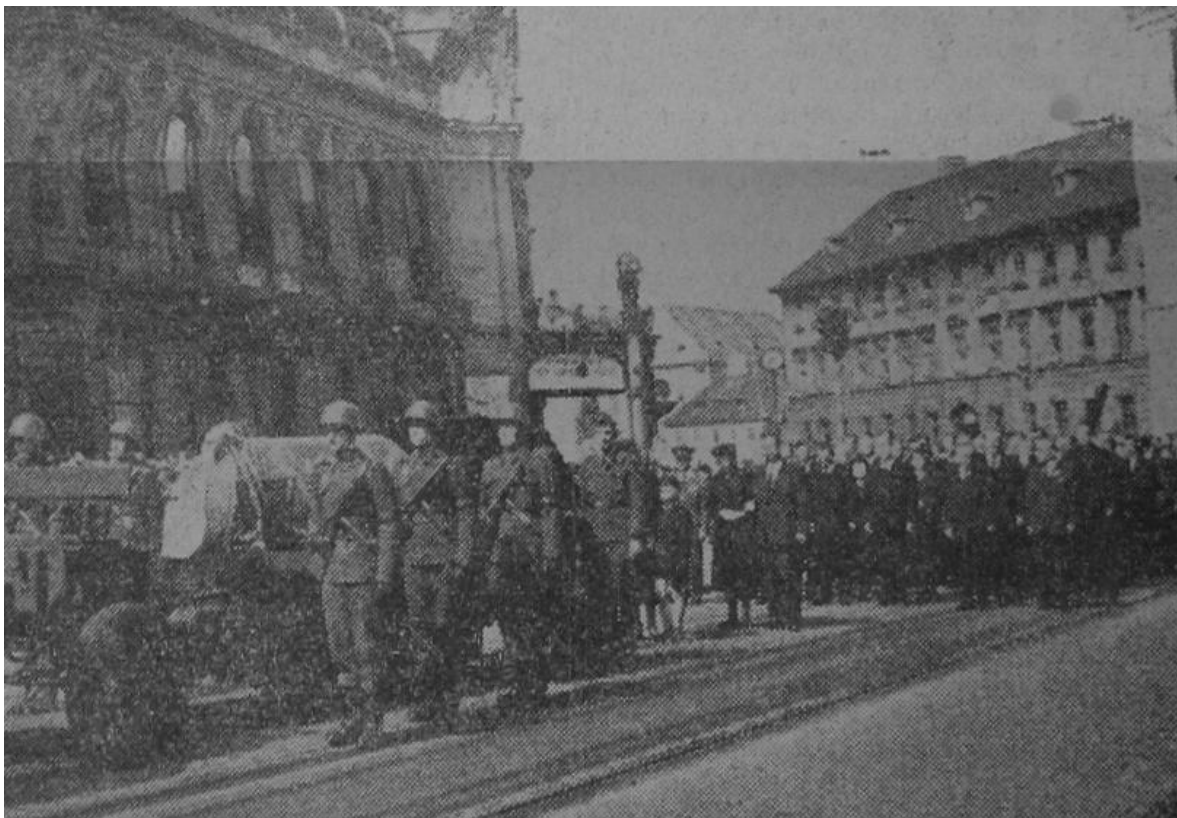
38. Pohřeb Antonína Zápotockého, pohřební průvod – členové rodiny

39. Pohřeb Antonína Zápotockého, pohřební průvod

40. Pohřeb Václava Noska, pohřební průvod – lafeta s rakví

41. Pohřeb Václava Kopeckého, smuteční tryzna v sálu budovy ÚV KSČ v Praze

42. Václav Kopecký, pohřební průvod – automobil vezoucí rakev

43. Půdorys Památníku Osvobození na Vítkově, se zakreslením uložení ostatků Klementa Gottwalda, Antonína Zápotockého, Václava Noska a Václava Kopeckého

